6 · 1978

KEEL ja KIRJANDUS

SISUKORD

M. Mäger. Tegelaste, probleemide ja kujutusvõtete vahekordi Jaan Krossi proosas 321
V. Adams. Ego-lõik vene futurismi ajaloos . . . 329
U. Mereste, M. Saarepera. Keeleline assimilatsioon. Keeledemograafilisi etüüde II 336
J. Altman. Helikujundite tuvastamise neurofüsioloogilised mehhanismid 342
P. Ariste. Oudekki Figurova 348
S. Issakov. Eesti-aserbaidžaani kirjandussuhete ajaloost 351

PUBLIKATSIOONE JA MATERJALE

E. Teder. A. H. Tammsaare ja V. I. Mikkoneni kirjavahetus 359
M. Loit. Lisand A. H. Tammsaare haridusloole . . 366

PÄEVATEEMADEL

A. Langemets. Kirjandusaasta, kirjandusaeg, kirjandusruum 368

RAAMATUTE KESKEL

R. Krusten. Konkreetselt ja põhimõtteliselt «Hõbedaketrajatest 370
M. Jõgi. Uinuva, virguva võlus 371
J. Talvet. Kreutzwaldi «Kalevipojast» esperantos . . 373
A. Õim. Uut kakskeelse leksikograafia kohta . . . 377

RINGVAADE

R. Kull. Henno Meriste 60 379
Leedu klassikaväljaandeid 380
H. Ahven, V. Pino, M. Joalaid. Emakeele Seltsis . . 380
H. Kaal. Keelepäev Kehras 381
A. Helemäe, H. Õim. Üleliiduline kompuuterlingvistika seminar Otepääl 382
M. Kahu. «Sakala» 100. aastapäev 383
«Südames Hispaania» — «Südames Tšiili» . . . 384
Toimetusele saabunud kirjandus 384

Kaanel: Maa-emale. K. Põllu metsotinto sarjast «Kodalased».

© Kirjastus «Perioodika», «Keel ja Kirjandus» 1978

KOLLEEGIUM: P. Ariste, V. Hallap, A. Hint, E. Jansen, O. Jõgi, A. Kask, R. Kull, V. Pall, H. Peep, E. Päll, P. Rummo, E. Sõgel, A. Tamm, Ü. Tedre, A. Vinkel.

TOIMETUS: O. Jõgi (peatoimetaja), S. Ruutsoo (peatoimetaja asetäitja), E. Kindlam (vastutav sekretär), A. Langemets (kirjandusteooria ja -kriitika osakonna toimetaja), H. Niit (kirjanduse ajaloo ja rahvaluule osakonna toimetaja), J. Sang (keeleteaduse osakonna toimetaja), A. Mandre (toimetaja), I. Pärnapuu (korrektor).

Toimetuse aadress: 200 001 Tallinn, Sakala 3, tel. 449-228, 449-126.

Laduda antud 20. IV 1978. Trükkida antud 26. V 1978. Trükiarv 3450. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 4,25 + 2 kriittahvlit. Tingtrükipoognaid 6,3. Arvestuspoognaid 6,68. MB-04826. Tellimuse nr. 1820. Hans Heidemanni nim. trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Tellimishind aastaks rbl. 3.60, 6 kuuks rbl. 1.80, 3 kuuks 90 kop. Tellimusi võtavad vastu sideasutused ja «Ajakirjanduslevi» osakonnad.

«Кеэль я кирьяндус» («Язык и литература»), журнал Академии наук Эстонской ССР и Союза писателей Эстонской ССР. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика». Таллин. На эстонском языке.

KEEL ja KIRJANDUS

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA ja EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Nr. 6 • JUUNI 1978 • XXI AASTAKÄIK

Tegelaste, probleemide ja kujutusvõtete vahekordi Jaan Krossi proosas

MART MÄGER

Kogu Jaan Krossi senine ilukirjanduslik proosa (koolipoisikatseid arvestamata) on olnud ajalooaineline. Juba aine valik määrab kõige üldisemates joontes kujutuslaadi ning sõnastusstiili. Autor on teadlik sellest, et ajalooainelisus ise on spetsiifiline tinglikkus, mis kujutusvõimalusi mitmeti piirab.[1] Võimaluste järgnev ahendus johtub asjaolust, et peategelasteks võetakse reaalsed isikud Eesti aja- ning kultuuriloost. Tegelasteks valituid tuntakse kas üldiselt (Kreutzwald, Jannsen, Masing, Peterson, Köler, Russow) või vähemalt ajaloolaste ringkonnas (Michelson, Sittow). Enamasti paiknevad ka tegevuskohad Eesti pinnal. Süžee sõlmsündmuste kude ja tegelaste karakterid on sellega kirjutajale ette määratud ning peavad jääma faktitruuks. Kirjutamise praktikas tähendab see allikmaterjali hoolikat läbitöötamist ning asjatundjate (L. Anvelt, L. Leesment, V. Miller, V. Raam, K. Robert jt.) konsulteerimist. Eeltöö sarnaneb uurimistööga, hõlmates arhiivi ja trükiallikaid. Näiteks mitmed tõsiasjad Masingu elust (poja nõdrameelsus, meteoriidi uurimine ning kirjavahetus selle üle jne.) näevad «Taevakivis» trükivalgust esmakordselt.[2] «Pöördtoolitunni» sündmustiku väljamaalimisel on arvesse võetud isa ja poeg Jannseni, L. Koidula, C. R. Jakobsoni, Mart Miti, K. E. Sööti, A. Palmi, V. Milleri jt. kirjutisi. «Michelsoni immatrikuleerimise» lühikeses eessõnas osutab autor ise allikatele ja autoritele, kellele ta toetub ning kellega ajaloolise tõe asjus vastutust jagab. «Endastmõista on autori

[1] J. Kross, Mõni sõna mu suhteist sõnaga. Rmt.: Keel, mida me harime. Tallinn, 1976, lk. 162.

[2] L. Anvelt, Lähemale Masingule, Petersonile, nende ajale. «Noorte Hääl» 6. IV 1975.

informatsioon selle loo ülejäänud sündmustest, kõnelustest ja arutlustest vahetu juuresolnu oma. Nagu ajalooliste lugude kokkukirju(keeru)-tajail ikka.»[3] Ajaloolise tõe ning väljamõeldise vahekordade üle Krossi teostes võidakse eri meelt olla — vaadates asju eriti histooriku silmaga, mis faktitõde kõrgemalt hindab —, ent põhimõtteliselt liigub kirjanik siiski ajalooandmetega määratud võimalikkuse piirides, Klio silma all. Teadlikku vastuollu tõsiasjadega (teada olevate sündmuste ajaline nihutamine kompositsioonilistel eesmärkidel vms.) astub autor harva.[4] Fantaasia suuremaid või väiksemaid vabadusi ühes kohas korvatakse tõsiasjade seda pedantsema järgimisega teisal. Isegi literatuurse väljamõeldisena tunduv episood võib osutuda dokumenteeritud tõekujutuseks, nagu talumeeste saadikute hoiatamine Jannseni poolt «Pöördtoolitunnis».[5] Varmalt kasutatakse ilmsiks tulnud kuriooseid tõsi- ja pisiasju, nagu C. R. Jakobsoni vahekord keisritütrega jm., tõhustades sellega ajaloo «seestvaate» intiimset muljet. Tegelaste karakterportreed maalitakse vähemalt kontuuris ajaloo diktaadi kohaselt. Keelekasutuse imiteerimisel (Masing, Jannsenid jt.) on võetud aluseks asjaosaliste kirjutised ning korrespondents. Arhiivi- ja allika-austusega mõõtes on Kross eesti kõige ajalootruumaid kirjanikke. Ka ajastulis-olustikulist tõepära võtab ta tõsiselt, ehkki see pole taotluseks omaette. Minevikuline koloriit saavutatakse edukalt iseloomulike detailide varal, otsekui möödaminnes, seevastu staatilisi kirjeldusi on välditud. Olustiku ja sündmuspaikade, eriti vana Tallinna hoolikas väljamaalimises võime näha informatiivsusetaotlust, mida lühikommentaarid mitme loo lõpus omakorda toonitavad.

Ajalookirjanikuna on Jaan Kross eeskätt probleemikirjanik. Teda ei huvita ajalugu kui ühiskondlike arengute, liikumiste ja kokkupõrgete lugu, vaid inimese käitumine ja siseheitlused ajaloo poolt määratud situatsioonis. Selles vaatevinklis on ajalugu isikuprobleemide kerkimise pinnas ning taust, mitte omaette jälgimisobjekt. Niimoodi nähtud probleeme nimetame teatava õigusega üldinimlikeks ning ajatuteks. Moraalne tasand on autori arvates «isegi kõige kaugematel ajaloolistel ja geograafilistel koordinaatidel mõneti ühine»[6]. Isikuprobleemide üleajaline analoogia köidabki Krossi, ta otsib minevikku tänapäevaga sildavaid seoseid. See tähendab, et tegelased ja olukorrad, mis minevikust valitakse, peavad kergitama tänapäevastega analoogilisi probleeme. Autor on väitnud tajuvat ajalugu otse isikukohases analoogias: «Minu kodumaa minevik kujutab endast just nagu minu enda mineviku laiendatud varianti.»[7]

Süžeearenduse ning pinge aluseks on peategelase liikumine ühest keskkonnast teise, nende vastakate keskkondade vahelise piiri ületamine, «lend ühelt kaldalt teisele». Enamasti astutakse üle s o t s i a a l s e eraldusjoone: voorimehe pojast saab õpetatud hingekarjane («Kolme katku vahel»); pärisorjast nooruk tõuseb kindraliks, keisrinna soosikuks, kes võib endale oma kunagiste peremeeste arvel mõndagi lubada («Michelsoni immatrikuleerimine»); külapoiss töötab end üles üldtuntud lehetoimetajaks ning rahvameheks («Pöördtoolitund»); andekus ja visa töö viivad samasuguse külapoisi akadeemiasse ning keisri lähikonda («Kolmandad mäed»), pärisorja poja kodukoolmeistriks ning kõrgesse tohtrikooli (edasisest ja teada olevast tõusust «Kahe kaotsiläinud paberi lugu» ei pajata). Sotsiaalse üleminekuga kaasneb r a h-

---

[3] J. K r o s s, Klio silma all. Tallinn, 1972, lk. 47.
[4] Vrd. L. A n v e l t, Lähemale Masingule, Petersonile, nende ajale.
[5] M. M i t t, Jannsen Tartus. «Eesti Kirjandus» 1916, nr. 5/6, lk. 206—207.
[6] Tasakaalutunne. Jutuajamine Jaan Krossiga. «Sirp ja Vasar» 5. III 1971.
[7] Tasakaalutunne. Jutuajamine Jaan Krossiga.

vuslik üleminek: eestlasest saab enam või vähem sakslane, baltlane, pahemal juhul isegi rängemat sorti eksija rahvusmoraali vastu («Pöördtoolitund»). Ühelgi vaatlusalusel juhtumil pole tegu lõpliku identifitseerumisega, mis tähendaks pingete maandamist, süžeelist lõppu. Rahvuslik-sotsiaalsed pinged põhjustavad tegelaste siseheitlusi.

Välja arvatud Sittow, pärinevad kõik Krossi tegelased maahallidest, piiri ületamise pärisraskused (kõielkäimine, kuristiku ületamine, «mäed») projitseerib autor nende rahvuslikku teadvusse; üksnes Michelsoni puhul kerkib esiplaanile puhtsotsiaalne tahk (pärisori — pärisorjade mässu mahasuruja). Suur metamorfoos võidakse esitada ka retrospektiivselt («Michelsoni immatrikuleerimine», «Kolmandad mäed», «Pöördtoolitund»), mispuhul see moodustab tausta, millel areneb konkreetne intriig. Eelnevatest erinev on piiriületamine Kristian Jaak Petersonil, kes ei taotle ühiskondlikku edu, vaid otse epateerib pikki juukseid ning musta kuube kandes oma matsipäritoluga. «Jäägem oma juurtele truuks, jäägem iseenesele truuks», on tema tõde. Oma «vimmakat, kiuslikku, uhket matsitruudust» toonitab ta igas olukorras. Piiriületajaks osutub ta Masinguga võrreldes kunstnikuna, tavapäratute, õpetusliku ivata laulude loojana. Sittow peab üle astuma alandavalt seatud piirist, tegema meistritöö endast kehvematele meistritele. Alles selle sammu järel saab ta ametlikult mittetallinlasest tallinlaseks, võõrast omaks.

Kirjeldatud põhiarenduse puhul on loomulik, et tähelepanu keskendatakse peategelasele, tema heitlustele ja/või arenguloole, välja arvatud «Taevakivi», milles kaks võrdväärset tegelast on vastamisi viidud. Krossi kangelased on ühiskondlikult dünaamilised, võimekad ning jõulised isiksused, kes suudavad ületada ka ületamatuid takistusi. Nende ülespoole pürgijate läbilöögivõimet mõõdab lähte- ja lõpp-punkti vahemaa (pärisorjast nooruk — kindralist aadlimees vms.). Erandlikele võimetele toetudes ning juhuste kaasabil eralduvad nad oma kihist ja rahvusest, et etendada märksa kõrgemat rolli juba «sealpool». Isikliku vabaduse nimel (jõukus, ühiskondlik positsioon, vaimne looming) ületavad nad päritoluga määratud piirid. Kõrgem ühiskondlik seisund laseb oma võimeid välja arendada ning rakendada, mistõttu Krossi põhiteemat on kriitikas taandatud ka eneseteostusele [8].

Pigem on Jaan Kross oma tegelaste sisemaailma välja maalides ning eritledes siiski kompromissi ja konformismi anatoom, kelle loomingut võib vaadelda ühe ja sama üldteema ehk probleemi variatsioonidena, mida uuritakse rahvusliku (Jannsen, Köler, Russow), seisusliku (Michelson) või elukutsemoraali (Sittow, Köler) konfliktis, kusjuures konfliktsed motiivid omavahel enamasti põimuvad.

Konformismi teema ilmub autori loomingusse juba luuleperioodil lustakas-satiirilise «Tuule-Juku» näol (1963). Ümberhinnangute ajajärgul muutus tuuleliplus kui sotsiaalne nähtus aktuaalseks. Absoluutse mugandumisena on tuuleliplus konformismi probleemitu variant. Tuule-Juku langemine tornitipust maapealsete sekka, tema kui sotsiaalse tüübi degradeerumine on loo süžeeline põhisündmus. Autor suhtub tegelasesse Dialektika-vanamehe üleoleva huumoriga, ehkki «pool suud naerul ja tõsine pool».

Grupikuuluvus dikteerib tegelasele oma moraali, millega tal teatavates olukordades, enamasti edasipürgimise käigus lastakse vastuollu sattuda. Kui energiat jagub tõhusaks väliseks edenemiseks ning elus läbilöömiseks, on sisemised piirid ja tõkked märksa valusamad ületada.

---

[8] Vt. näit. L. Siimisker, Proosa 1970. «Looming» 1971, nr. 2, lk. 281; E. Jansen, Klio ja kompromissid. «Looming» 1972, nr. 11, lk. 1921 jj.; J. Salme, Eneseteostuse probleem Jaan Krossi proosas. E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, eesti keele ja kirjanduse kateeder. (Käsikiri.)

F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu

Kangelased seatakse valikute ette, mis nõuavad kompromisse algse moraali ja pärismina arvel. Nad üritavad vastuolusid leevendada, vastakaid suhtumisi omavahel sobitada. Nii soovib Russow hingekarjasena, et teda p e a l t n ä h a härraks peetaks, aga südamele tarvilikel silmapilkudel võetaks mitte ainult härraks, vaid ka o m a k s arvata. Ent sisekonfliktid jäävad. Kross tegeleb enamasti komplitseeritud juhtudega, olles ühtaegu prokurör ning osav advokaat. Kangelaste käitumist on kujutatud õigustavate ja hukkamõistvate, poolt- ja vastuargumentide pinges. Omaenda otsust ei väljenda autor otsesõnu, vaid ilmutab seda tegelaste sisetunde seisundina. Täisedugi korral vaevavad kangelasi sisevastuolud, nad tunnevad end marginaalsete inimestena, kes pole suutnud varasemast juuri lahti rebida ning jäägitult sisse elada uude ossa. Nad tajuvad maailma lõhkikäristatust, tunnetavad oma seisundi haprust ning peavad muretsema püsimise pärast, elama läbi rahutust ja ängi, võlatunnet, sarnanemishäbi ja ühtekuulumisrõõmu oma madalaid hõimlasi kohates (Russow), tunnevad end elavat «iseenese hinnast» (Jannsen), peavad eneselt küsima, kas nad asuvad õige poole peal, või Michelsoni kombel: «Kes mina olen?» Sisemine tasakaalutunne jääb enamasti saavutamata. Ja selles väljendub autori kohtunikuotsus. Jannseni müümislugu, tema iseenese hinnast elamine, mida ta eitab, seostatakse kausaalselt halvatushooga. Otsus viiakse täide otse füüsilisel kujul, ehkki autor advokaadiülesandes on püüdlikult esile toonud kõik õigustavad ja pehmendavad asjaolud. Arvestatava lahenduse sisevastuoludele leiavad Russow ja Köler — esimene oma rahvuse ja seisuse tõe väljendajana ajaraamatus, teine rahvuslikku «usku ja lootust ja uhkust ja trotsi» loodavasse teosesse maalides. Selle põhivastuoluga koos hargneb Köleri muudegi probleemide sasipundar.

Kangelaste konfliktolukordi kujutatakse nende sisemaailma peegelduses. Psühholoogilisel läbivalgustamisel seisab autori ees ülesanne luua usutav illusioon sajand(eid) tagasi elanud inimeste sisemaailmast. See illusioon luuakse eeldusel, et inimpsüühika vastuoluline olemus on jäänud sarnaseks minevikus ja tänapäeval. Nii kasutab Kross tegelaste psüühika avamisel ühe võttena s i s e m o n o l o o g i, seda teoseti mõnevõrra varieerides. Krossi sisemonoloog ulatub oma erinevates avaldustes poolassotsiatiivsetest mõttekatketest, reageeringutest ja dialoogsetest siserepliikidest korrapärase sisekõneni, mis on vormitud palvuseks või ettekantavaks kõneks («Neli monoloogi»). Mitmed teosed on läbinisti sisemonoloogis välja peetud («Neli monoloogi», «Taevakivi», «Kolmandad mäed», «Michelsoni immatrikuleerimine», «Pöördtoolitund») — kas ühe või mitme tegelase vaatepunktist, «Taevakivis» Masingu naise, Masingu ja Petersoni sisekõnede korrapärases vaheldumises. Sisekõne võib parenteetiliselt autoriteksti lõikuda: «Kuuenda augusti õhtul («Ha-ha-haa: nagu kavatseksin ma kirjutada omaenese tegude kroonikat!») astus Pall välja Piiskopimaja hoovi.» Või näide, kuidas sisemonoloogis põrkavad vastamisi alternatiivsed, valikuraskusi põhjustavad ajed: «Öelda? Vait olla? Öelda? Vait olla? Öelda? Vait olla? Oh kurat... otsustada hiljem!»

Sisekõnelistes meenutustes lõikuvad erinevad ajatasandid ning sündmuste tegelikus järgnevuses toimuvad ümberpaigutused. Sisekõne võimaldab saavutada vastakate ajede ning tunnete ambivalentset sulamit, mis Krossi nägemuses kuulub inimese olemusse ning käib kokku tema tegelaste sotsiaalsete, rahvuslike ning muude vastuoludega. Krossi tegelaste üksikutes tundeseisundites on koos näiteks kõhklus ja kindlus, rõõm ja hirm, kergendus ja pettumus, austus ja nööge, ehmatuseuhk ja eneseusaldus, tunnustus ja pilge, rahulolu ja rahulolematus jne., «pea on mõttetühjaks ehmunud ja siiski palavikuliselt töötav». Tegelasi

mõjutavad vastakad ajed võivad saada autori sule all otse motoorse väljenduse: «Pall pani tähele: isa oli juba ligemale astumas, et riiet näpuga katsuda, aga viis oma raskuse varvastelt kandadele tagasi ja ütles ainult: «Mmmmm...», ootas natuke ja küsis siis nagu möödaminnes: «Mis see siis ka maksab...?»» Suurromaanist nopitud eksemplid näidistavad autori inimesemõistmist avaramalt: inimene, see «kaksipidine loom», on vastuoluline juba oma ihu ja hinge poolest: vastakas vägikaikaveos püüab vaim — «nii jumalik ja kuratlik nagu tema on» — teatavat tasakaalu luua. Krossi kujutuses kumuleeruvad vastakad erivärvilised tunded mingis mõttes otsustaval, kriitilisel hetkel, romaanis «Kolme katku vahel» näiteks tornironimise ja võlujoogi maitsmise ning Katharina magatamise stseenis.

J. Kross on ise väitnud, et sisemonoloog lühendab kuju avamise teed, ent üleküllasena mõjub väsitavalt isegi suurte meistrite juures.[9] Monotoonsuseohust pole paraku ka väitja ise prii. Eri tegelaste sisekõne kipub teoseti sarnanema ega kontrasteeru autoritekstiga. Samal ajal on sisekõne Krossi senise proosa silmatorkavamaid iseärasusi.

Suurromaanis «Kolme katku vahel» asub autor-jutustaja välisel vaatepunktil, otsekui jälgides asju oma tegelas(t)est kõrgemalt. Ta nagu teaks nende kavatsusi ning jutustaks nende tegudest ja mõtetest teadja heatahtliku üleolekuga. Eriti markeerivad seda hoiakut eelmiste sajandite jutukirjandusele iseloomulikud sisuseletused peatükkide alguses: jutustaja tunneb jutustamisele tulevaid sündmusi juba ette, enne kui need süžee arengus tegelikult toimuvad. Seesugune autorihoiak vastab romaani kroonikalikult eepilisele jutustamislaadile. Ka jumaliku teadja vaatepunktil jätab Kross tegelase teadmatusse, kahevahele, *võib-olla* juurde, kui tegelane oma ajedes ja mõtetes i s e selgusel ei peaks olema: «Võib-olla tuli omaksvõtu-helendus, millega tema äi sellelesamale pikale poisile vastu oli vaadanud, nii et see Balthasarile kibe oli tundunud, võib-olla tuli see talle meelde. Võib-olla tahtis mingi sisemine lamp tema turris punakate kulmude taga seda isegi üle kumada....»

On tähelepanu väärt, et autor tembib oma üsnagi mõistuspäraste tegelaste enesetunnetusse osakese tumedust, ebamäärasust, põhjendamatust. Kuigi tegevusmotiivid on enam-vähem ratsionaalselt analüüsitavad, ei tarvitse inimene ise nende toimest (täis)teadlik olla. Ratsionaalset põhiolemust varjundab aeg-ajalt irratsionaalne jooneke: mõni intuitiivne selgusehetk, etteaimus, mis täide läheb.

Osutamaks kiiret taipu, keelteoskust ja muid võimeid, mis teevad tegelase nii läbilöögivõimeliseks, kasutab autor suhteliselt sageli i s e - l o o m u s t u s t t e k i t a t u d m u l j e k a u d u. Nii kujutatakse tugevat muljet, mille Pall-Balthasar jätab doktor Friesnerisse, Meusesse, hertsogisse, härra Hornisse, maasugulastesse vanaäti peietel, Kimmelpenningisse, valitsejahärra Hassesse, Epusse, Katharinasse, kaasstudioosustesse ning teistessegi tegelastesse. Tihti tuleb välja varjamatu ohhooefekt. Näiteks kui selgub, et keeletark ja kiire reageerimisega saadik on ainult triviaalkooli primaan, ei suuda härra Horn oma hämmingut varjata: ««Jaa-a-hah?» Härra Horni hääles oli millegipärast üllatus ja ta silmitses Pallu ülevalt alla ning alt üles: «Kas teil on seal palju — sihukesi?»» Võtte kasutamise sagedus tuleneb otseselt tegelaste loomusest. Muljes väljendub varjatud võrdlus harilikuga, tavalisega, millest mulje tekitaja silmatorkavalt erineb.

Tegelaste hoiakute, suhtumiste, asendite paikapanekuks kasutatakse otsest v õ r d l u s t, suhete koordinaadistikku. Krossile on iseloomulik kolmikvõrdlus, milles võrdlusalune on keskasendis. Niiviisi

[9] Tasakaalutunne. Jutuajamine Jaan Krossiga.

ühinevad võrdlusaluses potentsiaalselt teiste võrreldavate erinevad, vastandlikudki omadused, ning see vastab Krossi dialektilisele ja konkreetsust taotlevale laadile. Näiteks tajub Köler oma osa rahvustöös võrdluse kaudu: see on olnud ühelt poolt noore Jakobsoni tagasihoidmine ja teiselt poolt vana Karelli tagantõhutamine, «üleskeeramine» («Kolmandad mäed»). Russow' äiapapa tunneb end ühiskondliku tähtsuse ja jõukuse poolest keskmiste seas olevat, «või veidi üle keskmiste seas. Mitte kõrgemal. Aga muidugi ka madalamal mitte». Elsbet on Märteni arvates Pallule sotsiaalselt asendilt liiga keskmine, seepärast see valik talle samaaegselt ei meeldi ja meeldib. Pallule enesele tundub paaril tõredal hetkel, et Katharina on mõnes asjas osavam olnud kui Elsbet, ning Epu-mälestusi ei saa küll millegagi võrrelda — need on «asjad ühest teisest paremast maailmast». Pandagu eelneva puhul tähele, et erootilise sisuga võrdlus omandab teisal samade võrreldavate juures sotsiaalse tähenduse.

Tegelase ajalis-ruumiliseks paigaldamiseks, iseloomustamiseks, võrdlemiseks tuuakse sihipäraselt sisse üldtuntud ja teada olevaid isiksusi samast ajastust, jõudes teoseti välja Euroopa-taustani. Seoste rohkusega paistab eriti silma romaan Kölerist, kus peategelase elu sõlmitustes esinevad üldisest kultuuriloost tuttavad nimed, nagu Anselm ja Ludwig Feuerbach, Ernst Haeckel, Anton Rubinstein jpt., lähematest ajaloolistest isikutest rääkimata. Tegelase aegruum arendatakse välja tiheda suhetesüsteemina.

Krossi tegelaskond on teoseti süsteemselt modelleeritud. Peategelase karakteristikas etendavad olulist osa kõrvaltegelased, keda rakendatakse sageli võrdlevalt, täiendtegelaste rollis: põhikarakteri mõni külg projitseeritakse kõrvaltegelastesse, neis kujutatakse teatavaid alternatiive. Ideetasandil võib peategelase ja kõrvaltegelase opositsioon neutraliseeruda. Süžeeliinil, sündmustikus ei tarvitse ideeliselt võrdväärsed ja seotud tegelased omavahel üldse kokku puutuda.

Pall-Balthasari maameheliku poole *alter ego*'na astub esile Märten, kes on temale «niihästi kui tükk sind ennast». Ta on kestvalt ja korduvalt peategelase maameheliku südametunnistuse hääl. Oma tõrksas iseteadvuses ja algelises loomingutarbes esindab ta Pallu elukäigu realiseerimata varianti — kui too oleks «halliks», maameheks jäänud. Märten on taiplik ja võimekas, kadestamisväärselt seisusetõrges, kuid seeläbi ka sotsiaalselt «liikumatu» tegelane. Pallu kujunemise ja edasijõudmise teel etendab oma osa doktor Friesner, läbilibe, osav ja moraalivaba tegelane, kelle peremehevahetusi suunab — nagu hiljem selgub — üksnes omakasu. See moraalse ja poliitilise suunata üliliikuv tegelane on ka ühiskondliku asendi poolest Märteni diametraalne vastand. Autori tahtel satuvad nad laevasõidustseenis vastamisi ja avavad mõlemad oma pärisolemuse, kusjuures Märten peale jääb.

Samas teoses reflekteerivad peategelast mõlemad naistegelased. Katharina ei kehasta ahvatlevat taotlusobjekti mitte üksnes erootilises mõttes. Pole juhus, et Katharina magatamine osutub tagantjärele selleks põhjuseks, mis Balthasari ühiskonnaredelil imetabaselt jõudsasti edasi nihutab. Katharina ja Epp on kaks valikuvõimalust: ühel pool kõrgem, vabam elu, teisel pool seisusekohane, kuid «igaveseks suletud maailm». Kahes naises, kahes vastandtegelases, kes süžee arenduses omavahel ei kohtugi, kehastub peategelase arengu dilemma. Abikaasa Elsbet vastab lõpuks heale sotsiaalsele kesktasemele, kuhu kangelane on välja jõudnud. Nii ulatub kolmikvõrdlus tegelastenigi.

Ent Katharinas kehastub ka ülespoole pürgimise kahemõttelisus järeleandmise, soostumise, võõrale tahtele alistumise tarbena. Pall näeb Katharinas oma seisundi vastupeegeldust, kuna tema isegi on armetu

käsutäitja võõrastes intriigides. See tõdemus tähistab Pallu eneseteadvuse murrangut, «nõidusest pääsemist» (mida Katharina omal kombel taotleb!) ning kompositsiooniliselt esimese osa lõppu.

Kindral Michelsoni ideeline vastasmängija on episoodiline kõrvaltegelane, jooksikuna kinnipüütud Joonas, kes kompromissist ära öeldes realiseerib oma suhtelise vabaduse. Ta pole isegi valmis õpitud muusikariista muu pilli vastu vahetama. Kõrvaltegelane «mängib peategelase moraalselt üle».

Romaanis «Kolme katku vahel» osalevad ajastu ideoloogiale vastavalt tegelastena ka taevased ja kurjad jõud. Vastuolulisus jätkub Krossi kujutuses selleski sfääris. Balzer Vegesacki imelik surm, mis vabastab peategelase üpris ohtlikust teadjast, järgneb vahetult härdale palvele, et ohukarikas mööda läheks; teene osutajana ilmutab end aga tumesinine irvitav Kurat. Sündmusele tagantjärele mõeldes tundub Kiusajavariant Balthasarile lapsikuna: «Miks ei pidanud see olema hoopis Issanda enese hoolitseja käsi...» Teisel puhul osutub issanda imeteo ja iseenese tubliduse arvele pandud edasijõudmine pigem saatana kingituseks kõlvatute tegude eest. Asjade tegelik olu ja tõde osutub kõrgemate jõudude kehastuses vastuoluliselt määramatuks. Kristlikku maailmapilti sekkuvad veel ürgsed maajumalad, otsekui religioosse süsteemi kolmas liige, ilmutades ürgse rahvusliku ideoloogia püsimist ka selles sfääris. Russow ei identifitseeru täielikult ei sakslasena ega kristlasena: aastatepikkuse vaimulikutöö järelgi läigatab ta kahjaõlut enam-vähem et maajumalatele. Autori kujutuses on religioosne inimliku otsene peegeldus, sealpoolsed jõud aitavad peategelast lõpuni tunnetamatagi vastuolusid karakteriseerida: «Balthasar ei teadnud isegi, kas tema järgmine mõte oli Kuradist talle kiusuks läkitatud või saatis Issand selle talle meelde....»

Kross-dialektik armastab ootuspäraselt v a s t a n d a m i s t, kontrasti. Karakterid avanevad vastandite võrdluses: tegelaste huvitavale kontrastile on üles ehitatud «Taevakivi». Rahvuslike vaadete poolest ühe leeri mehed, tõukuvad nad kohtudes ometigi. Kokku põrkavad kaks põlvkonda ja ajastut: valgustuslik ratsionalism ning romantiline torm ja tung, tasakaalukas elukogemus ja nooruse uljus. Mõistuslik metoodika, mis annab pädevaid tulemusi kivi koostise ja erikaalu määramisel, osutub küündimatuks imenooruki loomingu eritlemisel. Isepäise uuendajana osutub laulik Peterson tulevikumeheks. Romaani kolmanda tegelase naiselik poolehoid lastakse osaks saada noorusele ja teisitiolemisele. (Cara on «Taevakivis» samasugune reflekteeriv tegelane nagu Russow'-romaanis Katharina.) Krossi kujutuses kehastavad Masing ja Peterson kultuuri arengumudeli tõukuvat pluss- ja miinuspoolt, järjepidevuse ja uuenemise dialektilist ühtsust.

J. Krossi proosateosed on üksikute episoodideni ratsionaalselt läbi komponeeritud. Mõnele stseenile, võrdlusele või fraasile võidakse omistada s ü m b o l i tähendusrikkus. Sama element lülitatakse mitmesse funktsionaalsesse tasandisse, samaaegselt näiteks olustikukujutuse ning idee avamise teenistusse. Suurromaanis on huvitav tähele panna, et sümboolika arendatakse teatava tesaurusena üsna teose alguses välja ja järgnevas kasutatakse üksikuid korduvaid motiive juba kui teada oleva tähendusega märke. Sümboolikaga haaratakse süžeelised põhiprobleemid ning tegelase karakter.

Kroonika napisõnaline teade köielkäijate külastusest arendatakse romaani olustikku sisseviivaks avapeatükiks. Samal ajal kujuneb tornitõus ning köielkäimine tühjuse kohal peategelase sotsiaalse tõusu sümboliks. Sotsiaalse piiri ületamise võrdpildiks on ka jõe ületamine, milles mõttekujutus näeb mitmesugusest seisusest inimesi — see on «imeline

kõnd, imeline tiivutu lend ühelt kaldalt teisele». Samuti sümboliseerib piiri (maahõimlaste suhtes) «maailma kaheks jaotav linnamüür». Kohtumine huntidega omandab edasiliikumisel varitsevate ohtude tähenduse: «Kui sa praegu taganed, taganed sa eluaeg!» Pall ei tagane, aga Märten soovitab tagasi minna, ringi minna...

Märgi tähendusega on oma meelelises konkreetsuses võlujoogi mündimaitse ning Katharina erutav nelgilõhn, mis uutes olukordades aktualiseerib selle naise erootilise fluidumi. Samal ajal individualiseeritakse lõhnade läbi teisigi tegelasi, kuid ühegi teise isikupärane lõhn ei kujune püsiatribuudiks, peaaegu nime asendajaks nagu Katharina puhul. Kordusmotiive kasutades rakendab autor küllap oma luulekogemustki. Iga kordusviide tõstab teksti sidusust.

Jaan Krossi sümbol on sihiteadliku meistrikäega mitmetähenduslikuks arendatud ning «mängib» efektselt teose kontekstis, kuid ei ole oma sihipärasuse tõttu eriti seostealdis avaramatel taustadel. Nõndanimetatud süvasümboolikale omane osa irratsionaalset määramatust siin puudub, mistõttu sümboolika läheb sujuvalt üle ühetähenduslikule allegooriale. Selged allegoorilised stseenid on näiteks salakuulamises süüdistatud talupoja lõhkirebimine («Jumala eest: ordu hobune, Moskva hobune, Poola hobune, Rootsi hobune! Kurat: Taani ja Leedu ja Soome ja Preisi hobusele pole tal enam kätt ega jalga!»), laevaretk, millel vastakad jõud nõuavad Märtenilt laeva juhtimist igaüks oma suunas (peategelase ja maarahva asend võõraste omavahelises võitluses), laegaste vahetamine (tõe päraletoimetamise keerdkäigud) vms.

Osalt allegooria abil tõstetakse teose tegelaseks Tallinn, suurromaani peamine sündmuspaik ning kujutuse taust. Hall linn hakkab elama omaette elu nagu elusolend, elab aja voolus paljugi üle nagu tema «hallid» elanikud, romaani peategelane ja teised tegelased sealhulgas.[10] Juba teose algusleheküigedel selgub linna ja peategelast sarnastavalt, et Pallu «ümmargused silmad olid hallid, niisama hallid kui linnamüür». (*Hall* hakkab niisamuti domineerima ning siduvalt toimima nagu *helesinine* «Kivist viiulites».) Peategelane mõtleb: «Mis imeväärt vana loom oli ometi seesinane tema linn.... [———] Ta võis, see linn, tukkuda oma kivikoore sees *Historia* mühiseva jõe kaldal, Jumala eest, nina kivikarbi seest välja pistmata....» Mõnes olukorras on ta aga valmis hammustama. Linna iseloomu on kujutatud enesesesulgunud maahalli omana.

Sümboolikat ning allegooriat rakendab autor teisteski proosateostes. Köielkäimisega analoogilisteks motiivideks kujunevad õhukese jää peal käimine («Michelsoni immatrikuleerimine») ning munade peal käimine («Pöördtoolitund»), viimane Jannseni enese poolt tegelikult kasutatud. Graniidi ning taevakivi kokkupõrkamisel silmanähtavalt erinev koostis saab Masingu ja Petersoni inimliku erinevuse võrdkujuks. Lugeja peab valmis olema, et mingi motiiv omandab allegoorilise, alltekstilise tähenduse või osutub ambivalentseks nagu Ilus Villem altaripildi Kristusena («Kolmandad mäed») või äsja mainitud taevakivi: taevakivi kui tegelik taevakivi (meteoriit), Kristian Jaak Petersoni imetabane tähelend tegelikkuses ning ootamatu ilmumine teose sündmustikus kui sümboolne taevakivi.

Struktuurielementide sagedane ambivalents, polüfunktsionaalsus, võrdlusseosed, sümboolika ja kordused tihendavad Jaan Krossi proosateksti selle piirini, kust samm edasi hakkaksid ratsionaalne läbimõeldus ja paikapanek juba tegelikkuse illusiooni lõhkuma.

---

[10] Vrd. M. Liivamets, Tallinn Jaan Krossi ajaloolises proosas. «Looming» 1978, nr. 1, lk. 147 jj.

Ego-lõik vene futurismi ajaloos

VALMAR ADAMS

Kevadel 1977, seoses poeedi 90. sünniaastapäevaga, sai veel kord ilmseks Igor Severjanini populaarsus laiades ringkondades. Mina olen sellest jätkuvast populaarsusest alati teadlik olnud, sest mu kirjavahetuses leidub vähemalt tosin järelepärimist lauliku elu ja loomingu kohta, korduvalt on mul olnud külalisi Venemaalt, kes võtsid ette teekonna Eestisse üksnes selleks, et põhjalikumalt tutvuda tema hilisluulega. Kahel korral on olnud tegemist elatanud, auväärsete kodanikega, kes käisid oma meelispoeedi jälgi ajades ka Tallinnas ja Toilas, kus peamiselt möödus Igor Severjanini elu teine pool. Kuigi eelteateid Severjanini 90. sünniaastapäeva kohta ajakirjanduses ei ilmunud, kujunes see spontaanselt üritusterohkeks. Üksi J. Šumakov pühendas talle kümmekond avalikku esinemist. Elanuks Igor küllalt kaua, võinuks ta hüüda Puškini sõnadega: «ta juurde rahvarada rohtuda ei saa» — kõigi kirjanduslugude ja kirjandusteadlaste kiuste, kes ei suuda noorele Igorile andestada, et ta oli kord ennast kiitvalt laulnud:

Я, гений Игорь-Северянин [1],
своей победой упоён.

Niisugune püsiv mälestus lugejate kollektiivmälus on fakt, mida ei maksa tõlgendustega olematuks teha. «Stultus es, qui facta infecta facere verbis postules» (Plautus). Küll aga võib säärane retseptsiooniajalooline fakt ergutada uurijat mõningaid ümberhinnanguid tegema.

Kes oli siis ühismälus püsiv Igor Severjanin, ühtede poolt maatasa tehtud, teiste poolt suurpoeediks ülistatud?

Nii meie soliidne ENE kui ka uus nõukogude kirjandusentsüklopeedia, samuti kõik kirjanduslood nimetavad teda egofuturistide juhiks. Tekib küsimus, kes olid need «egofuturistid», keda Igor juhtis. Ja kohe osutub, et püüd vastata nii loomulikule küsimusele viib ajaloo tegija kimbatusse. Ühismälu tunneb ainult Severjanini nime. Egofuturistide ajaloost ega ideoloogiast ei teadnud ta midagi selget. Ometi on möödunud juba 65 aastat egofuturismi esimese «ajaloo» ilmumisest (I. Ignatjev-Kazanski ülevaade «I год эго-футуризма», almanahhis «Орлы над пропастью», 1912, lk. 2—4). Nii pikast ajast peaks lühiajalise kirjandussuuna mõtestamiseks piisama. Ometi ei saa me futurismi ajaloos, s. o. koolkonna või rühmituse tekkimises, liikumise kulgemises ega ideoloogias selgust isegi mitte Teaduste Akadeemia suurest «Vene kirjanduse ajaloost», kus futurismi vaadeldakse ühes peatükis koos akmeistide ja sümbolistidega. Selle X köites (mis ilmus 1954) leiame küll mõnikümmend rida Igor Severjaninist paari üsna tendentslikult ta loomingust kistud tsitaadiga, ainult revolutsioonieelsest Severjaninist, aga mingisugust mõistlikku kujutlust egofuturismist see akadeemilinegi väljaanne ei paku. Vajaka jääb siin nii faktidest, nimedest kui ka kirjandusloolisest mõtestusest.

Käesolevas põgusas käsitluses püüame anda teada olevate faktide

[1] Igor Vassiljevitš Lotarjov (1887—1941) ise kirjutas oma psedonüümi alati sidekriipsuga (*Igor-Severjanin*).

najal ülevaate eesti luulele mõju avaldanud egofuturismi ajaloost vene futuristliku liikumise taustal.

Tuleb kõigepealt taastada kirjandusprotsessi kulg kõnealusel ajal kaasaegsete memuaaride ning ajakirjanduse andmeil, tagasi minnes algallikate juurde, sest meie kirjandusloolised esitused upuvad lihtsustamistesse. Siis tuleb välja otsida allikaist asjakohased, kuid ühel või teisel põhjusel unustatud nimed ja selgusele jõuda oma aja vastastikustes suhetes, hoolimata tegelaste edaspidisest suundumisest. Vene futuristide ägedas omavahelises võitluses nihkus esiplaanile V. Majakovski võimas ning sihiteadlik looming, kuid see võit tuli ta futuristliku avaasendi (esikkogu «Простое как мычание», 1916) alalise varieerumise ja autori teadvuse laienemise dialektilises protsessis. Selles mõttes ei olnud ta küll erand: kõik vene futuristid teisendasid alatasa oma ideoloogilisi ja poeetilisi aluseid. Ka nende loomingu retseptsioon ei püsinud samal tasandil. Kirjandusloolased kirjeldavad seda mugava sõnaga «keeruline» («сложное явление», «сложная судьба»), mis aga fakte enam kinni katab, kui selgitab...

Kõrvale jättes käibel olevad skeemid, püüdkem allikmaterjali najal selgemini orienteeruda ajas ja ruumis. Kõigepealt torkab silma, et Esimese maailmasõja eel tegutses k a k s futuristide pesakonda (Peterburis ja Moskvas).

Ajalises vertikaalvaatluses näeme, et terminit *egofuturism* kasutatakse trükis esmakordselt novembris 1911, kui Severjanin avaldas oma «Egofuturismi proloogi». Aga tema ei olnud selle termini (*futurism*) leiutaja. «Futurismi esimese manifesti» oli avaldanud Filippo Marinetti juba 20. veebruaril 1909 «Figaros». Peterburi kirjandusringkondades tuli see mõiste peagi käibele, ilma et kõik oleksid sellesse kätketud ideoloogiat tundnud. Kõige vähem võis seda mõista Lotarjov-Severjanin, kes ei osanud ainustki võõrkeelt. Kui Marinetti 1914. aastal isiklikult Venemaale tuli oma arvatavat koolkonda üle vaatama, selgus, et seda pole tegelikult olemaski: vene ja Lääne futuriste ühendas ainult nimetus. Tehnika, sõja ja vägivalla ülistamine — Marinetti eelfašistlik ideoloogia — oli vene futuristidele täiesti võõras ja Marinetti võeti ta vene nimekaimude poolt vastu kas võõristuse või avaliku protestiga. Vene kirjanduses ei olnudki futuriste selle termini sisulises, ajaloolises mõttes. Seda sõnastab vene futuristliku liikumise arvestatav osaleja Benedikt Lifšits oma memuaarides nii: «Termin *futurism* tekkis meil ekslikult, kogu liikumine oli mitmete ja eri suundumistega taotluste vool; neid ühendas ainult eitamiste ühtsus.» [2] Aga kui teistel vene futuristidel olid siiski teatavad vaated kunstile, siis Severjaninil oli futurism ainult sildiks, et oma «*ego*'le» reklaami teha. Seda ei eitanud ta isegi. Selles mõttes lisas ta moesõnale «ego», aga nii tekkinud terminit ei mõistnud ta mitte filosoofiliselt, vaid pidas seda ainuüksi iseenda kohta käivaks. Seda kuulsin ta enese suust, seda kinnitavad ka kõik allikmaterjalid. Egofuturismi kui kindlate poeetiliste või ideoloogiliste vaadetega koolkonda pole kunagi eksisteerinud.

Kas autor ei peaks pärast nii järsku hinnangut egofuturismi lihtsalt eirama? See oleks siiski kirjandusajalooline viga. Juba üksnes Igor Severjanini poeedianne on jätnud jälgi temast suurematelegi poeetidele (näit. Brjussovile, Pasternakile) ja ajastu kirjandusprotsessile. Nii nagu I. Newton ja kogu järgnev astronoomia ei saanud mõista taevamehhaanikat, arvestamata nähtamatut külgetõmbejõudu, niisamuti ei saa seletada kirjandusprotsessi, kui eirame ühtainustki tõelist annet

---

[2] Б. Лифшиц, Полутораглазый стрелец. Ленинград, [1933,] lk. 282.

või tervet koondist — olgugi ta omaette väärtusetu või ideetu. Kirjanduslugu vaesestub, muutub skeemiks, kui käsitleme fakte valikuliselt. Veel kergemeelsem oleks läheneda futurismile moraliseeriva üleolekuga, nagu on teinud ka autoriteetsed kirjanduslood Igor Severjanini osas, kes on ju kirjutanud mitte ainult värsikese omaenese geniaalsusest, vaid loonud ikkagi umbes poolsada poolgeniaalset luuletust. Sellest piisab kirjanduse ajalukku pääsemiseks, ja mul on heameel, et uues nõukogude kirjandusentsüklopeedias on aastakümneid käibel olnud nõmedat hinnangut korrigeeritud. Ka egofuturism ja kõik, mis mahub selle tingliku mõiste alla, väärib kirjandusloolase tähelepanu nii sündmusena kui ka probleemina.

Severjanin sai kuulsaks oma valikkoguga «Громокипящий кубок» (1913), kuid sellele eelnes 35 brošüüri, milles autor pidas visa võitlust kuulsuse eest. Termin *egofuturism* ilmus juba suvel 1911 Severjanini 31. brošüüris «Ojad liiliates». Aga vaevalt aasta hiljem andis Severjanin ka «Epiloogi», kus leidub kurikuulsaks saanud enese geeniuseks nimetamine. Need palju tsiteeritud read ei kõnele minu arvates autori rumalusest, vaid pigemini ta artistlikust vaatevinklist. Igatahes keeldus Severjanin neid Tartu ülikooli aulas peetud luuleõhtul (1921) ette kandmast, öeldes: «Need on värsid lollidele. Siinkohal neid lugeda pole sobiv.» Severjanin käsitas kogu egofuturismi «koolkonda» kui vahendit isikliku menu saavutamiseks. Kui sellele eesmärgile oli jõutud, lõi ta käega kogu futurismile ja deklareeris juba oma esikkogu «Epiloogis»:

Не ученик и не учитель....
[— — —]
Иду туда, где вдохновитель
моих исканий — говор хат.

Ja tõepoolest, mul on raske kujutleda suuremat linnaelu vihkajat, kui oli Severjanin. Mis futurist sai olla säärane maaelu eelistaja? Marinetti ja ta õpilased olid raevunud urbanistid. Siit saab alguse hilis-Severjanin, kes nimetas end ise «kevadelaulikuks» ning kelle luule peateemadeks olid loodus ja lemb.

Peamised erinevused Lääne futurismi ja Severjanini vahel võib kokku võtta järgmiselt:

M a r i n e t t i l: urbanism; sõja ülistamine; antiestetism.

S e v e r j a n i n i l: russoismi hilisretseptsioon; sõjavastasus; esteeditsemine.

Revolutsioonilaulik Majakovski pidas 1914. aastal võimalikuks sooritada koos Severjaniniga etlemisturnee mööda Krimmi. Ajaloolane ei saa sääraseid fakte tähele panemata jätta. Allikaid kronoloogiliselt kõrvutades pole kahtlust, et Majakovski on mõndagi õppinud Severjaninilt. Põhiliste erinevuste kõrval on neil mõndagi ühist, näiteks sõjavastane teema.[3]

Hoolimata oma ideelagedusest on ka egofuturism täitnud revolutsioonieelses vene kirjandusloos teatavat ajaloolist osa, mille ignoreerimine kitsendaks ajastu kirjanduslikku panoraami ja muudaks ajaloovaatluse ühekülgseks. Juba sellepärast tuleks rekonstrueerida tolle kirjandusvoolu tekkimise, kujunemise ja lagunemise pilt, mida Esimese maailmasõja eelõhtul nimetati vene futurismiks, kuigi see ei olnudki monoliitne kirjandusvool.

Siiski ei saa lähemal vaatlusel egofuturismi täiesti siduda üksnes

---

[3] Severjanini sõjavastase utoopia «Päikesepaisteline metslane» kohta vt. lähemalt: В. Т. А д а м с, Утопия Игоря Северянина. TRÜ toimetised. Vihik 184. Tartu, 1966, lk. 237 jj.; V. A d a m s, Vene kirjandus, mu arm. Tallinn, 1977, lk. 328—338.

Severjanini nimega, sest see koolkond eksisteeris edasi ka siis, kui tema alusepanija futurismi lipukirja kõrvale heitis. Tõsi küll, Severjanini kaasvõitlejad ja epigoonid pole kirjandusprotsessi jätnud arvessevõetavaid jälgi.

Bibliograafiais on nimetatud ainult murdosa egofuturistide brošüüridest, luulekogudest, almanahhidest, mida tuli tollal kirjandusse tungivatelt noortelt otsekui küllusesarvest.[4]

Aga kes olid siiski «poeeside kuninga» saatjaskonnas? Selles rollis esines kõige etteküündivamalt praeguseks unustatud I. Ignatjev. See oli tüüpiline kirjandusorganisaator[5], kelle innukus oma mõtteosaliste reklaamimisel ja kirjastamisel[6] oli ilmne, aga luuletamiskatsed küündimatud. Severjanin kirjutab oma mälestustes[7] temast ainult irooniliselt, aga see oli osav, mitme varjunime all kirjutav ajakirjanik, nobeda organiseerimisvõimega, kellest sai kogu koolkonna mänedžer. Ta asutas kirjastuse «Peterburgski Glašatai» ja üritas isegi samanimelist ajalehte välja anda.

Avaldati ka «Egopoeesia Akadeemia Programm» ja moodustati «rektoriaat» (*sic!*), mille koosseisu kuulusid peale Severjanini kui «uue intuitiivse koolkonna *maître*'i» veel Konstantin Olimpov (1889—1940, sümbolistliku poeedi K. Fofanovi poeg), Sergei Ivanov (kes hiljem läks hoopis iseteed) ja pseudonüümne Graal Arelski (S. Petrov), kes hiljem läks akmeistide poole üle. «Ülemaailmse futurismi» programm koosneb kriiskavaist fraasidest egoismi ülistamiseks. Kuigi egofuturistide rühmake (või ainult pudelivendade laudkond?) koosnes väga erinevaist indiviididest, avaldas ta suurt aktiivsust, korraldades menukaid «poesokontserte» mitte ainult Peterburis ja lähikonna suvituskohtades, vaid kogu laial Venemaal, kus tegutsesid lokaalsed «suurused». Nagu seeni pärast vihma ilmub igasuguste epateerivate pealkirjadega almanahhe. Tehakse raha ja kuulsust. Egofuturismi «õilsaks» eesmärgiks kuulutatakse «egoism kui ainus tõeline ning eluline intuitsioon». Kõik see ei vääriks meenutamist, kui ajaloolase pilku ei köidaks ajastu prominentsete kirjanike osavõtlik suhtumine (Brjussov, Sologub, Blok jt.). Valeri Brjussov, üks tolleaegse luule tippe, avaldas tunnustava artikli, mille tekst veel 1924. aastal paigutati N. Brodski esinduslikku kogumikku «Kirjanduslikud manifestid». Eriti kaua hellitas ta Severjaninit. Veel 1972—1976 ilmunud Brjussovi «Teoste» mittetäieliku väljaande nimeregistris mainitakse Severjaninit 19 korda — enamasti pooldavalt. Mõnevõrra analoogilist suhtumist võib täheldada ka mitme teise kirjandusautoriteedi poolt, kuid nende jälgimine pole käesoleva ülevaate raamides võimalik. Kui me neile faktidele lisaksime näiteid Severjanini «poeeside» otsesest mõjust ta epigoonide värssidele, saaksime mõnevõrra aimu ta mõjust tolleaegsele noorsoole ja rikošettmõjust tolleaegse vene luule meistritelegi (Brjussovile, Blokile, Majakovskile jt.).

Artiklis «Igor Severjanin Eestis» (KK 1966, nr. 8, lk. 468—478) olen toonud näiteid Severjanini poeesia rajatagustest kajastustest (Julian Tuwim, K. Wierzyński, Edith Södergran; nüüd saaksin vist lisada mõned nimed ka Balkani maadelt). Raske kujutleda, kuidas oleks see retseptsiooniajalooline fenomen arenenud, kui 1917. a. revo-

---

[4] Kõnealuse teema kohta tuleb arvesse eeskätt rmt.: А. Тарасенков, Русские поэты XX века. 1900—1955. Москва, 1966.

[5] Miks ei võiks tulla käibele sääranegi mõiste, kui analoogilist «teadusorganisaatorit» kasutatakse koguni üldhinnanguna tegelaste nekroloogides ja elulugudes?

[6] Tema kirjastajategevuse mõningaid jälgi võib leida A. Tarassenkovi bibliograafiast (vt. lk. 102 ja 157).

[7] Riiklik Kirjanduse ja Kunsti Keskarhiiv (Moskvas), F 1152, nim. 1, s.-ü. 13, l. 106—110.

lutsioon poleks tõstnud kirjandusprotsessi sootu teisele ideelisele tasandile.

1912. a. lõpul läks Severjanin ülalmainitud rühmitusega tülli. Vististi toimus see järgmiselt. Kohe pärast egofuturismi «programmi» avaldamist trükis levitas Severjanini rühmakaaslane K. Olimpov protestikirja, milles süüdistati Severjaninit programmi ideede plagieerimises temalt, Olimpovilt. Tuli plagiaadisüüdistustele tavaliselt järgnev askeldus. Severjanin sõimas Olimpovit laimajaks, reeturiks jne. Kirjandusloolisel harimatud asjaosalised vististi ei aimanud ei seda, et üks saksa professor oli kord vaadelnud kogu maailmakirjanduse ajalugu plagiaatide ajaloona, ega sedagi, et nende egoismifilosoofia pärineb M. Stirneri teosest «Der Eigene und sein Eigentum» (tõlge vene keelde 1906. a.). Kuid suhete katkestamine käis suure käraga. Severjanini avalikust kirjast nähtub, mida «juht» oli «egofuturismi ideoloogia» all mõelnud. «Minu egofuturismi missioon on täidetud, tahan olla üksi ja tunda end üksnes poeedina. Minu koolkond «ülemaailmne egofuturism» on enesejaatamise tee. Aga minu egofuturismi pole enam olemas. Mina olen ennast kindlustanud.» Severjanin ise pole kunagi jaganud mingisuguseid ideoloogilisi vaateid ja tema sattumine vene futurismi etteotsa seletub ainuüksi ta luuletuste suurema menuga. Küllap egofuturismi «programmi» autoriks oli tõepoolest K. Olimpov, kes oli ju ka avaldanud rea arukaid artikleid oma isa Konstantin Fofanov seeniori (1862—1911) kohta, kuna Severjanin ise pole kunagi toime tulnud ühegi arvessevõetava proosatööga [8]. Ta oli ja jäi tõesti «üksnes poeediks», väga meloodiliste värsside loojaks, mis aga ei olnud futuristlikud, vaid pigem posseistlikud ja kuuluvad nooremate sümbolistide suunda. Severjanin lisas omalt poolt ainult mõningaid uudiskeelendeid ja suurt etlemiskunsti. Nii lõppeski vene egofuturismi esimene etapp, mida võiks täie õigusega nimetada severjaninlikuks.

Aga tegelased ei lahkunud lavalt. Severjanin paneb oma futurismile punkti «Tormikeeva peekri» viimastes värssides, kus ta sündmustiku oma hinnangu kohaselt ümber kodeerib. Rühmituse organisaator I. Ignatjev püüab anda egofuturistide liikumisele teoreetilist baasi ja nii algab teine etapp, mis aga on ülilühikese kestusega (1913. aasta lõpp). Need olid sada päeva, mis ei vapustanud ei maailma ega isegi Severjanini loomingu retseptsiooni. Ainult kirjastus jätkas almanahhide ja luulekogude väljaandmist, juhindudes majanduslikest kaalutlustest.

Nüüd siirdugem Moskva futuristide juurde ja püüdkem elama panna nimi, mis on püsinud salapärasena tänapäevani. Kirjandusorganisaatorina toimis Moskvas David Davidovitš Burljuk juunior (1882—1967). Ta värsse on väga raske päevavalgele tuua. Kui ma neid viimaks leidsin, pidin nentima, et see sõnadevaling pole just vapustav. Ometigi nimetas Majakovski teda tõemeeli «suureks Burljukiks» («великий Бурлюк») ja muidu nii nõudlik Maksim Gorki kirjutas talle Sorrentost: «Mul oli väga meeldiv saada Teilt need asjad (D. Burljuki värsid — *V. A.*) ja veel meeldivam oli ära tunda neis meistrikätt.» [9]

Kaasaegsed memuaristid kõnelevad temast samuti lugupidamisega, nimetades teda «vene futurismi isaks». Kes oli David Burljuk?

Kaasaegseil portreedel ja hilisemail rohkeil autoportreedel näeme ürgjõulist talupojanägu lühikese kaela, massiivse lõua ja uskumatult kõrge otsaesisega. D. Burljuk pärines Ukraina maaharijaist, õppis sajandivahetusel Kaasanis, Odessas ja Münchenis maalikunsti ning

[8] Mõne Severjanini artikli avaldasin «Üliõpilaslehes», kui olin selle toimetaja (1926—1928).

[9] M. Gorki kirja faksiimile on avaldatud ajakirjas «Color and Rhyme» 1959, nr. 41.

tutvus Pariisis kubismiga. Kodumaal hakkas ta koos oma vendadega seda kunstivoolu innukalt propageerima ja püüdis kubismi printsiipe kanda ka oma läbinisti eksperimentaalsesse sõnakunsti (luuleks on seda raske nimetada). Moskva kunstikoolist heideti ta poliitilistel põhjustel koos Majakovskiga välja. D. Burljuki ümber tekkis avangardistlik rühmitus «Gileja» (see oli Burljukkide kodunurga metsapadriku nimi). Oma vitaalsuse ning organiseerimisvõime tõttu sai Burljuk 1910. a. paiku Moskvas noorte kunstijüngrite ja literaatide juhiks, loosungite ja «manifestide» koostajaks, kuigi ta neid ise kuigi tõsiselt ei võtnud. Ta inspireeris ja koostas sääraseid skandaalseid raamatuid nagu «Kõrvakiil avalikule arvamusele» (1912), mis oli mõeldud «pursuide epateerimiseks». 1914. a. organiseeris ta koos Majakovski ja Severjaniniga kuulsa «futuristide olümpiaadi». Pärast 1920. aastat elas ta peamiselt Ameerika Ühendriikides ja tegeles maalimisega väga mitmes stiilis (ta realistlikud tööd on huvitavad, vaimukad — igatahes andekad). Valgeemigrantidega ei seltsinud, 1956. a. käis Moskvas Majakovski muuseumiga tutvumas. Hulk aastaid andis välja isiklikku ajakirja «Color and Rhyme», mis oli tervenisti mõeldud eneseklaamiks, kuid sisaldab huvitavaid reproduktsioone ta maalidest ja ka tundmatuid fotosid V. Majakovskist. Burljuk püüdis tõlgendada futurismi proletariaadi kunstiks, mis on muidugi ekslik. Kuigi ta loominguline pärand kuulub peamiselt kujutavasse kunsti, oli ta arvessevõetav eksperimenteerija ka sõnakunsti alal. Aga lausa kultuurivaenulik (futuristlik selle sõna õiges mõttes) on D. Burljuki antiestetism ja nihilism (mis on avaldanud mõju ka Majakovski varasemale loomingule).

Vene futurismi edaspidine areng jätkus Moskva futuristide publikatsioonides, kus David Burljuki mõjuväljale lisandus hiljem Vadim Šeršenevitši oma, mis lõppes uue, imažinistide koolkonna tekkimisega 1919.—1920. a. Selle organiseerimisjärgu publikatsioonide uurimine näitab, et vene futurism suubub ikka enam eklektikasse. Ei päästnud Peterburi egofuturiste asjaolu, et nad taas hakkasid avaldama «lahkunud» Severjanini värsse, ega uute andekate poeetide (Rjurik Ivnev, V. Šeršenevitš jpt.) esinemine nende väljaannetes. Lõpuks langesid need «futuristid» päris pessimismi ja sattusid koguni revolutsioonieelse teatriteoreetiku Nikolai Jevreinovi mõju alla. Futuristliku antiestetismi asemel algas nüüd estetismi ja N. Jevreinovi poolt noortele kaela määritud Oscar Wilde'i kultus. Siis tekkis ka Severjanini esindusfoto *à la* O. Wilde.[10] Tegelikult riietus Severjanin hoopis lihtsamalt, oli väga lohakas (O. Wilde'il ja tõelisel Severjaninil ei olnud midagi ühist). Revolutsiooni eelõhtul oli egofuturism nii ideoloogiliselt kui ka organisatoorselt liiva jooksnud. Ei aidanud ka uute tootemite esilenihutamine. Muidugi ei olnud ka niisugused «eelkäijad» nagu Fofanov ja Lohvitskaja kellegi eeskujud, vaid pigem nostalgilised meenutused.

Peterburi egofuturistide põhjatu printsiibituse taustal säilitasid

---

[10] See on paigutatud seni viimasesse Severjanini valikkogusse, mis ilmus Moskvas 1975. a. «Biblioteka poeta» väikeses sarjas. Selle kogumiku valikut ma ei saa pidada kuigi õnnestunuks, eriti Severjanini hilislüürika osas. V. Roždestvenski eessõnast nähtub, et tal polnud küllaldaselt andmeid poeedi arengu kohta Eestis elatud ajal. Läbi töötamata on jäänud näiteks ka Tallinna ajaleht «Vesti Dnja», kus on ilmunud 44 luuletust, nende hulgas «Без нас» (17. VIII 1935), emigrantide ladvikut nii pahandanud luuletus, mis tähistas Severjanini lõplikku lahkulöömist emigrantidest. See tekst on publitseeritud ja kommenteeritud artiklis: В. Адамс, Игорь-Северянин и Эстония. Rmt.: Сборник статей к 70-летию академика М. П. Алексеева. Москва—Ленинград, 1966, lk. 354—360. Arvestades Severjanini osatähtsust eesti luuleprotsessi kujunemisel, tuleks välja anda erikogumik «Severjanin ja Eesti», milleks leiduks materjali külluses.

Moskva futuristid mõningase ideelisuse jääke, kuigi nende teoreetilised vaated teisenesid kiiresti Lääne mõjude toimel (riimi- ja kujundieksperimendid) ja looming suundus urbanistlikule temaatikale, nagu oli ka Lääne futurismis. Just see andis lõpliku tõuke vene imažinismi tekkimisele Vadim Šeršenevitši algatusel, kelle esimesed kogud olid olnud ilmselt egofuturistlikud — Igori-epigoonlikud.

1913. a. lõpul toimus viimane katse ühendada kõik futurismile pretendeerivad poeedid. D. Burljuk, V. Majakovski, B. Lifšits, V. Hlebnikov, Igor Severjanin ja A. Krutšonõhh kirjutasid alla ühisele manifestile.[11] Aga deklaratsioonile ei järgnenud tegusid, ühine lühiajaline luuleturnee välja arvatud. Liiga erinevad olid Majakovski ja Severjanin maailmavaatelt — nende kirjanikuteed läksid paratamatult lahku. Egofuturismi edasiareng sai uuel etapil võimatuks.

Ajaloolises tagasivaates osutub efemeerseks ka Sergei Bobrovi (1889—1971) suhtlemine egofuturismiga. Ometi toonitati tema poolt 1913. a. asutatud kirjanduslikus rühmituses «Tsentrifuga» järjepidevust egofuturistidega. Nende esimeses almanahhis («Руконог», 1914) tunnistatakse Ignatjev «esimeseks vene futuristiks» ja jätkatakse võitlust Moskva futuristide-kubistidega, keda nimetatakse «jultunud bandeks, kes on omastanud vene futuristide nime» (lk. 31). Õpetatud S. Bobrov, kes võis lugeda Marinetti teoseid originaalis, mõistis muidugi, et vene ja Lääne futurismi vahel on väga vähe ühist. Tal olid ka klassikalise vene kultuuripärandiga hoopis soliidsemad suhted kui toetumine Fofanovile ja Lohvitskajale, keda harimatu Severjanin oma poeetilisteks tootemiteks tõstis. S. Bobrov, kes oli andnud arvestatavaid lisandusi Puškini ja Jazõkovi loomingu uurimiseks, ei saanud kaua jääda primitiivse egofuturismi juurde. Pealegi kestis ta luuletajategevus ainult kuni revolutsioonini, hiljem siirdus ta teadus- ja tõlketööle. Ta enda luule on akadeemiline, vormilt virtuooslik, allusiooniderohke ja jahedavõitu. 1925. a. Moskvas ilmunud hiigelantoloogia (672 lk.) kaaskoostaja ja kommenteerija iseloomustab «Tsentrifugat» kui «hoopis erinevat teistest, oma füsiognoomia ja oma tehniliste võtetega». Futuristide hulka arvatakse seal eeskätt «Peterburgski Glašatai» poeete. S. Bobrovi ümber rühmitus tollal sääraseid suurusi nagu V. Hlebnikov, N. Assejev ja B. Pasternak. Aga rühmitus killunes peagi, revolutsioonitormides otsis igamees endale oma tee. Bobrovi enda elutee oli — nagu on kombeks öelda — keeruline: ajuti teenis leiba matemaatikat populariseerivate brošüüridega, aga on avaldanud ka sotsiaalutoopilisi romaane ja rikastanud vene tõlkekirjandust kvaliteetsete tõlgetega Lääne klassikast (Voltaire, Stendhal, Hugo, Becher, Shaw jt.). Ta on kohandanud vene keelde ka «Rolandi laulu».

Egofuturismi kultuuristumisele Sergei Bobrovi jt. loomingus järgnes ta lõplik killunemine. Selle suunaga oli siiski kaasa läinud väga suur arv poeete Venemaa hiiglasuurel territooriumil [12], aga ainult vähesed neist on kasvanud entsüklopeediaküpseteks nimedeks. Egofuturismi koolkond osutus seebimulliks, kunagistest vene futuristidest üldse jäid kirjandusloo magistraalile ainult V. Majakovski, B. Pasternak ja S. Tretjakov. B. Lavrenjov siirdus proosasse.

Vene futuristide mõju eesti luulele on probleem omaette. Henrik Visnapuu nimetas 1918. aastal Severjaninit «tänapäeva Venemaa suurimaks poeediks» [13]. Futuristidena alustasid oma kirjanikuteed Erni Hiir ja Albert Kivikas. Futurismi hilisretseptsiooni tunnuseid võib täheldada A. Alliksaare loomingus.

Kuid kõik see ei kuulu enam slavisti pädevusse.

---

[11] В. Маяковский, Полное собрание сочинений. Т. 13. Москва, 1961, lk. 248; pikemalt B. Lifšitsi mälestustes.

[12] Neist pikemalt Vladimir Markovi ulatuslikus uurimuses «Russian Futurism» (1969). Futuristliku luule proove leidub esinduslikus antoloogias: И. С. Ежов, Е. И. Шамурин, Русская поэзия XX века. Москва, 1925, lk. 165—208.

[13] H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid. Tartu, 1921, lk. 127.

Keeleline assimilatsioon

Keeledemograafilisi etüüde II

UNO MERESTE, MAIMU SAAREPERA

1. Keelelise assimilatsiooni mõiste

Mingist rahvusest inimeste üleminekut teisele keelele, mida hakatakse pidama oma emakeeleks, tuntakse demograafias keelelise assimilatsiooni nimetuse all. Seda peetakse üldiselt täieliku rahvusliku assimilatsiooni eelastmeks. Täieliku assimilatsiooni puhul hakkab varem mingisse ühte rahvusse kuulunud inimene tunnetama oma kuuluvust teise rahvusse.

Assimilatsiooniga on dialektiliselt seotud rahvuste konsolidatsioon: samast rahvusest inimeste senisest tihedam kultuuriline ja majanduslik liitumus. Seegi avaldub keelelises konsolideerumises — selles, et suuremale osale vastava rahvuse liikmeist kujuneb emakeeleks nende rahvuskeel. Assimilatsiooni- ja konsolidatsiooniprotsessi vahelise seose dialektilisus ilmneb selles, et mõnes situatsioonis ja aspektis võivad nad olla vastandlikud (assimilatsiooni suurenedes konsolidatsioon väheneb). Teiselt poolt võib aga väiksemate rahvuskildude assimileerumise kaudu toimuda ka suurema rahvuse konsolideerumine. Sellise protsessi on teinud läbi peaaegu kõik praegused rahvused oma esialgsel kujunemisel, mis seisnes enamasti rahvuskildude ühinemises üheks suuremaks rahvuseks, kellel on oma majanduse ja kultuuri arendamiseks soodsamaid võimalusi.

Kord juba väljakujunenud, s. o. esmase konsolidatsiooni läbiteinud rahvuste puhul on assimilatsiooni- ja konsolidatsioonitendentsid vastandlikud.

Hoolimata mitmetest seostest on rahvuslik ja keeleline assimilatsioon täiesti erinevad nähtused ning on lubamatu neid segi ajada, mõista näiteks keelelise assimilatsiooni taset rahvusliku assimilatsiooni tasemena. Sellele juhib tähelepanu tõsiseik, et maailmas on olnud pikki aegu ja on ka tänapäeval rahvusi, kes ei ole ühegi teise rahvusega assimileerunud, hoolimata sellest, et nad on keeleliselt täiesti või peaaegu täiesti assimileerunud. Näiteks kõlbavad juudid või mitmed hispaania ja portugali keelele või teistele keeltele üleläinud endised koloniaalrahvused. Nende rahvuskeelsuse taseme langemine pole takistanud nende rahvuslikku konsolideerumist.

Nii keelelist kui ka rahvuslikku assimilatsiooni on suuremal või vähemal hulgal ette tulnud alati ja kõikjal, kus eri rahvusest inimesed üksteisega lävivad. Assimilatsiooni motiivid, ajendid ja tingimused võivad olla väga erinevad, andes ka vastavatele nähtustele erineva kvalitatiivse või poliitilise värvingu. Ajaloost on hästi teada mitmete imperialistlike riikide assimilatsioonikampaaniad, kus eri rahvusi on väe ja võimuga püütud sundida oma keelest ja kultuurist loobuma. Tsaariajal aeti paljude rahvuste suhtes agressiivset venestamispoliitikat, mis halvendas rahvustevahelisi suhteid ja aitas lõpuks kaasa tsaarirežiimi kukutamisele ning uue ühiskondliku korra kehtestamisele.

Nõukogude kirjanduses on pikemat aega püütud läbi saada terminita *assimilatsioon*, sest seda on peetud objektiivse ajaloolise arengu

Asta Vender. Sarjast «Vargamäe lapsed». (Linool, 1977.)

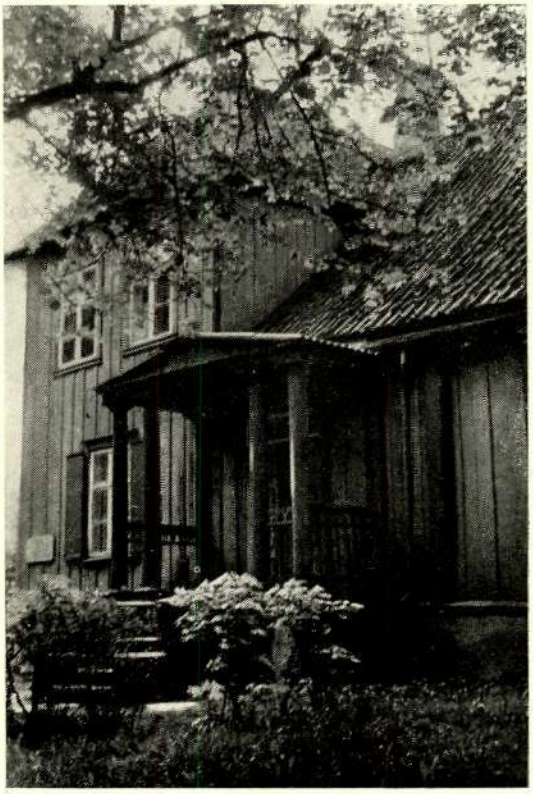

Ülal: Luuletaja ja koolikirjanik Rudolf Reimanni kodumaja Mõdrikus (H. Joonuksi foto, 1975). Paremal: Maja Viljandis, kus 1862—1924 elas Friedrich Kuhlbars (H. Kattai foto, 1975).

poolt hukkamõistetud ümberrahvustamispoliitika retsidiiviks. «Paljud autorid on minevikus, mõned aga veel meie päevilgi püüdnud vältida NSV Liidus toimuvate etniliste protsesside iseloomustamisel terminit «assimilatsioon», samastades seda nähtavasti vägivaldse assimileerimispoliitikaga,» kirjutab üks tuntumaid nõukogude rahvusdemograafe V. Kozlov, kes samas leiab, et kui tahetakse käsitleda rahvuste seisundit ja arengut tõepoolest leninliku rahvuspoliitika vaimus, pole assimilatsiooni ja konsolidatsiooni käsitlemine ning vastavalt ka «terminite «konsolidatsioon» ja «assimilatsioon» kasutamine mitte ainult metodoloogiliselt õigustatud, vaid lausa vältimatu» [1].

Siit lähtudes võib mingi rahvuse rahvuskeelsuse taset vaadelda tema keelelise konsolidatsiooni tasemena ning määrata rahvuse keelelise assimilatsiooni taset inimeste hulgaga, kelle emakeeleks on mingi teine rahvuskeel. On ootuspärane, et väljaspool oma koduvabariiki on kõigi NSV Liidu põhirahvuste keelelise konsolidatsiooni tase märksa madalam kui oma koduvabariigis.

Ei ole kahtlust, et keeleline assimileerumine on üks rahvustevaheliste kokkupuudete tihenemise objektiivseid kaasnähtusi, kuid praegu ei ole ta kaugeltki rahvuste lähenemise peamisi näitajaid.

2. Keeleline assimilatsioon NSV Liidu põhirahvuste seas

Kogu NSV Liidu rahvastikust on keeleliselt assimileerunud ning kõneleb emakeelena mingit muud kui oma rahvuskeelt 6,1%. Assimilatsioon on viimaste rahvaloenduste vaheajal veidi vähem kui 0,5% võrra kasvanud.

Seejuures on keeleline assimilatsioon eri rahvuste seas väga erinev. Kõige enam assimileerunud on valgevenelased ja ukrainlased, kõige vähem venelased ja Kesk-Aasia rahvused. Suhteliselt vähe on assimileerunud ka Taga-Kaukaasia rahvused, välja arvatud armeenlased, kelle hajutatus on suurem.

Ühtaegu keelelise assimilatsiooni taseme mõningase tõusuga on see eri rahvuste seas ka ebaühtlustunud: assimilatsioonitaseme variatsioonikordaja oli 1959. aastal 2,91, 1970. aastal 3,10. Nõnda siis toimub keeleline assimilatsioon eri rahvuste seas vägagi erinevalt ja erinevused näitavad süvenemistendentsi, ehkki võib täheldada, et keskmine assimilatsioonitase kasvab märgatavalt kiiremini (15,7%) kui tasemetevahelised erinevused (6,5%).

Suhteliselt madalad keelelise assimilatsiooni näitajad, mis enamiku rahvuste juures ei küüni 5%-ni ja ainult kahe rahvuse puhul ületavad 10% raja, tõendavad, et NSV Liidu põhirahvused on keeleliselt tugevasti konsolideerunud ning paljud neist elavad aeglase ning jätkuva keelelise konsolideerumise olukorras. See on üks vastuvaieldamatumaid tõendeid liiduvabariikides toimuva rahvuskultuuri õitsengu kohta.

Vaadeldes NSV Liidu põhirahvuste rahvuskeelsuse muutumise tendentse kogu NSV Liidus ja nende koduvabariikides, võime jaotada NSV Liidu põhirahvused rühmadeks, milles keelelise assimilatsiooni ja konsolidatsiooni protsessid on kulgenud erinevalt (vt. tabel 1, lk. 338):

1) Rahvused, kelle r a h v u s k e e l s u s o n t õ u s n u d nii kogu NSV Liidus üldse kui ka koduvabariigis. Need on leedulased, aserbaidžaanlased, usbekid, tadžikid, armeenlased ja kirgiisid. Neist kahel viimasel on rahvuskeelsus tõusnud NSV Liidus keskmiselt isegi kiiremini kui koduvabariigis, mis vihjab nende rahvuste eriti intensiivsele keelelisele konsolideerumisele väljaspool koduvabariigi piire.

[1] В. И. Козлов, Национальности СССР. Москва, 1975, lk. 197—198.

Tabel 1

NSV Liidu põhirahvuste keelelise konsolidatsiooni taseme muutumine ja assimilatsiooni tase aastail 1959—1970

	Keelelise konsolidatsiooni taseme muutumine (indeks 1959. a. 1,000)		Keelelise assimilatsiooni tase kogu NSV Liidus (%)	
	Kogu NSV Liidus	Koduvabariigis	1959	1970
Eestlased	1,003	0,999	4,8	4,5
Lätlased	1,001	0,997	4,9	4,8
Leedulased	1,001	1,003	2,2	2,1
Venelased	1,000	1,000	0,2	0,2
Ukrainlased	0,977	0,978	12,3	14,3
Valgevenelased	0,957	0,967	16,8	19,4
Moldaavlased	0,998	0,995	4,8	5,0
Grusiinlased	0,998	0,999	1,4	1,6
Aserbaidžaanlased	1,006	1,008	2,4	1,8
Armeenlased	1,017	1,006	10,1	8,6
Usbekid	1,002	1,003	1,6	1,4
Kasahhid	0,996	0,997	1,6	2,0
Tadžikid	1,004	1,001	1,9	1,5
Turkmeenid	1,000	0,998	1,1	1,1
Kirgiisid	1,001	1,000	1,3	1,2
Kõik NSV Liidu rahvused	0,996	x	5,7	6,1
Variatsiooni amplituud	x	x	16,6	19,2
Variatsioonikordaja	x	x	2,9	3,1

2) Rahvused, kelle rahvuskeelsus on langenud: ukrainlased, valgevenelased, grusiinlased, moldaavlased ja turkmeenid. Kahe viimase rahvuse rahvuskeelsus on langenud koduvabariigis kiiremini kui keskmiselt kogu NSV Liidus.

3) Rahvused, kelle rahvuskeelsus on üldiselt tõusnud, koduvabariigis aga langenud: eestlased ja lätlased. Viimane nähtus seletub võõrsil elanud ning kasvanud eestlaste ja lätlaste siirdumisega oma koduvabariiki, kusjuures osa neist ei valda oma rahvuskeelt emakeelena.

Niisuguseid rahvusi, kelle rahvuskeelsus oleks üldiselt langenud, koduvabariigis aga tõusnud (neljas võimalik variant), NSV Liidu põhirahvuste seas ei olnud.

Väljaspool neid rühmi seisavad venelased, kelle rahvuskeelsus pole rahvaloenduste vahele jäänud 11 aasta jooksul muutunud. Nagu 1959. aastal, nii olid venelased oma koduvabariigis ka 1970. aastal sajaprotsendiliselt rahvuskeelsed. Kogu NSV Liidus keskmiselt oli teiste rahvustega keeleliselt assimileerunud venelasi 0,2% ehk ligikaudu 258 000 inimest; 1959. aastal oli neid suhteliselt niisama palju, ent absoluutarvudes *ca* 228 000 inimest.

3. Eestlaste keelelise assimilatsiooni tase

Eestlaste üldine rahvuskeelsus (95,2%) kogu NSV Liidus on oluliselt mõjustatud Eestis elavate eestlaste eriti kõrgest rahvuskeelsusest (99,2%). Kõigist väljaspool Eestit elavatest eestlastest peab eesti keelt

oma emakeeleks 53,5%, mis kõneleb mujal elavate eestlaste küllaltki kõrgest keelelise assimilatsiooni tasemest. Eestlaste assimilatsioon on olnud intensiivsem neis vabariikides, kus see on seisnenud üleminekus vene keelele ning olnud seetõttu suhteliselt hõlpsam. Ka Ukrainas ja mujal on põhiosa keeleliselt assimileerunuist läinud üle vene keelele (vt. tabel 2). Erandiks on selles mõttes Läti, kus eestlasi on läti keelele üle läinud rohkem kui vene keelele. Lätis elavaist eestlastest peab läti keelt emakeeleks 19,1% ja vene keelt 15,4%.

Tabel 2

Eestlaste keeleline assimileerumus NSV Liidus 1970. aastal

Elukoht	Keeleliselt assimileerunud ja valdavad emakeelena (%)			
	vene keelt	kohalikku rahvuskeelt	muid keeli	kokku
Eesti NSV	0,7	x	0,1	0,8
Vene NFSV	47,2	[47,2]	0,2	47,4
Ukraina NSV	59,9	2,7	0,1	62,7
Läti NSV	15,4	19,1	0,1	34,6
Abhaasi ANSV	11,6	0,3	0,2	12,1
Mujal	43,4	x	1,6	45,0
Kogu NSV Liidus	4,4	0,1	0,03	4,5

See tähendab, et eestlaste keelelisest assimileerumusest võib kõnelda praktiliselt ainult kahe keele — vene ja läti keele suhtes. Vene keelt valdab emakeelena 43 982 eestlast (kellest 6934 elab Eesti NSV-s) ja läti keelt 829 eestlast. See tähendab, et 1970. a. rahvaloenduse andmeil on vene keele «külgetõmbejõud» üle 50 korra tugevam. Seletuse otsimisel tuleb arvestada peamiselt kaht asjaolu: Vene NFSV-s, seega venekeelses keskkonnas, elab eestlasi kõigepealt ligi 12 korda rohkem kui Läti NSV-s (Vene NFSV-s 33 152, Läti NSV-s 2834). Teiseks on vene keelel rahvusvahelise suhtlemiskeelena suurem tõenäosus kujuneda uueks emakeeleks ka muukeelses keskkonnas: Lätis elavaist keeleliselt assimileerunud eestlastest on läinud vene keelele üle peaaegu niisama paljud kui läti keelele.

Kolmas keel, mida eestlased arvukamalt emakeelena valdavad, on ukraina keel (valdajaid 103). Muudel keeltel ei ole eestlaste suhtes nimetamisväärset assimileerimispotentsi, neid valdab emakeelena ühtekokku ainult 332 eestlast.

4. Eesti NSV rahvastiku keelelise assimilatsiooni tase

Eesti NSV keelesituatsioonis domineerivad kaks olulist seika, mis on iseloomulikud ka paljudele teistele vabariikidele. Need on: 1) vabariigi põhirahvuse kõrge keeleline konsolidatsioon ning 2) teiste rahvuste suhteliselt kõrge keeleline assimileerumus, mis ületab märgatavalt nende assimilatsioonitaseme koduvabariigis. Nende tegurite koosmõjul moodustab Eesti rahvastiku keelelise assimilatsiooni tase ainult *ca* 70% kogu NSV Liidu rahvastiku üldisest assimilatsioonitasemest, ehkki kõigi siin elavate teiste suuremate rahvusrühmade keeleline assimileerumus ületab mitmeid kordi nende rahvuste üldise keelelise assimilatsiooni taseme kogu NSV Liidus (vt. tabel 3, lk. 340).

Nagu teisteski liiduvabariikides, võib ka Eesti NSV-s täheldada kaht peamist, eri suundades toimuvat keelelist assimilatsiooniprotsessi: mittevenelaste üleminekut vene keelele ning teistest rahvustest inimeste üleminekut liiduvabariigi põhirahvuse keelele, käesoleval juhul eesti keelele. Peale selle toimub veel mitmesuguseid muusuunalisi assimilatsiooniakte, ent nende tähtsus on tühine.

Nagu teistes liiduvabariikides, on meilgi v a l d a v a s s i m i l a t-

Tabel 3

Eesti NSV rahvastiku keeleline assimilatsioon 1970. aastal

Rahvus	Keeleliselt assimileerunud ja valdavad emakeelena (%)				Suhe vastava rahvuse keelelise assimilatsiooni tasemega kogu NSV Liidus
	vene keelt	eesti keelt	muid keeli	kokku	
Eestlased	0,7	x	0,0	0,7	0,2
Venelased	x	1,5	0,1	1,6	8,0
Ukrainlased	47,0	1,0	0,1	48,1	3,4
Valgevenelased	55,7	0,6	0,4	56,7	2,9
Soomlased	20,4	27,8	0,3	48,5	x
Juudid	70,0	7,7	0,8	78,5	x
Lätlased	19,1	13,4	0,3	32,8	6,8
Poolakad	50,4	11,5	7,9	69,8	x
Leedulased	21,1	4,2	0,8	26,1	12,4
Tatarlased	29,3	1,3	0,1	30,7	x
Teised	23,4	4,7	0,9	29,0	x
Kogu rahvastik	3,3	0,9	0,1	4,3	0,7

sioonisuund üleminek vene keelele. Ülekaalukal osal Eesti elanikest, kes ei kuulu eesti rahvusse ja ei valda oma rahvuskeelt emakeelena, on saanud selleks vene keel. Neid oli 1970. aastal 37 773 inimest. Kui arvata nende hulka ka eestlased, kelle emakeeleks on vene keel (6934 in.), moodustavad nad kokku 3,8% vabariigi rahvaarvust, mida võib pidada Eesti NSV-s vene keele suunas toimuva assimilatsiooni tasemeks. Eestlaste osa selles assimilatsioonis on 15,5%. Suurim osa on siin ukrainlastel (29,6%) ja valgevenelastel (23,3%), s. o. rahvustel, kelle seas ka oma koduvabariigis on kõige enam vene keelt emakeelena valdavaid inimesi. Vene keelt valdab emakeelena ka enamik Eestis elavaid juute (*ca* 70%) ja poolakaid (50,4%).

Teises põhisuunas, eesti keele suunas toimuva keelelise assimilatsiooni ulatus on ligi 3,5 korda väiksem: eesti keelt pidas 1970. aastal oma emakeeleks 12 565 Eestis elavat teiste rahvuste esindajat. Arvuliselt kõige rohkem on nende seas soomlasi (5150) ja venelasi (5029), kelle osa eesti keele suunas toimuvas assimilatsiooniprotsessis on kummalgi *ca* 40%.

Ka suhteliselt on läinud eesti keelele üle kõige enam soomlasi: 27,8% kõigist Eestis elavaist soomlasist. Arusaadavalt on seda soodustanud eelkõige keelte lähedus, nagu see on tublisti kergendanud ka ukrainlaste ja valgevenelaste suurearvulist siirdumist vene keelele. Järgnevad lätlased ja poolakad.

Rahvustest, kes meie vabariigis on keeleliselt võrdlemisi konsolideerunud ega ole kuigivõrd allunud keelelisele assimilatsioonile, pälvivad tähelepanu kõigepealt leedulased, tatarlased ja lätlased, kellest *ca* 70% on rahvuskeelsed ja 20—30% on üle läinud vene keelele.

Võrreldes assimilatsiooni seisukohalt mujal elavaid eestlasi ja Eestis mitte-eesti rahvusest inimesi, selgub, et eestlaste assimileerumus on suhteliselt palju suurem. Nii on Ukrainas elavaist eestlasist omandanud 2,7% emakeelena ukraina keele, Eestis elavaist ukrainlastest eesti keele ainult 1%; Lätis elavaist eestlastest loeb läti keelt emakeeleks 19,1%, Eesti NSV-s elavaist lätlasist peab eesti keelt emakeeleks ainult 13,4%

jne. Selles avaldub väiksema rahvuse liikmete ladusam keeleline assimileerumine.

Kui tugineda mitte suhtarvudele, vaid absoluutarvudele, saame hoopis teistsuguse pildi. Selgub, et Ukrainas on 123 eestlast, kes peavad oma emakeeleks ukraina keelt, Eestis aga 279 ukrainlast, kes valdavad eesti keelt emakeelena. Teiste sõnadega: Eestis on ukrainlasi eestistunud enam kui kaks korda rohkem kui Ukrainas on eestlasi ukrainastunud.

Lätlaste ja läti keele puhul aga pilt ei muutu. Lätis elab 829 lätistunud eestlast, sellal kui Eestis elab peaaegu poole vähem, ainult 440 eestistunud lätlast, ehkki vastavad suhtarvud olid võrdlemisi lähedased (19,1 ja 13,4).

Keeleliselt assimileerunud inimesed moodustavad eri rahvusi ühendavaid inimhulki. Kuuludes mingi ühe rahvuse koosseisu, on nad ühtaegu ületanud oma rahvuse raja ning vähemalt ühe olulise rahvustunnuse — keele poolest identifitseerunud teise rahvusega.

Leninlik rahvuspoliitika käsitleb rahvustevaheliste erinevuste ähmastumist ja rahvaste kokkusulamist keelelise assimilatsiooni mõjul objektiivse protsessina, mida ei tule ei kunstlikult tõkestada ega ka kunstlikult forsseerida.

Minevikus asetleidnud ümberrahvustamistaotlused, mis põhinesid üdini vääradel seisukohtadel, olid ebareaalsed ka selles mõttes, et nad ülehindasid keele kui rahvustunnuse tähtsust. Keel on küll rahvuse üks silmahakkavamaid tunnuseid, mida seetõttu ka klassikalistes rahvusedefinitsioonides esimesena nimetatakse, ei kaalu aga kaugeltki üles kõiki teisi tunnuseid üheskoos. Pooldades sotsialistlike rahvuste edasist lähenemist, on meil seatud esiplaanile just muud tegurid — rahvuste lähendamine nende vaimuelu vastastikuse rikastamise teel, mis saab võimalikuks üksnes kõigi eri rahvuste rahvuskultuuride ja rahvuskeelte õitsengu kaudu. See on ainumõeldav tee sisurikka rahvusvahelise kultuuri loomiseks, sest marksistlikust seisukohast vaadatuna on rahvuslik ja internatsionaalne inimkonna vaimses kultuuris kaks omavahel tihedasti seotud ning teineteist vastastikku täiendavat poolust. Rahvuslik on internatsionaalse spetsiifiline avaldumisvorm, sest rahvuste eksisteerides ei saa ka internatsionaalne avalduda kuidagi teisiti kui mingil rahvuslikul kujul.

Helikujundite tuvastamise neurofüsioloogilised mehhanismid

JAKOV ALTMAN

Igapäevases elus me õigupoolest ei mõtlegi sellele, kuidas meil on võimalik orienteeruda nii keerukas ja rikkas helidemaailmas. Tavaliselt me tajume oma kaasvestleja kõnet ka teiste, segavate helide foonil; kuuldes muusikat tunneme kohe ära ühe või teise meloodia; eristame mitmesuguseid mürasid, mille järgi orienteerume ümbritsevas keskkonnas. Peale inimese kasutavad akustilist sidekanalit veel kõige erinevamad loomad. Seejuures võtavad nad vastu nii ümbritseva keskkonna helisid (müristamine, vihmakrabin, tuul, meremüha) kui ka liigikaaslaste kommunikatiivseid signaale, mis aitavad neil kohandada oma käitumist. Isegi kaladel, keda tuntud kõnekäänu kohaselt peetakse tummadeks, on küllaltki rikkalik helisignaalide repertuaar, mille järgi teised, läheduses asuvad isendid seavad oma tegevust.

Tegelikult seisneb selline orienteerumine keeruliste helisignaalide avastamises ning tuvastamises (klassifitseerimises). Füüsika vaatepunktist on keerulised helisignaalid sageduselt mitmekomponendilised helid, mille spektraalkoostis ja amplituud ajas muutub. Just nende parameetrite mitmesugused kombinatsioonid ja iseloomulikud muutused tekitavadki säärase heliderikkuse — meeldivast ning neutraalsest ebameeldivani. Need helid annavad loomale märku hädaohust ja tagavad nõnda organismi eksistentsiks vajaliku julgeoleku.

Samavõrra kui kõnetaju seaduspärasuste, kõneloometegevuse jms. uurimine kütkestab teadlasi probleem, kuidas on organiseeritud keeruliste helisignaalide tuvastamine kuulmissüsteemis ja teistes ajustruktuurides.

Kuulmissüsteem koosneb nn. perifeersest ja tsentraalsest osast. Perifeerse osa moodustavad väliskõrv (kõrvalest, kuulmekäik) ja keskkõrv (helilainete mõjul võnkuv trummikile ja neid võnkeid sisekõrvale edasiandev kuulmeluukeste süsteem). Sisekõrv, mille keskseks osaks on tigu, kujutab endast keerukat hüdromehhaanilist süsteemi.[1] Siin toimub välis- ja keskkõrva läbinud helilaine amplituud- ja sagedusanalüüs, mille käigus mehhaanilised võnked teisendatakse sisekõrva retseptoorsete rakkude elektriliseks tegevuseks. Edasi põhjustab elektriline aktiivsus kuulmisnärvi moodustavate närvikiudude «käivitumise». Perifeerse kuulmissüsteemi sektsioonides toimuvate järjestikuste muunduste mõte on selge: kuulmissüsteem kui infokanal töötab täiesti teistsuguste signaalidega, kui seda on väliskeskkonna helid.

Asume nüüd vaatlema kesksetes, s. o. kuulmissüsteemi närvipiirkondades toimuvaid protsesse, mille kaudu tuvastatakse väljast tulevad helisignaalid. Enne seda aga paar selgitavat märkust. Kuulmissüsteemi närvipiirkonnad koosnevad tohutust hulgast närvirakkudest. Nii näiteks ulatub ahvi kuulmissüsteemi rakkude üldarv mõnede loenduste andmeil 11 miljardini. Need närvirakud on grupeerunud kuulmissüsteemi tuumadeks ehk tsentrumiteks, mis paiknevad eri ajupiirkondades

[1] B. M. Johnstone, B. M. Sellick, The peripheral auditory apparatus. «Quartal Review of Biophysics» 1972, 5. kd., lk. 1—57.

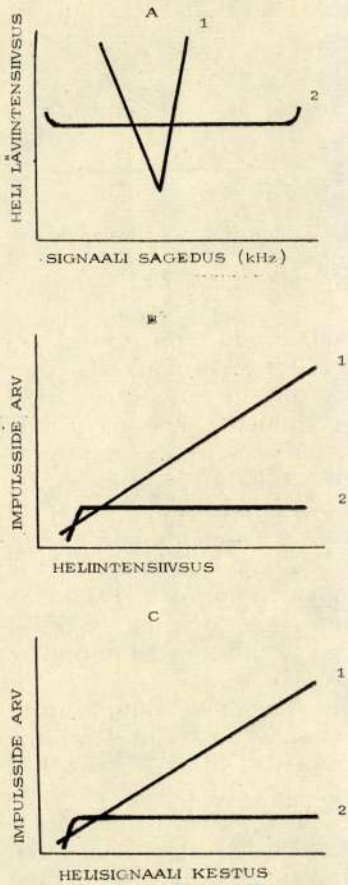

Joonis 1.

ning on omavahel ühendatud närvirakkude jätkete abil.[2] Seega kujutab kuulmissüsteemi närvipiirkond endast omavahel seotud rakutuumade hierarhiat. Öeldu puudutab kuulmissüsteemi ehitust. Mis aga puutub kuulmissüsteemi üksikute närvirakkude funktsionaalsesse karakteristikasse, s. t. raku tegevuse seaduspärasustesse, siis on see identne mis tahes pea- või seljaaju närvirakkude omaga. Siinkohal peatugem vaid meie vaatluse jaoks tähtsamatel närvirakkude omadustel. Esiteks, närvirakkude jätkete kaudu edasiantav signaal raku sisenditel (sisendid võivad olla kas jätked või siis närvirakkude kehad ise) kutsub esile raku aktiviseerumise väga väikese kestusega elektriliste impulsside jada näol. Teiseks, närvirakud on lävielemendid, s. t. mitte iga signaal ei kutsu esile sellise närvi vastust, vaid ainult see signaal, mis oma tugevuselt ületab süsteemi käivitumiseks vajaliku läve.

Nüüdisaja kujutelma kohaselt on aju infokeeleks just nimelt närviimpulsside jadad. Seoses sellega on loomulik oletada, et just selles keeles on ajus esildatud ümbritseva maailma keerulised signaalid (nende hulgas ka kõnesignaalid). Kui see oletus peab paika, siis saadakse säärase teisendusega kuulmissüsteemi närvistruktuurides helisignaali küllaltki täielik kirjeldus, kus on esitatud võimalikult suur kogus andmeid tuvastamisele tuleva helisignaali kohta.

Paljud uurimused on näidanud, et kuulmissüsteemi madalamates piirkondades eksisteerib klass neuroneid, mis mõõdavad helisignaali niisuguseid lihtsaid omadusi nagu sagedus, intensiivsus ja kestus.[3] Iga selline lihtne mõõtur töötab teatavas sagedus-, intensiivsus- ja kestusdiapasoonis. Mõõturi selektiivsus on graafiliselt kujutatud joonisel 1. Skeem A näitab närvirakkude selektiivsust sageduse suhtes. Sellise sõltuvuse tuletamiseks uurib eksperimentaator mingil sagedusel närviraku vastust helile, vähendades pikkamööda selle heli tugevust. Teataval intensiivsusel jõutakse närviraku käivitumisläveni (näiteks vastus järgneb tõenäosusega 0,5). Erinevaid sagedusi kasutades korratakse seda protseduuri ning tulemuseks saadakse kõveratüüp A1. Skeemil B on esitatud närvi vastus sõltuvalt heli intensiivsusest. Intensiivsusnivoo kasvades kasvab ka närviimpulsside arv vastuses. Sirge C1 kujutab närviraku vastust sõltuvalt stiimuli kestusest. Ka siin näeme, et signaali kestuse suurenemine on vastavuses närviimpulsside arvu kasvuga. Seni oli meil tegemist statsionaarse tooniga. Kui aga kuulmissüsteemi siseneb keerukam signaal, siis iga närvirakk, mis kujutab endast lihtsat

[2] Г. И. Ратникова, Строение путей и центров слуховой системы. Rmt.: Физиология сенсорных систем I. Ленинград, 1972.

[3] Я. А. Альтман, И. А. Вартанян, Е. А. Радионова, Электрические проявления активности путей и центров слуховой системы. Rmt.: Физиология сенсорных систем I.

mõõturit, reprodutseerib keerulise (näiteks kõne-) signaali fragmendi talle omases sagedus-, intensiivsus- ning kestusdiapasoonis. Seejärel toimub nähtavasti kõigi nende elektriliste impulsside summeerimine ja saavutataksegi keerulise helisignaali küllalt täielik kirjeldus. Et see tõesti nii käib, näitavad meie laboris tehtud katsed.[4]

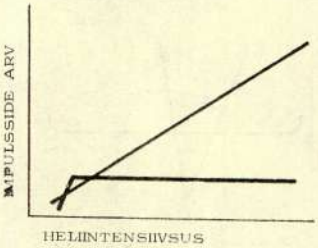

Joonis 2.

Üht võimalust analüüsida keerulisi helisignaale (eriti kõnesignaale) pakub sonogramm, s. t. helisignaali komponentsageduste muutumise üleskirjutus. Kui sonograafi anda mikrofoni kaudu keeruline signaal, siis jaguneb see seal sageduskomponentideks. Saadakse üleskirjutus, milles triipude hulk ja eredus peegeldab signaali sageduslikku koosseisu ning sageduskomponentide amplituude. Sellist meetodit kasutati ka ülalnimetatud katsetes. Ühel puhul tehti kõnesignaalide tavaline analüüs sonograafil. Teisel puhul ei suunatud heli mitte enam mikrofoni, vaid kiirati kassi kõrva. Lisaks sellele paigaldati kuulmissüsteemi madalamatesse tsentraalpiirkondadesse elektrood, mis koondas vastavas tuumas tekkinud summaarse elektrilise aktiivsuse. Järgnevalt analüüsiti sonograafil seda signaali, mis oli registreeritud looma ajus. Selgus, et närvirakkude elektrilise aktiivsuse registreerimisel saadud sonogrammid on väga lähedased mikrofonist saaduile.

Kuid sellist helisignaalide täielikku kirjeldust võib täheldada ainult kuulmissüsteemi madalamates piirkondades. Ühes süsteemi tasandite tõusuga kaob võimalus saada niisuguseid andmeid. Ühtlasi ilmneb kõrgematel tasanditel neuronite reageerimiseripära, millel on keeruliste helide tuvastamise seisukohalt printsipiaalne tähtsus. Need neuronid ei reageeri enam nii nagu helide lihtsate omaduste, s. t. sageduste, intensiivsuste, kestuste mõõturid. Neil ilmneb uus omadus, ja nimelt omadus vastata keeruliste helide erinevatele tunnustele spetsialiseeritud reageeringuga. Need omadused tulevad selgesti esile, kui eksperimendis kasutada keerulisi sünteesitud helisid, mis mõnes mõttes sarnanevad loomade kommunikatiivsete signaalidega. Nii näiteks võib helisignaalis muuta madala sageduse kõrgeks (helisignaali sagedusmodulatsioon). Teatavas sagedusdiapasoonis muutub säärane heli väga lähedaseks kassi näugumisele. Samuti võib muuta helisignaali amplituudi, nii et signaal hakkab meenutama linnulaulu. Kuulmissüsteemi kõrgemate piirkondade uurimisel selgus, et helisageduse suurenedes võib närvielement vastata signaalile elektriliste impulsside jadaga, helisageduse vastupidise muutumise korral aga reaktsioon puudub. Skemaatiliselt on ühe sellise neuroni vastus esitatud joonisel 2. Ülal paikneb impulssjada, mis tekib sagedusmuutusel madalalt (1 kHz) kõrgeks (5 kHz). Helisageduse vastupidine muutumine neuroni aktiivsust esile ei kutsu. Teiste sõnadega, sellise neuroni jaoks on oluline sageduse muutumise suund, mitte aga muutumise fakt ise. Järelikult toob niisugune närvielement signaalist välja sagedusmodulatsiooni tunnuse.

Käesolevaks ajaks on kuulmissüsteemi kõrgemates piirkondades avastatud suur hulk neuroneid, mis reageerivad spetsiaalselt signaali sagedus- või amplituudimodulatsioonidele, heli liikumisele horisontaal-

---

[4] Я. А. Альтман, Е. А. Радионова, Суммарные электрические ответы кохлеарных ядер кошки на многокомпонентные звуковые сигналы. «Журнал эволюционной биохимии и физиологии» 1975, nr. 5, lk. 441—452.

tasandis, heli kaugenemisele või lähenemisele.[5] Neid kuulmissüsteemi kõrgemates piirkondades olevaid närvirakke, mis erinevalt heli lihtsate omaduste mõõtureist eristavad valikuliselt helisignaali omaduste kogumeid või tunnuseid, nimetatakse neurondetektoreiks. Järelikult toimub kuulmissüsteemi kõrgemates piirkondades keeruliste signaalide analüüsil oluline teisendus: üleminek signaali täielikult kirjeldamiselt keeruliste helide tunnuste eristamisele. Samas võib täheldada, et nende neurondetektorite hulk kasvab kuulmissüsteemi kõrgemate tasandite suunas: kui kuulmissüsteemi madalamail tasandeil (pikliku aju kuulmistuumades) on neurondetektoreid vaid mõni protsent, siis kuulmissüsteemi kõrgematel tasanditel (näiteks ajukoore kuulmispiirkonnas) tõuseb nende arv kümnete protsentideni.

Kuulmissüsteemi neurondetektorite ülalkirjeldatud reageerimiseripära lubab oletada, et nimelt nende abil on keeruliste helide tuvastamine teostatav. Mida kõrgem tsentrum, seda keerukamaid tunnuseid närvirakud eristavad. Põhimõtteliselt on selline süsteem võimeline tuvastama ükskõik kui keerukaid signaale. Selleks aga peavad eristussüsteemi elemendid täitma kaht nõuet.

Esiteks tuleb neil elementidel eristada keeruliste signaalide tunnuseid sõltumatult heli lihtomaduste parameetritest, s. t. sagedusest, intensiivsusest ja kestusest. Selgitame seda näite varal. Teame hästi, et sõna *ema* võib ütelda mehe-, naise- või lapsehäälega (erinev helikõrgus), kiiresti või aeglaselt (heli kestus ja helisageduse muutumiskiirus), valjult või vaikselt (heliintensiivsus), ent ometi tajume ikka üht ja sama sõna. See kõigile sensoorsetele süsteemidele iseloomulik taju omadus on äärmiselt tähtis ning kannab taju invariantsuse nimetust. Kui eeldada, et just kuulmissüsteemi neurondetektorite abil leiab aset helide lõplik tuvastamine, siis peab neil neuroneil olema selline invariantse reageerimise võime.

Ja teiseks: kui need neurondetektorid suudavad eristada ükskõik missuguse keerukusastmega tunnuseid, piirijuhul ka kujundit ennast, siis peab neil olema selline kõrge abstraheerimisvõime, nagu seda on reaktsioon ainult ühele kindlale signaalile. Tinglikult võib niisugust kõrget abstraheerimisvõimet määratleda kui kategoriaalsust, sest oma vastusega paigutab neurondetektor signaali ühte või teise kategooriasse.

Tuleb märkida, et seni ei ole veel saadud kinnitust kuulmissüsteemi neurondetektorite vastavate omaduste kohta. Uuringutel, mis puudutavad kuulmissüsteemi neuronite avastamisvõime sõltuvust heli lihtparameetritest, on leitud, et heli lihtparameetrite muutumine (näiteks tema intensiivsuse kasv mõne detsibelli võrra) võtab vaadeldavailt neuroneilt avastamisvõime. Samuti pole õnnestunud tõestada kategoriaalse reaktsiooni olemasolu. Ameerika teadlased on teinud katse, kus ahvide kuulmissüsteemi ärritati vastavale liigile omaste kommunikatiivsete signaalidega, millel on kindel bioloogiline sisu (hädaoht, häire, kutse jne.).[6] Selgus, et ühed ja samad närvielemendid eristavad üldiselt 3—4 erineva bioloogilise tähendusega signaali, aga mõnikord reageerivad ka signaalide suuremale hulgale. Teisest küljest on harva närvirakke, mis reageeriksid ainult kahele kommunikatiivsele signaalile, ühele signaalile vastavad rakud puuduvad aga täiesti.

---

[5] E. F. Evans, Neural processes for the detection of acoustic patterns and for sound localization. Rmt.: The Neurosciences. Third study program. Boston, 1974, lk. 131—145; A. R. Møller, Coding of sounds in lower levels of the auditory system. «Quartal Review of Biophysics» 1972, 5. kd., lk. 58—155.

[6] J. D. Newman, Z. Woolberg, Multiple coding of species-specific vocalizations in the auditory cortex of squirell monkeys. «Brain Researches» 1973, 54. kd., lk. 287—304.

Ülaltoodud andmed panevad kahtluse alla võimaluse tuvastada keerulisi helisid kuulmissüsteemi klassikaliste tsentrumite neurondetektoritega. Nähtavasti tuleb tunnistada, et ehkki kuulmissüsteemis leiavad aset väga tähtsad liitparameetrite teisendused, ei toimu lõplik dekodeerimine siiski kuulmissüsteemis. Seega tuleb otsida keeruliste helide tuvastusmehhanisme teistest ajustruktuuridest.

Kõike seda arvestades tõmbavad endale tähelepanu mõned ajustruktuurid, mis ise küll kuulmissüsteemi ei kuulu, ent saavad informatsiooni selle süsteemi erinevatest tsentrumitest (sellest annab tunnistust nende struktuuride neuronite vastus heliärritusele). Neile struktuuridele kuulub erakordselt tähtis roll loomade käitumise kujundamisel. Näiteks üks neist struktuuridest — hüpotaalamus — on vahetult seotud näljaja januaistingutega ning sellest tulenevalt ka toitumiskäitumise organiseerimisega. Peale selle määrab hüpotaalamus isendi seksuaalkäitumist. Teine aju kõrgemate piirkondade struktuuridest kannab nimetust *mandel* (lad *amygdala*) ja võtab vahetult osa emotsionaalsete seisundite korraldamisest. Kuulmissüsteemiga on seotud ka peaaju suurte poolkerade teatavad väljad (nn. koore assotsiatiivsed tsoonid), samuti rida struktuure, millele kuulub tähtis osa looma motoorses käitumises.

Mittespetsiifilised, assotsiatiivsed ning motoorsed struktuurid saavad informatsiooni kuulmissüsteemilt. Kuid kõrvuti kuulmissüsteemist saabuva informatsiooniga tuleb neisse informatsiooni ka teistelt meeleelunditelt. Esimesel pilgul näib, et keeruliste helide tuvastamisele viiv dekodeerimine peaks toimuma kõrgelt spetsialiseeritud kuulmisstruktuurides, mitte aga nendes struktuurides, kuhu koondub erinevailt meeleelundeilt saabuv informatsioon. Ent see koondavus (konvergents) ei ole omane ainult mittespetsiifilistele struktuuridele, vaid samal määral ka klassikaliste sensoorsete tsentrumite struktuuridele. Võtame näiteks ameerika teadlase F. Morelli eksperimendi.[7] F. Morell tegi kindlaks, et nägemiskoore rakud reageerivad selge vastusega ainult valgusriba kindlasuunalisele liikumisele vaatevälja ühes kindlas punktis. Selgus, et need rakud reageerivad ka helisignaalile, kuid üksnes sel juhul, kui heliallikas asub sellessamas punktis. Teiste sõnadega, need rakud «näevad» ja «kuulevad» ainult ümbritseva ruumi üht teatavat punkti. Et kõnealused elemendid saavad välisobjekti kohta andmeid kahest kanalist, kasvab nende elementide tuvastamisvõime. Järelikult on põhjust otsida keeruliste helisignaalide tuvastusmehhanisme just mittespetsiifilistest struktuuridest (mis saavad samuti informatsiooni erinevatelt sensoorsetelt süsteemidelt).

Käesolevaks ajaks on kogutud veel vähe andmeid mittespetsiifilisi struktuure moodustavate neuronite kohta, sellegipoolest võimaldavad saadud tulemused teha mõningaid huvitavaid järeldusi. Esimene, mis silma hakkab, on mittespetsiifiliste struktuuride neuronite eripärane reageerimine heli lihtomadustele. Nagu mitmete mittespetsiifiliste struktuuride puhul kindlaks tehtud, on nende neuroneil väga jäme selektiivsus heli sageduse, intensiivsuse ja kestuse suhtes.[8] Selles võib veenduda, vaadeldes graafikuid A2, B2, C2 joonisel 1, kus on kujutatud mittespetsiifiliste struktuuride neuronite reaktsioon sõltuvalt heli sage-

---

[7] F. Morell, Visual system's view of acoustic space. «Nature» 1972, 238. kd., nr. 5358, lk. 44—46.

[8] Я. А. Альтман, Н. Н. Бехтерев, Е. А. Радионова, Г. Н. Шмигидина, Й. Сыка, Электрические реакции слуховой области коры червя мозжечка при звуковой стимуляции. Rmt.: Механизмы переработки информации в сенсорных системах. Ленинград, 1975, lk. 57—80; K. G. Webster, D. R. F. Irvine, R. F. Thompson, Acoustic tuning of single cells in middle suprasylvian cortex of cat. «Brain Researches» 1974, 76. kd., lk. 493—502.

dusest, intensiivsusest ja kestusest. Need sõltuvused erinevad järsult analoogilistest sõltuvustest A1, B1, C1, mis on saadud kuulmissüsteemi tsentrumite neuronite uurimisel. Minetades teatavas diapasoonis selektiivse tundlikkuse heli lihtomaduste muutumise suhtes, on neil närvielementidel suuri eeliseid keeruliste signaalide tuvastamiseks. Summeerides heli sagedusdiapasoonid, võivad mittespetsiifiliste struktuuride neuronid reageerida invariantselt heli keerulisele tunnusele.

Katseliselt saadud andmed kinnitavad mittespetsiifiliste struktuuride neuronite vaieldamatuid detektoromadusi. Näiteks on avastatud mandlis sellised närvielemendid, mis eristavad helisignaali teatavaid tunnuseid. Seal paiknevad neuronid reageerivad näiteks linnulaulule, kraapimisel tekkivale helile, heliallika asendile.[9] Üks ajukoore assotsiatiivseid piirkondi, mis tegeleb kehtivate ettekujutuste kohaselt otsuste formeerimisega, on frontaalne koor. On tõestatud, et määrav osa ahvide frontaalse koore neuroneist reageerib keerulistele kommunikatiivsetele signaalidele.[10] Ja mis eriti oluline: enamik neist neurondetektoreist reageerib ainult ühele kommunikatiivsele signaalile, kusjuures osa neist ei reageeri ühelegi teistsugusele helile, ei lihtsale ega keerulisele. Teiste sõnadega, nende struktuuride närvielementides hakkas ilmnema selline omadus, mis kuulmissüsteemi klassikaliste tsentrumite neuroneil puudus, nimelt kategoriaalsus.

Ülalpool toodud faktid, mis viitavad aju mittespetsiifiliste struktuuride võimele kirjeldada keerulisi helisid invariantselt, samuti mõned kategoriaalsuse ilmingud annavad alust oletada, et just nimelt aju mittespetsiifilistesse struktuuridesse langeb üks keeruliste helide tuvastamise lõppetappe. Asjaolu, et nendesse struktuuridesse koondub informatsioon erinevatest sensoorsetest süsteemidest, annab neile küllaltki võimsa tuvastuspotentsi. Kui meie oletus on õige ja oluline osa keeruliste helisignaalide tuvastusoperatsioonidest toimub aju mittespetsiifilistes struktuurides, siis kerkib esile kuulmissüsteemi tegelike piiride küsimus. Usutavasti on need piirid tunduvalt laiemad seni fikseerituist ja ükskõik missuguse sensoorse funktsiooni vaatlemisel tuleb silmas pidada ka neid ajustruktuure, mis ei kuulu klassikalise kuulmissüsteemi tsentrumitesse, kuid saavad informatsiooni helisignaalidest.

Lõpuks tahaks rõhutada järgmist. Kõik artiklis esitatu tugineb materjalile, mis on saadud katsetest eri loomaliikidega. Seetõttu on õigustatud küsimus, mil määral iseloomustavad need andmed inimese vastavat tuvastusmehhanismi. Psühhoakustiliste töödega on tõestatud, et keeruliste helide (nende hulgas ka kõnesignaalide, näit. vokaalide ning konsonantide) tuvastamine toimub loomadel samade algoritmide järgi kui inimestel. Seetõttu on täielik alus väita, et keeruliste helide tuvastamise neurofüsioloogilised mehhanismid on inimesel ja loomal üldjoontes sarnased. Iseasi on, et loomadel puudub võime aktiivselt vallata helisignaalide formeerimise ja tuvastamise reegleid, mis moodustavad inimese arenenud kõnesüsteemi.

Leningrad

---

[9] J. O'Keefe, H. Bouma, Complex sensory properties of certain amygdala units in the freely moving cat. «Experimental Neurology» 1969, 23. kd., lk. 384—398.

[10] J. D. Newman, D. F. Lindley, Single unit analysis of auditory processing in squirell monkey frontal cortex. «Experimental Brain Researches» 1976, 25. kd., lk. 169—181.

Oudekki Figurova

PAUL ARISTE

Vadja rahvas on hääbumas. Manalasse varisevad vanad, kes olid veel säilitanud oma esiisade keele, kultuuri ning traditsioonid. 9. veebruaril 1978 suri Rajo külas Oudekki (ametlikult Jevdokia) Figurova, kes oli sündinud Jõgõperä külas 14. märtsil 1891.

Jõgõperä külas elas kõrvu vadjalasi ja isureid küla eri otsades. Tsaariajal kuulusid vadjalased kroonuvalda (*kunikavalta*) ja isurid mõisavalda (*herravalta*). Kroonuvalla talupoegadel oli elu kergem, sest nad ei käinud mõisas teol. Nad olid ka jõukamad, sest neil oli paremaid võimalusi oma maad harida ja karja kasvatada. Kroonuvalla rahvas pidas selle tõttu ennast mõisavalla rahvast paremaks. Vadjalased laulsid mõisavallast: «Kuulkaa, kuulkaa, kunikvalta, / kui on heikko herravalta» («Kuulge, kuulge, kroonuvald, / kuidas on vilets mõisavald»). Kroonuvalla vadjalastel püsis vadja keel ja vadja omapära just seetõttu, et nad olid paremas ühiskondlikus ja majanduslikus asendis kui lähima ümbruskonna isurid. Jõgõperäl oli selline tava, et kui vadjalased ja isurid olid koos, rääkis kummagi rahva liige oma keelt, seda isegi samas perekonnas.

Oudekki oli sündinud vadja suurperes, kus ainult üks vanaema oli olnud Narvusi isur. Peale vanavanemate oli Gerassimovide (vadjapäraselt *Gerasima*) peres kaks venda oma naiste ja lastega. Oudekki vanemail oli neli last, kolm tütart ja üks poeg, kes kõik surid enne Oudekkit. Kui Oudekki oli 12-aastane, suri isa. Lesk ema oli *täätäjä*, tark, kellelt tütar õppis rahvapärast arstikunsti, loitsimist ja usku vanavadja rahvatarkustesse. Lellenaine Matjo oli suur laulik ja pulmakaasitaja, kellelt Oudekki oli saanud suure osa vanu laule, mis talt on kirja pandud. Vanu laule, loitse ja muud tarkust oli ta õppinud teisteltki.

Lesel emal oli raske peret toita. Lapsed pidid hakkama varakult leiba teenima. Gerassimovide peres võeti meelsasti mustlasi öömajale. Oudekki oli mustlaslaste sõber ja käis oma õdedega nendega koos kerjamas. Kui anti mustlastele, anti ka Gerassimovi lastele. Oudekki oli õppinud mustlaskeeltki, millest ta veel vanana mäletas sõnu ja lauseid. Teisi teenima läks Oudekki varakult. Alla kümneaastase tüdrukuna oli ta juba lapsehoidjaks ja veidi vanemana taludes ümmardajaks. Lapsehoidjana ei saanud ta rohkem koolis käia kui poolteist aastat. Kirjaoskuse oli ta siiski hästi kätte õppinud ja kirjutas isegi vadjakeelseid kirju. Taluteenijaks olles tegi Oudekki suvel põllutööd ning talitas karja, talvel aga käis merel kalastamas. Talvine noodapüük oli raske. Noota vedades ja kalu rappides oli Oudekki käed nõnda ära külmetanud, et hiljem sõrmed kiskusid konksu. 17-aastaselt läks Oudekki Narva vabrikutööle, kuhu siirdusid paljud Vaipoole vadja poisid ja tüdrukud. Vabrikus oli ta käävitajaks. Vabrikutöö polnud nõnda raske nagu talutöö, aga Oudekkile linnaelu ei meeldinud. Kahe aasta pärast läks ta Narva jõe idakaldale Saarküllа metsaülemale teenijaks. Linnas ja Narva jõe ääres puutus Oudekki tihedasti kokku eestlaste ja venelastega, õppis selgeks vene keele ning küllalt hästi ka eesti keele. Eestlastelt oli ta õppinud laule, mida ta on laulnud rahvaluule koguja-

telegi. 20-aastaselt tuli ta tagasi Jõgõperäle ja abiellus siin varsti äsja kroonuteenistusest naasnud omakülapoisiga. Mees oli suurest Semjonovite suguvõsast. Et külas oli üheksa Semjonovi-nimelist meest, võttis Oudekki meheks saanud noormees enne kroonusse minekut enesele uue perekonnanime Figurov. Teine vend võttis nimeks Tihhomirov, kolmas jäi edasi Semjonoviks. Oudekkil oli üheksa last, kellest ainult kaks tütart kasvasid täisealiseks. Mees oli mõisavalla isur. Temaga tuli perekonda ka isuri keel. Oudekki rääkis ise ikka vadja keelt. Mõlemal tütrel oli tavakoleks siiski isuri keel, sest nende noorpõlves hakkas vadja keel juba taanduma, isuri keel oli aga edasi elujõuline. Kui suur osa Jõgõperä külast maha põles, asutas osa elanikke kroonumaale uue küla, Rajo küla. Ka Figurovid asusid Rajole. Mees oli töökas vembumees, eks ta sellepärast võtnudki perekonnanimeks Figurov. Oudekki oli aga igas asjas eestvedaja. Ta oli hästi elav ning seltskondlik, käis mehenaisenagi jõulude ja veeriste vahel maskeeritult sanditamas (*tšuudimaza*), oli pulmades naljategijaks, pesi surnuid ja korraldas matuserituaale. Emalt ja muudelt õpitud rahvaarstimistarkus tegi Oudekki laialt kuulsaks. Tema juurde tuldi kaugelt abi saama, isegi Narvast ja Jaamast (Kingissepast). Ta keetis salve ja dekokte enda kogutud taimedest, vaigust, sipelgamunadest, meest ja muust. Ta tasus ka sooni, ravis nikastusi ja kidi, oskas loitsida nõiduse, kurja silma, maohammustuse ja igasuguse paha vastu. Ta oli mõõtnud mehe tapetud karu käppi ning oli veendunud, et sellega sai ta jõu haigeid rahustada, neid oma kätega silitades või hõõrudes. Tal oli mingi sünnipärane sugestioonivõime, millega suutis inimesi paranemiseks veenda. Ta oli viimane vadja šamaan, *täätäjä* ehk nõid heas mõttes, kes tahtis inimestele teha head. Kui ta venelasest haiget sugereerides loitsis, oli loits ikka vadjakeelne. Oudekki pidas maad, metsa ja merd elavaks loodusjõuks, neid pidi austama, nendega pidi olema sõbralikes suhetes. Metsa seenile või marjule minnes tervitas ta loitsuga puid ja pani maapinnasse *võra* (kahja, ohvri). Tal oli kodustatud harakaid ja vareseid, kes istusid õlale. Et külarahvas teaks, missugused ringilendavad linnud on Oudekki omad, olid neile kaela seotud punased lindid.

Jõgõperä ja mõni teine vadja-isuri kakskeelne küla moodustasid ala, kustkaudu läänepoolsed eesti-vadja ja idapoolsed karjala-isuri rahvaloomingu sugemed rändasid läänest itta ja idast läände. Vadja ja isuri rahvaloomingut vahendas ka Oudekki. Ta on ise maininud mõne laulu või loitsu kohta, et need on kuuldud isureilt — *soikkolaizilta*. Isuri keeles kuuldu on ta edasi andnud vadja keeles või vadjastatud isuri keeles. Eesti laulud on tal olnud enam-vähem eestikeelsed, milles on üksnes mõningaid häälduslikke vadjapärasusi.

Siinkirjutaja kohtas Oudekki Figurovat esmakordselt 1964. aastal. Sellest aastast alates on igal suvel teda väisatud ja lastud jutustada ning laulda, kuid igal aastal kahjuks ainult mõned päevad. Lühikesest kogumisajast hoolimata on talt «Vadja etnoloogia» mappidesse kogunenud rikkalik ainestik, kokku 667 talletust. Neist vanemad on üksnes kuuldeliselt kirja pandud, hilisemad aga enamasti lindistatud ja siis litereeritud. Talletuste hulgas on 25 jutustust, 80 lauluteisendit, 52 jutustust ajaloosündmustest, 95 etnograafilist teadet, 262 uskumust, tava ja kommet, 26 loitsuteisendit, 65 vanasõna, 49 mõistatust, 3 mängukirjeldust ja 10 viisi (I. Rüütli noodistatud). Peale selle on temalt kogutud mitu tuhat sõna, mis koos muu sõnavaraga on loovutatud Keele ja Kirjanduse Instituudi vadja murdekartoteeki. Oudekkilt on talletanud vadja ainestikku teisedki uurijad, nagu E. Adler, P. Alvre, A. Ambus, E. Ernits, L. Feoktistova, E. Kiuru, A. Laanest, V. Mälk,

P. Raud, I. Rüütel, T. Seilenthal, N. Šlõgina, V. Tormis, I. Tõnurist, J. Viikberg, T.-R. Viitso jt.

Oudekkile olid vanavadja tavad ja uskumused igapäevase elu lahutamatuks osaks. Ta viis kuulaja sinna maailma, kus elati enne seda, kui vadja ühiskond hakkas muutuma tänapäeva sotsialistlikuks ühiskonnaks. Ta ei pidanud seda usutavaks, mida oli kuskil või kelleltki juhuslikult kuulnud. Mida ta jutustas, see lähtus sügavast veendumusest või isiklikust kogemusest.

Oudekkil on oluline tähtsus vadja rahvalaulutraditsiooni säilitamisel. Tema lellenaine Matjo Gerassimova oli suur laulik ning pulmakaasitaja. Temalt on talletatud 36 laulu, mis on kindlasti üksnes osa tema laulurepertuaarist (vt. P. Ariste, Vadjalaste laule. Tallinn, 1960, lk. 34—85). Oudekki oli oma laulud õppinud Matjolt. Neid oli ta õppinud ka teistelt, muide isuriteltki. Isuri laulud on ta kas täielikult või osaliselt vadja keelde sõnastanud. Peamiselt jätkas ta siiski Matjo laulutraditsioone. Matjolt pole viise noodistatud, Oudekki lauludes on need aga säilinud. Matjo enese sõnade järgi oli ta oma laulud saanud Jõgõperäl sündinud emalt. Seega siis on Oudekki Jõgõperä lauludel vanad kohalikud juured. See on huvitav tõik, sest juba möödunud sajandil oli tekkinud eksiarvamus, nagu poleks Jõgõperäl ja mujal Vaipooles vanu vadja regivärsse olnudki, vaid ikka lauldud üksnes isuri keeles. Matjo ja Oudekki laulud kõnelevad aga ilmekalt sellest, et ka vadjalastel oli omakeelseid laule. Oudekkilt noodistatud vadja laule on V. Tormis koorile seadnud ja neid võib nüüd nautida iga muusikahuviline.

Bibliograafia

Oudekki Figurovalt talletatud ainestikku on avaldatud järgmistes teostes ja kirjutistes:

P. Ariste, Lisaandmeid Jõgõperä vadjalaste laulude keele kohta. Emakeele Seltsi aastaraamat 12. Tallinn, 1966, lk. 227—236; P. Ariste, Vadja rahvakalender. Tallinn, 1970; P. Ariste, Ühest Vaipoole vadja laulust. Emakeele Seltsi aastaraamat 16. Tallinn, 1970, lk. 207—210; P. Ariste, Vatjalaisia sananlaskuja. Kalevalaseuran vuosikirja 50. Helsinki, 1970, lk. 221—243; P. Ariste, Ühest viimasest. Kodumurre 10/11. Tallinn, 1972, lk. 97—101; P. Ariste, Vadjalane kätkist kalmuni. Tallinn, 1974; P. Ariste, Vatjalaisten loitsuista. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki, 1974, lk. 46—59; P. Ariste, Vadja muistendeid. Tallinn, 1977; V. Mälk, Vadja vanasõnad eesti, soome, karjala ja vene vastetega. Tallinn, 1976; I. Rüütel, Vadja pulmalauludest ja nende suhetest eesti laulutraditsiooniga. Rmt.: Läänemeresoomlaste rahvakultuurist. Tallinn, 1970, lk. 64—73; И. Рюйтель, Водские народные мелодии. Rmt.: Проблемы изучения финно-угорского фольклора. Саранск, 1972, lk. 284—291; I. Rüütel, Vadja rahvamuusika tüpoloogia ja stiilid. Rmt.: Soome-ugri rahvaste muusikapärandist. Tallinn, 1977, lk. 216—281.

Eesti-aserbaidžaani kirjandussuhete ajaloost

SERGEI ISSAKOV

Kui kaks rahvast asuvad teineteisest geograafiliselt (ja mitte ainult geograafiliselt) niivõrd kaugel nagu eestlased ja aserbaidžaanlased, pealegi kui nad ka oma kultuuri poolest tüpoloogiliselt põhjalikult erinevad, siis ei saanud nende kirjanduslikudki kokkupuuted minevikus kuigi intensiivsed olla. Veelgi enam, nad ei ole seda ka praegu. Siiski pakuvad eesti-aserbaidžaani kirjandussuhted huvi ja väärivad eraldi käsitlust.

1

Lugu, kuidas aserbaidžaani kirjandus Eestis esmakordselt tuttavaks sai, pakub ilmekat näidet selle kohta, kuivõrd keerukaid, isegi kummalisi teid arenesid eestlaste kirjanduslikud kokkupuuted idarahvastega ja kuivõrd palju oli selles juhuslikku. Omal ajal juhtis E. Nirk tähelepanu kolme F. R. Kreutzwaldile kuuluva luulemõttetera (ilmunud 1878. a. «Sakala» lisalehes [1]) ootamatule allikale, milleks, nagu selgus, oli XVIII sajandi kuulsa aserbaidžaani poeedi Molla Pänah Vagifi luuletus (muhammas) «Ma otsisin tõtt».[2] Selle katkendeid oli F. R. Kreutzwaldile juba 13. VIII 1869. a. saadetud kirjas tsiteerinud Berliini orientalistikaprofessor Wilhelm Schott, juhatades kätte ka allika — aserbaidžaani luule kogumiku, mille oli Leipzigis välja andnud A. Bergé [3] —, kuid ei maininud luuletust ennast ega selle autorit [4]. Vaevalt küll F. R. Kreutzwald, nagu E. Nirk õigesti märkis, oli seda kogumikku kunagi käes hoidnud, ja kui oligi, siis ei olnud tal sellest mingit kasu: aserbaidžaani luuletused on selles trükitud algkeeles, araabia tähtedega, ja saksa tõlge puudub. Niisiis tutvustas F. R. Kreutzwald eesti lugejaile aserbaidžaani klassiku mõtteid, ilma et oleks ise teadnudki, kes see oli!

Esimene Idamaade luuletaja, kelle vastu eesti kirjameeste huvi ärkas, oli Mirzä Šäfi Vazeh. See ei tekkinud muidugi juhuslikult. Teatavasti sai Mirzä Šäfi F. Bodenstedti saksakeelsete ümberpanekute tõttu XIX sajandi teisel poolel Euroopas väga populaarseks: käesoleva sajandi algul ilmus tema saksakeelne «Laulude» väljaanne juba 160. trükis, selleks ajaks oli see raamat tõlgitud kõigisse maailma tähtsamatesse keeltesse [5], sealhulgas ka vene keelde [6].

F. Bodenstedti tõlgete saamislugu on väga huvitav.

1843. a. lõpul saabus noor saksa literaat ja orientalist F. Bodenstedt (1819—1892) Tiflisi. Siin hakkas ta Tiflisi kreiskooli õpetajalt, tuntud aserbaidžaani luuletajalt Mirzä Šäfi Vazehilt (sünniaasta täpselt teadmata, surnud 1852) pärsia ja aserbaidžaani keele tunde võtma. Mirzä Šäfi luges talle ette oma värssteoseid, samuti teiste Idamaa poeetide luuletusi ja õpilane kirjutas need hoolikalt üles. 1845. a. lahkus F. Bodenstedt Tiflisist. Lahkumisel kinkis Mirzä Šäfi, kes oli ka suurepärane kalligraaf, temale käsikirjalise luuletuskogu oma avaldamata luuletustega. Pärast Saksamaale naasmist andis F. Bodenstedt 1850. a. välja kaheköitelise teose «Tausend und ein Tag im Orient», milles ta lähemalt kirjutas Mirzä Šäfist ja temaga kohtumistest ning avaldas oma tõlkes rea tema luuletusi. Järgmisel aastal paigutas ta need eri raamatusse, mis kandis pealkirja «Die Lieder des Mirza-Schaffy». See raamat sai varsti üldtuntuks ja võitis lugejate hulgas suure poolehoiu. Just need tõlked tõid F. Bodenstedtile kuulsuse. Esialgu ei olnud F. Bodenstedtil kavatsust teha nägu, et luuletused kuuluvad talle endale. Kuid 1874. a., raamatus «Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy's» nimetas ta ennast «Laulude» ainuautoriks. Selleks ajaks oli Mirzä Šäfi Vazeh juba ammugi surnud, tema luuletused olid kodumaal trükkimata jäänudki ja suurelt osalt kaotsi läinud.

Siinses väikeses artiklis ei ole meil võimalik lähemalt peatuda väga keerukal, äärmiselt segasel ja tänapäevanigi täielikult lahendamata küsimusel, kas ja kui suures ulatuses F. Bodenstedti tõlked nende võimalikule aserbaidžaani originaalile vastavad. Sellest probleemist on

---

[1] «Sakala Lisaleht» 8. VII 1878, nr. 21.

[2] E. Nirk, Kolm kildu aserbaidžaani klassikast Kreutzwaldi luulepärandis. «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 8, lk. 459—460.

[3] Dichtungen transkaukasischer Sänger des XVIII. und XIX. Jahrhunderts in adserbeidshanischer Mundart, gesammelt von Adolph Bergé. Leipzig, 1868. — Märgitagu siinkohal, et TRÜ Teaduslikus Raamatukogus leiduv A. Bergé kogumiku eksemplar on kunagi kuulunud M. Veskele. See näitab vähemalt, et eesti luuletaja ja keeleteadlane XVIII—XIX sajandi aserbaidžaani klassikalise luule vastu huvi tundis. Ei ole küll andmeid, kas M. Veske aserbaidžaani keelt valdas ja kas ta oskas aserbaidžaani autoreid algkeeles lugeda.

[4] Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale II. Tartu, 1961, lk. 320—321.

[5] Vt. andmeid raamatus: М. Рафили, Мирза Шафи в мировой литературе. Баку, 1958, lk. 22.

[6] Mõned Mirzä Šäfi «Luuletuste» venekeelsed väljaanded ilmusid ka Eestis, vt. näit.: Ф. Боденштедт, Песни Мирза-Шафи. Перевел с 160-го немецкого издания И. С. Продан. I. выпуск. Юрьев, 1903.

väga palju kirjutatud. Arvamused on olnud täiesti vastupidised. Kuni viimase ajani on valitsenud arvamine, et «Die Lieder des Mirza-Schaffy» sisaldab, vähesed erandid välja arvatud, F. Bodenstedti enda stilisatsioone.[7] Viimasel ajal on meie teaduses asutud teistsugusele seisukohale, nimelt et F. Bodenstedt on aserbaidžaani poeedi Mirzä Šäfi Vazehi luuletusi ainult tõlkinud ja neid omaenda teosteks nimetades toime pannud millegagi õigustamatu plagiaadi.[8] Selle seisukoha pooldajate hulgas pole küll täielikku üksmeelt küsimuses, kui täpsed on F. Bodenstedti ümberpanekud. Näiteks arvab M. Räfili, et «Bodenstedt on Mirzä Šäfi luuletusi hoolikalt tõlkinud, võib-olla küll tehes mõningaid redaktsioonilisi muudatusi».[9] Ä.-Ä. Säidzadä aga väidab eespool mainitud raamatus, et F. Bodenstedt on oma laulud Mirzä Šäfi üksikutest ridadest, kaksikvärssidest või katkenditest kokku kombineerinud, sealjuures tihtipeale nende mõtet moonutades ja omalt poolt üht-teist juurde pannes; aserbaidžaani algupärandeid olevat ta võrdlemisi harva püüdnud täpsemalt tõlkida.

Seda keerukat probleemi aga on ilmselt võimatu täielikult lahendada, seni kui aserbaidžaanikeelsed originaalid, millest F. Bodenstedt oma raamatus «Die Lieder des Mirza-Schaffy» lähtub, on leidmata. Tänini aga neid leitud ei ole ja isegi aserbaidžaanlased peavad oma klassiku loominguga tutvumiseks kasutama F. Bodenstedti ümberluulendusi.

Nende ridade kirjutajale tundub, et tõele lähemal on teise seisukoha pooldajad, ehkki F. Bodenstedti järgi otsustades on vaevalt põhjust Mirzä Šäfi loomingu täpsest tõlkimisest rääkida, vaid pigem on tegemist vabalt ümberluulendatud värssidega.

Et Mirzä Šäfi luuletused said tuntuks kogu Euroopas ja neist ilmus suurel arvul saksakeelseid väljaandeid, mis levisid ka Baltimaadel[10], tärkas varakult tema vastu eestigi luuletajate huvi. Esimene, kes Mirzä Šäfid populariseerima hakkas, oli Peeter Jakobson. Tema esimeses luuletuskogus «Õilme nupukesed» (1881) leidub väike tsükkel «Mõtte salmid», kus on avaldatud neli värssmõttetera Mirzä Šäfilt.[11] 1885. a. ilmub P. Jakobsoni «Luuletuste» teises andes veel viis tõlget Mirzä Šäfilt.[12] Muidugi on need kõik tehtud F. Bodenstedti järgi,[13] ehkki seda ei ole trükistes otsesõnu mainitud. Mingeid erilisi poeetilisi väärtusi P. Jakobsoni tõlgetel ei ole, isegi tollaste kunstikriteeriumide seisukohalt jätab tema värsitehnika ja stiil paremat soovida. Pealegi tõlgib P. Jakobson kaunis vabalt ja läheb tihtilugu F. Bodenstedti originaalist päris kaugele.[14] Vahel «kohandab» ta tõlget kohalikele oludele, eesti lugejaskonna üldisele tasemele, nagu tol ajal väga sageli tehti. Näiteks muutub luuletuses «Es hat die Rose sich beklagt....» roosi kujund P. Jakobsoni sule all kannikeseks («Kannikese kaebtus»).

Üks tüüpilisi P. Jakobsoni ümberluulendusi[15]:

Üks hing, mis armastuseta,
On selle jõe sarnane,
Mis lõpeb liiva kõrbesse;
Ta teed ei leidnud merele,
Kuhu ruttab iga jõeke.

F. Bodenstedtil[16]:

Ein liebeleeres Menschenleben
Ist wie ein Quell, versiegt im Sand,
Weil er den Weg zum Meer nicht fand
Wohin die Quellen alle streben.

Niisiis puudub tõlkes riim ja vormilt tuletab luuletus pisut meelde uuemat eesti rahvalaulu.

1889. a. ilmus «Sakalas» kaks Mirzä

---

[7] Seda seisukohta jagab rõhuv enamik saksa autoreid, kes on F. Bodenstedtist kirjutanud; vastavate artiklite loetelu vt.: L. Fränkel, Bodenstedt. Allgemeine Deutsche Biographie. 47. kd. Leipzig, 1903, lk. 63—67. Hilisematest töödest väärib tähelepanu: K. Sundermeyer, Friedrich Bodenstedt und die «Lieder des Mirza-Schaffy». Kiel, 1930.

[8] Kõiki vastavaid käsitlusi loetlemata mainitagu vaid kõige uuemat monograafiat: А.-А. Сеид-заде, Мирза Шафи Садыкоглы Вазех. Баку, 1969. Sisaldab ka asjaomase kirjanduse loetelu.

[9] М. Рафили, Мирза Шафи в мировой литературе, lk. 20.

[10] Neid oli mitmetes Eesti raamatukogudes, mõned laulud avaldati ka baltisaksa ajakirjanduses. Kohalikes saksa ajalehtedes ja ajakirjades ilmus ka retsensioone ja artikleid F. Bodenstedti raamatu kohta, näit.: H. — Die Lieder des Mirza Schaffy. «Rigasche Zeitung» 4. XI 1859, nr. 255.

[11] P. Jakobson, Õilme nupukesed. Rakvere, 1881, lk. 28—29. Õieti lähtub ka viies aforism «Araablaste vanasõna» F. Bodenstedti raamatust (vrd: Arabisches Sprichwort, rmt.: Die Lieder des Mirza-Schaffy mit einem Prolog von Friedrich Bodenstedt. Einundfünfzigste Auflage. Berlin, 1875, lk. 202). Kui uskuda Ä.-Ä. Säidzadäd (viites 8 mainitud teos, lk. 170—171), ei ole selle mõttetera kuulumine Mirzä Šäfi Vazehile võimalik.

[12] P. Jakobson'i Luuletused. Teine anne. Rakvere, 1885, lk. 21—23. Üks luuletus («Armukese ilu. Mirza Shaffi järele») ilmus samal aastal ka ajalehes «Valgus» 4. V 1885, nr. 17, kuid ilma tõlkija nimeta.

[13] Vrd. vastavalt «Õilme nupukestest» ja raamatust «Die Lieder des Mirza-Schaffy»: «Iga inimese nägu....» (lk. 28) — «In jedes Menschen Gesichte....» (lk. 196); «Küll raske on seda uskuda....» (lk. 28) — «Es ist ein Wahn, zu glauben, dass....» (lk. 30); «T'had tunda ilma inimesi....» (lk. 28—29) — «Willst Welt und Menschen recht verstehn....» (lk. 195); «Eks saa ju lille ilust küll....» (lk. 29) — «Der Rose süsser Duft genügt....» (lk. 90); «P. Jakobson'i Luuletuste» teisest andest ja samast väljaandest: «Kaebtus» (lk. 21) — «Im Garten klagt die Nachtigall....» (lk. 27—28); «Armukese kartus» (lk. 22) — «Sie sprach: o welch getheiltes Glück....» (lk. 151); «Kannikese kaebtus» (lk. 22) — «Es hat die Rose sich beklagt» (lk. 17); «Armukese ilu» (lk. 22—23) — «Die helle Sonne leuchtet....» (lk. 20); «Üks hing, mis armastuseta....» (lk. 23) — «Ein liebeleeres Menschenleben....» (lk. 111).

[14] Näiteks teeb P. Jakobson neliku «Die Rose süsser Duft genügt....» väga põhjalikult ümber, nii et tõlkes on raske algupärandit ära tunda.

[15] P. Jakobson'i Luuletused. Teine anne, lk. 23.

[16] Die Lieder des Mirza-Schaffy, lk. 111.

Vasakul: Vadja rahvalaulik Oudekki Figurova 79-aastasena. Agu Püümani maal. (Vt. P. Ariste, Oudekki Figurova, lk. 348—350).

Vasakul: Gustav Vilbaste haud Kuusalu kalmistul. Paremal: Mälestuskivi Gustav Vilbaste sünnikodu kohal Kodasool Saunja külas. (E. Priideli fotod, 1976.)

Kalevipoja muistenditega seotud paiku

Vasakul: Kääpa jõgi (1977). All: Saadjärv, mis ulatus Kalevipojale saapasääreni (1976). (H. Joonuksi fotod.)

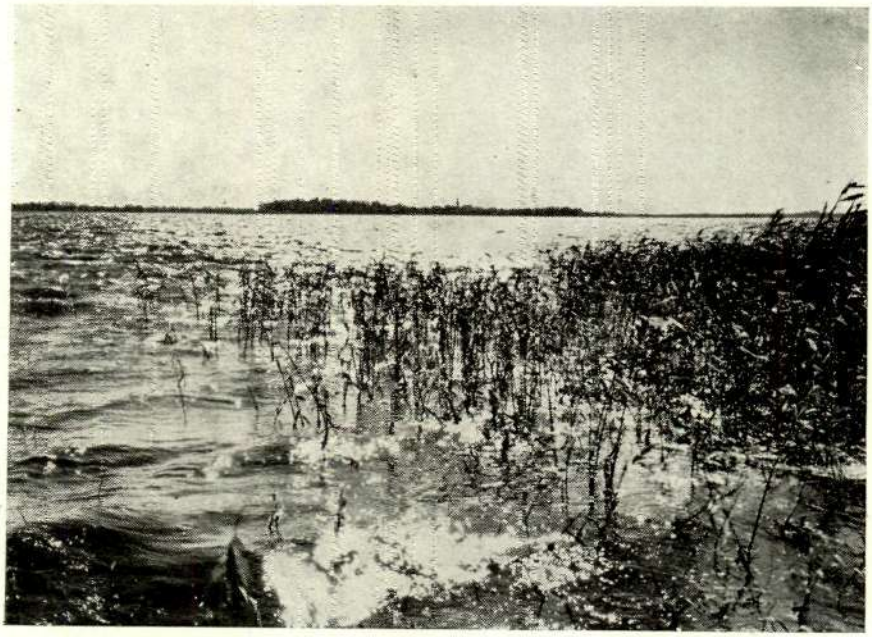

Šäfi luuletust Juhan Liivi tõlkes.[17] Ka need võisid olla tehtud ei millegi muu kui F. Bodenstedti saksakeelsete ümberluulenduste järgi,[18] sest Juhan Liiv oskas võõrkeeltest ainult saksa keelt. Juhan Liivi tõlked on paremini õnnestunud kui P. Jakobsoni omad: nad on suhteliselt täpsed (ehkki tõlkija kohati originaalist kõrvale kaldub, näiteks riimides) ja stiililt paremad, mistõttu kõlavad eesti keeles üsna hästi.

1894. a. ilmus G. Õielt tõlge «Ööpik ja õis», mida eestikeelsetest ümberpanekutest ainsana on nimetatud F. Bodenstedti omaks.[19] Harilikult mainiti eesti trükistes ikka ainult Mirzä Šäfi nime. G. Õie tõlge, muide võrdlemisi täpne, on tehtud F. Bodenstedti teksti «Im Garten klagt die Nachtigall....»[20] järgi, mille P. Jakobson juba oli eesti keelde tõlkinud.

1895. a. tõlkis ühe Mirzä Šäfi luuletuse Elise Aun.[21] Selle originaal «Die Menschen reden Allerlei von Dir....» pärineb F. Bodenstedti teisest kogumikust «Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy's»[22]. 1906. a. avaldas ka Anna Haava luuletuse märkusega «Mirzo Schaffy järele».[23] Selle originaal on teadmata.

Mirzä Šäfi laule tõlkisid F. Bodenstedti (üksikuil juhtumeil tõenäoliselt ka samadest F. Bodenstedti ümberpanekutest tehtud venekeelsete tõlgete) järgi mõned teisedki eesti luuletajad. Nii on J. Tamme käsikirjade hulgas säilinud luuletuse «Wenn der Frühling auf die Berge steigt....» tõlge pealkirjaga «Kevade».[24] Täiesti võimalik, et otsingute jätkamisel leitakse edaspidi teisigi eesti luuletajate tõlkeid Mirzä Šäfi loomingust.

Tõenäoliselt tekitasid Mirzä Šäfi tõlked eesti lugejaile ettekujutuse mingist «Idamaa kirjandusest» üldse. Asjaolu, et need teosed kuulusid aserbaidžaani — Venemaa ühe rahva kirjandusse, oli neile muidugi teadmata. Kuid ühtlasi ei võetud neid luuletusi ka saksa luuletaja F. Bodenstedti stilisatsioonidena, sest viimase nime eesti publikatsioonide juures tavaliselt ei mainitud. Ainult vähesed haritud lugejad võisid seda asjaolu teada. Suurema enamiku meelest, rõhutatagu veel kord, aga esindasid Mirzä Šäfi luuletused nende teadvuses veel diferentseerumata «Idamaa kirjandust». Muide oli samasugune käsitus ka klassikalisest pärsia (farsii) luulest ja proosast üldlevinud.[25]

2

XX sajandi algul ilmus mitmeid vahendusi aserbaidžaani rahvaluulest. 1910. a. avaldas ajakiri «Perekonnaleht» ühe aserbaidžaani muinasjutu tõlke.[26] 1911. a. leidub ajakirjas «Eesti Kodu» lühike katkend tuntud aserbaidžaani rahvapoeemist (dastaanist) «Ašõg Gärib».[27] On tõenäoline, et nii üks kui teine on tõlgitud vene allikaist.

Nende tõlgete autor Otto Johann Kiesel (1886—?) oli sündinud Tallinnas, sai seal alghariduse, õppis 1906—1910 Tiflisi õpetajate instituudis ja töötas 1910—1918 Tiflisi kaubanduskoolis ning mujal õpetajana.[28] Tiflisis võttis O. J. Kiesel aktiivselt osa kohalike eestlaste seltsielust: oli Tiflisi Eesti Vastastikku Abiandmiseseltsi esimees ja juhtis hiljem Tiflisi Eesti Komiteed. 1918. a. tuli ta tagasi Eestisse ja töötas mitmetes Tallinna koolides õpetajana.

Tbilisist sooritas O. J. Kiesel sõidu Bakuusse ja avaldas selle kohta reisikirja, mis võib praegugi huvi äratada. Selles kirjeldatakse üsna põhjalikult Bakuu linna, siinseid ehituskunsti mälestisi ja naftatööstust.[29] Reisikiri on isegi illustreeritud. Nähtavasti ärataski see reis O. J. Kieselis huvi aserbaidžaani rahvaluule vastu. Ta kirjutas ka mõned artiklid Idamaade elust.[30]

Eesti haritlased võisid enne revolutsiooni tutvuda aserbaidžaani kirjandusega ka saksa- ja venekeelsete tõlgete kaudu.[31]

---

[17] «Sakala» 5. X 1889, nr. 40 (allkiri: «Mirza Schaffy järele -w»).

[18] Vrd. «Sakalast» ja raamatust «Die Lieder des Mirza-Schaffy»: «Kes ikka kartis, ikka ette vaatis....» — «Wer nie verliess der Vorsicht enge Kreise....» (lk. 187); «Seal seisab vana Elborus....» — «Es ragt der alte Elborus....» (lk. 148).

[19] Ööpik ja õis. F. Bodenstedti järele G. Õis. «Olevik» 7. II 1894, nr. 10.

[20] Die Lieder des Mirza-Schaffy, lk. 27—28.

[21] Laimu-juttu tagasi kõnelejale (Mirza Schaffi). Rmt.: E. Aun, Kibuvitsa õied. Teine jagu. Jurjev, 1895, lk. 48.

[22] Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy's. Neues Liederbuch mit Prolog und erläuterndem Nachtrag von Friedrich Bodenstedt. Berlin, 1874, lk. 63.

[23] Tule ja vaata ja otsusta siis (Mirzo Schaffy järele). Rmt.: A. Haava, Lained. Tartu, [1906,] lk. 108.

[24] Die Lieder des Mirza-Schaffy, lk. 22—23, vrd.: KM KO, F 129, M 7 : 9, 1, 121.

[25] Lähemalt selle kohta vt.: С. Исаков, Первые переводы из литератур народов Закавказья, Средней Азии и Ирана на эстонский язык. Ученые записки ТГУ. Вып. 201. Тарту, 1968, lk. 312—321.

[26] Kes oli kõige suurem? Kaukasia tatarlaste muinasjutt. «Perekonnalehe» lugejatele peamurdmiseks teadustanud Otto Joh. Kiesel. «Perekonnaleht» 1910, nr. 24, lk. 199—200. Algupärandis: «Даг мо'гузэси» («Imed mägedes»). Selle (ja ka järgmise) loo originaali kättejuhatamise eest võlgneb autor tänu V. Arzumanovile.

[27] Sanam. Kaukaasia tatarlaste luulend. Otto Joh. Kiesel. «Eesti Kodu» 1911, nr. 14, lk. 273. Poeemi enda kohta vt.: С. Якубова, Азербайджанское народное сказание «Ашыг-Гариб». Баку, 1968.

[28] Eesti avalikud tegelased. Toim. R. Kleis. Tartu, 1932, lk. 98.

[29] O. J. Kiisel, Valguse allikatel. Huvireisi järelkaja. «Perekonnaleht» 1911, nr. 18, lk. 140—143. Sõit toimus märksa varem — vähemalt 1910. a. kevadel. Reisikirjas öeldakse, et Bakuus elavatel eestlastel oma seltsi ei ole, kuid Bakuu Eesti Selts asustati 1910. a. kevadel.

[30] Vt. näit.: O. J. Kiesel, Persia naisterahva elust. «Kodu» 1909, nr. 20, lk. 397—398.

[31] Üksikuid tõlkeid aserbaidžaani kirjandusest ilmus ka kohalikes vene ajalehtedes, vt.: Персидская поэма на смерть Пушкина. «Ревельские известия» 20. V 1899, nr. 110 (aserbaidžaani klassiku M. F. Ahhundovi tuntud poeemi «Puškini surma puhul» ümbertrükk ühest Moskva ajalehest; autorit on küll nimetatud pärsia luuletajaks).

Kodanliku aja (1918—1940) trükisõnast ei ole aserbaidžaani kirjanduse ja rahvaluule tõlkeid registreeritud. On küll võimalik, et nii enne 1917. aastat kui ka 1920.—1930-ndail aastail ilmunud rohkearvuliste publikatsioonide hulgas, millele päritolumääranguna on lisatud «Hommikumaa muinasjutud», «Pärsia legendid», «Tatari muinasjutud» vms., leidub ka üksikuid palasid aserbaidžaani rahvaluulest [32], kuid neid kindlaks teha on äärmiselt raske, kui mitte päris võimatu, sest allikad jäeti seesuguste tõlgete juures peaaegu alati märkimata.

3

Nagu eestlaste kirjandussuhetes kõigi Nõukogude Liidu rahvastega, nii saabus ka eesti-aserbaidžaani vastavates kontaktides murrang pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis 1940. aastal. Vaevalt on siinkohal vaja lähemalt peatuda selle põhjustel ja iseloomustada seda uut sotsiaalset alust, millele need kontaktid uutes oludes toetusid. Neid küsimusi on meie teaduslikus kirjanduses korduvalt käsitletud.[33]

Juba nõukogude võimu esimesel aastal ilmus eesti ajakirjanduses mitmeid tõlkeid aserbaidžaani kirjandusest, samuti artikleid, millest eesti lugeja võis hankida mõningaid teadmisi kauge aserbaidžaani kirjanduse kohta.

Eriti suuri teeneid on selles ajakirjal «Viisnurk». Teatavasti kuulus sellele ajakirjale eriti suur osa NSV Liidu rahvaste kirjanduste tutvustamises eesti lugejaile.[34] Kümnest «Viisnurga» numbrist (õieti üheteistkümnest, sest üks oli kaksiknumber) viis olid nõukogude vennasvabariikide erinumbrid, kus kõneldi ühe või teise vennasrahva kultuurist ja kirjandusest. 1941. aasta neljas «Viisnurga» number kõneles Aserbaidžaanist.

Selles numbris leidub kõigepealt tuntud vene luuletaja ning aserbaidžaani kirjanduse tõlkija A. Adalise artikkel «Muinasjutuliste muutuste maa», mis belletristlikus vormis kõneleb Aserbaidžaani minevikust ja olevikust. Rõhk on asetatud Aserbaidžaanis teoks saanud sotsialistlikele ümberkorraldustele, uuele elule Nõukogude Aserbaidžaanis.

Anonüümne artikkel «Azerbaidžani rahva kirjandus», mille on toimetusele saatnud Nõukogude Kirjanike Liit, sisaldab õnnestunud, faktandmestikult rikka ülevaate aserbaidžaani kirjandusest, alates folkloorsest eeposest «Kitabi Dädä Gorgud» kuni kaasaja nõukogude autoriteni. Artiklis iseloomustatakse lühidalt, enamasti kahe-kolme lausega, kõiki tähtsamaid aserbaidžaani kirjanikke. Lähemalt on juttu Nizamist, Füsulist, «Koroglust», M. F. Ahhundovist, Sabirist. Artikkel andis ettekujutuse aserbaidžaani rahva vanast ja rikkalikust kirjanduspärandist ning suuremate autorite loomingust.

Seda ülevaadet täiendas Marietta Šaginjani lühike artikkel aserbaidžaani proosast. Käsitlus sisaldab küllalt peeni ja huvitavaid, ehkki taoti võib-olla vaieldavaid tähelepanekuid aserbaidžaani keele ja aserbaidžaani proosa omapära kohta. Numbris leidub veel J. Gensi artikkel «Fragmente Azerbaidžani kultuurist», mis koosneb üksikuist märkmeist.

Ühtlasi avaldati eesti tõlkes ka mõningaid näiteid aserbaidžaani kirjandusest: katkendeid Nizami poeemist «Leili ja Medžnun» ja XVIII sajandi klassiku Vidadi luuletus «Kured» (tõlk. B. Kangro), XX sajandi alguse satiiriku Sabiri kuulus luuletus «Bakuu töölisele», poetess Natävani «Laul armastusest» jm.

Kõnesolev «Viisnurga» number on rikkalik, asjatundlikult ja maitsekalt illustreeritud ja jätab tervikuna hea mulje. Siit võiksid eeskuju võtta isegi meie praegused ajakirjad.

1940/1941. a. ajakirjanduses ilmus veel mõningaid näiteid aserbaidžaani kirjandusest, millest väärib märkimist eeskätt sealse klassiku Džälil Mämmädguluzadä tuntud jutt «Lambake» [35].

Eesti lugeja lähem tutvus aserbaidžaani kirjandusega jätkus sõjajärgseil aastail, kui eestipoolsed kirjandussuhted meie maa teiste rahvastega tunduvalt aktiviseerusid. Esitatagu siinkohal mõningad arvandmed, mis iseloomustavad nende suhete ulatust.[36] Eesti keeles on eri väljaannetena ilmunud seitse aserbaidžaani kirjaniku teost. Eesti perioodikas ja mitmesugustes kogumikes on viimaseil aastail (1976. a. kaasa arvatud) aserbaidžaani autoreilt avaldatud üle kuuekümne luuletuse (koos laulutekstide ja poeemikatkenditega),[37] 25 novelli ja katkendit suurematest proosateostest ning üks näidend. Eesti ajalehtedes ja ajakirjades on ilmunud ligi 25 artiklit ja pikemat käsitlust aserbaidžaani kirjanduse ja ligi 50 kirjutist (artiklit, lühiteadet, esseed, retsensiooni, nekroloogi jms.) üksikute aserbaidžaani kirjanike kohta. Ei saa küll ütelda, et need arvud oleksid eriti suured, kuid nad näitavad siiski, et eesti lugeja, kui ta enam-vähem pidevalt jälgib NSV Liidu rahvaste kirjandust, võib oma ema-

---

[32] Enne revolutsiooni nimetati aserbaidžaanlasi enamasti «Kaukaasia tatarlasteks» või «türklasteks»; tihtilugu aeti nad segi pärslastega, ehkki nad viimastest nii etniliselt kui ka keelelt erinevad.

[33] Vt. näit.: H. Бассель, Литературные связи Советской Эстонии. Таллин, 1970.

[34] Vt. lähemalt: E. Sõgel, «Viisnurk» ja meie. Kirjanduse sirvilauad. Tallinn, 1974, lk. 217—234.

[35] Lambake. Azerbaidžani kirjaniku Džälil Mamed-Kuli-Zade (Molla Nasredini) jutustus. «Sirp ja Vasar» 8. II 1941, nr. 6.

[36] Vastavad andmed on võetud NSV Liidu rahvaste kirjandustest eesti keelde tõlgitud teoste kartoteegist, mille on koostanud O. Kivi ja mis säilib Eesti NSV TA KKI-s. Kasutan juhust avaldada tänu O. Kivile, kellelt autor on pidevalt abi saanud.

[37] Kordustrükke kaasa arvates üle seitsmekümne.

keeles juba saada mõnesuguse kujutluse aserbaidžaani kirjandusest.

Peatugem kõigepealt tõlgetel.

Esimene raamat aserbaidžaani autorilt ilmus eesti keeles 1951. a. See oli äsja riikliku preemiaga autasustatud Mehdi Hüsseini romaan «Apšeron». E. Hange tõlge oli tehtud vene keelest. Raamat sisaldas ka kirjaniku autobiograafia, milles Mehdi Hüssein kirjutab oma elust, loomiguteest, romaani saamisloost ja tööst uue romaani «Hommik» kirjutamisel (mõne aja pärast ilmus eesti ajakirjanduses sellest romaanist katkendeid).

«Apšeroni» kohta kirjutati kuus retsensiooni. Suuremalt osalt polnud nende tase küll kuigi kõrge, nagu eesti tollane kriitika polnud üldse kuigi heal tasemel. Romaani vaadeldi eeskätt teosena, milles kujutatakse noore põlvkonna kasvatamist kommunismi vaimus ja seepärast jutustati peaaegu kõigis arvustustes ümber peategelase Tairi elulugu. Üks arvustaja soovitas teost kasutada koguni koolis kasvatuslikul otstarbel ja andis lähemalt nõu, mismoodi seda peaks tegema.[38] Teises retsensioonis, mille oli kirjutanud «Volta» insener G. Orm, juhiti tähelepanu sellele, et Mehdi Hüsseini romaanis puudutatakse mitmeid Nõukogude Eestigi oludes aktuaalseid probleeme, nagu sotsialistlik võistlus ning selle tähtsus ja iseloom meie ühiskonnas, ratsionaliseerimine ja sellesse suhtumine jms.[39] Järeldus, millele jõudsid peaaegu kõik retsensendid, leidis sõnastamist järgmiselt: «Nõukogude Eesti noorte lugejate laual peab Mehdi Hüsseini romaan «Apšeron» — haarav ja sisukas jutustus nõukogude noorsoo kangelaslikest tegudest sõjajärgses ülesehitustöös — kahtlemata leidma teenitud koha.»[40] Nähtavasti vastas aserbaidžaani kirjaniku teos Eestis tollal valitsevale kirjanduslikule atmosfäärile ja nendele nõudmistele, mida kriitika kirjandusele esitas.

Tõele au andes olgu siiski tähendatud, et kriitikud osutasid ka romaani mõningatele nõrkustele, sest üksikute tegelaste psüühikat polnud selles mitte alati küllaldase sügavusega esile toodud.[41] Mõned retsensendid juhtisid tähelepanu tõlke puudustele.

1952. aastal ilmus samas riikliku preemia laureaatide sarjas Mirzä Ibrahimovi romaan «Saabub päev» (tõlkinud E. Rängel). Raamatule on lisatud järelsõna, mille autor on eesti väljaande jaoks kirjutanud. Ta meenutab väga soojalt lüürilises toonis oma lapsepõlve, traagilisi sündmusi Lõuna-Aserbaidžaanis, kus ta vanemad ja vennad nälga ja haigustesse surid ja ta ise isata-emata jäi. Sellega tutvustab kirjanik ühtlasi neid autorimuljeid, mille najal romaan on sündinud.

Neljas arvustuses, mis teose eestikeelse tõlke kohta ilmusid, jutustati peamiselt ümber selle sisu ja iseloomustati peategelasi.[42] Retsensendid mainisid ka teose aktuaalsust ja tegelikkuse kujutamise laia haaret. Samuti leidsid märkimist mõned puudused, nagu üksikute tegelaste skemaatilisus, mõnede stseenide kunstlikkus, paigutine psühholoogilise analüüsi pinnapealsus.

1952. aastal ilmus eri väljaandena veel Änvär Mämmädhanlõ lastejutu «Helepunased roosipungad» tõlge.

Siitpeale tekkis aserbaidžaani autorite raamatute väljaandmises enam kui 15 aastat kestnud paus ja alles 1968. aastal ilmus aserbaidžaani lühiproosa antoloogia «Petetud tähed». Selle oli koostanud S. Issakov, kelle kirjutatud olid ka eessõna ja autorite elulooandmed. Kogumik sisaldas 22 autorilt 29 teost, esindatud olid peaaegu kõik tähtsamad aserbaidžaani prosaistid XIX ja XX sajandist, kes on lühijutte ja novelle kirjutanud. Nii võis eesti lugeja esmakordselt aserbaidžaani proosaga nii ulatuslikult tutvuda. Sissejuhatav artikkel andis aserbaidžaani kirjanduse ajaloost täielikuma pildi, kui seda oli eesti keeles kunagi varem tehtud.

1966. aastani tõlgiti aserbaidžaani kirjandust ainult vene keele kaudu. 1966. ja 1967. aastal hakkavad meil ilmuma esimesed otsetõlked aserbaidžaani keelest. Need kuuluvad andekale luuletajale ja tõlkijale Ly Seppelile. Juba TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonnas hakkas ta türgi-tatari keeli õppima ja täiendas 1965.—1966. a. oma teadmisi aserbaidžaani ja türgi keele alal Bakuu ülikoolis. Peale paljude tõlgete ajakirjanduses ilmusid temalt Iljass Äfändijevi jutustused «Pajuarõkk» (1970) ja Anari «Dante juubel» (1975, ««Loomingu» Raamatukogu» nr. 6).

Eriline koht L. Seppeli tõlkeloomingus on Rässul Rza luuletuskogul «Ammendamatus» (1971), mille eest talle määrati J. Smuuli preemia. See on esimene aserbaidžaani autori luuletuskogu eesti keeles, mis sisaldab 45 luuletust, sealhulgas tsükli «Värvid», mille üle Aserbaidžaanis puhkes suur poleemika. Rässul Rza on aserbaidžaani vanema põlvkonna poeetidest üks huvitavamaid, tema looming on rajanud aserbaidžaani sõnakunstiloomingus uusi teid, otsustavalt lahti üteldes vana luule kujundisüsteemist ja stampidest.

Ilmselt ei olnud Rässul Rza tõlkeluule kogumiku ilmumine juhuslik, samuti nagu seegi, et 1960-ndate aastate lõpul

---

[38] E. Väärі, Ühest kasvatuslikult tähtsast teosest. «Nõukogude Õpetaja» 16. II 1952, nr. 7.

[39] G. Orm, Naftalinna kangelased. «Õhtuleht» 20. III 1952, nr. 68.

[40] O. Utt, Jutustus noorest töökaardiväest. «Noorte Hääl» 18. III 1952, nr. 66.

[41] Vt. O. Põld, Raamat naftakangelastest. «Rahva Hääl» 11. IV 1952, nr. 87.

[42] Vt. H. Laos, Võitlus vabaduse eest jätkub. «Õhtuleht» 22. X 1952, nr. 251; A. Ottin, «Saabub päev». «Pärnu Kommunist» 21. XI 1952, nr. 69; E. Auling, «Saabub päev». «Edasi» 3. XII 1952, nr. 78; K. Saar, «Saabub päev». «Sirp ja Vasar» 16. I 1953, nr. 3.

ja 1970-ndate aastate algul ilmus veel terve rida tõlkekogumikke paljude rahvaste luulest. See oli tingitud meil 1960-ndail aastail valitsenud luuleatmosfäärist. A. Kaalep on selle kohta kirjutanud: «Neil aastail oli meil suure luuleelevuse periood. Vaieldi, ülistati, mindi tülli, vaimustuti — ja tehti hoolega tööd. Taheti äkki avastada terve poeetiline maailm kogu selle määratus internatsionaalses pluraliteedis; tunti, et mõeldamatu on püsida oma pisikeses provintsis ja piiratud igapäevas; kirgliku visadusega püüti avarustesse nii ajas kui ruumis.» [43]

Võib-olla just sellepärast leidiski R. Rza «Ammendamatus» L. Seppeli tõlkes nii laialdase vastukõla lugejate ja isegi kriitikute hulgas, kes viimasel ajal ju tõlketeoste kohta nii harva sõna võtavad. Retsensioonides märgiti, et kuigi R. Rza luuletused meile harjumuspärasest laadist erinevad, on nad eesti nüüdislugejale siiski sisemiselt lähedased, kõlavad ühte tema mõtete ja elamustega, veel enamgi, panevad mõtlema selliste probleemide üle, mis meil igapäevaaskeldustes tihtipeale ununevad. «Nii ärgitab Rässul Rza eestindustegi lugemine meid tõusma kõrgemale igapäevaaskeldustest, mõtisklema kõrgemate eetiliste kategooriate üle, mis paljudelgi kipuvad unuma lavendlilõhnalisse mälestuslintide ja lõputunnistuste karbikesse. Aserbaidžaani luuletaja sisult mitmekesistest luuletustest õhkub puhast ning karget mõttemaailma,» kirjutas üks arvustajaid.[44] Ja see, et kõike seda oli õnnestunud edasi anda eesti lugejale, oli muidugi tõlkija suur teene.

Ehkki L. Seppeli tõlgete kohta ei ole lähemat stiililist analüüsi ilmunud [45], võib nendega seoses ikkagi kõnelda sellest, et nad märgitsevad uue, kõrgema etapi saabumist aserbaidžaani kirjanduse tutvustamises eesti lugejale.

On põhjust täheldada asja teistki külge. Aserbaidžaani luule hea tundmine ja selle tõlkimine on jätnud jälgi ka Ly Seppeli enda loomingusse, laiendanud ja süvendanud tema loomingulist diapasooni, luuletaja enda kunstilist maailmanägemist. See keerukas küsimus nõuaks eraldi uurimist. Siinse töö raames ei ole seda võimalik teha, pealegi ei pea autor ennast sel alal küllalt kompetentseks.

Perioodikas ja mitmesuguse sisuga kogumikes on ilmunud peamiselt aserbaidžaani nõukogude autorite luuletusi ja lühemat proosat. Revolutsioonieelset klassikat on vähe ja tõlgete valik kannab juhuslikku iseloomu. Mainida võiks ehk Nizami viit gaseeli ja katkendit poeemist «Saladuste varamu» M. Nurme tõlkes («Looming» 1947, nr. 12), väljapaistva aserbaidžaani satiiriku Sabiri üht luuletust ja Dž. Mämmädguluzadä kaht jutustust.

Rohkem on tõlkeid aserbaidžaani nõukogude klassikast. On ilmunud viis tõlget suurima aserbaidžaani nõukogude luuletaja Sämäd Vurguni loomingust, neist on tema tuntud luuletus «Aserbaidžaan» avaldatud kolmes tõlkes (1950 anonüümselt tõlkijalt, 1963 E. Kumarilt, 1972 L. Seppelilt). Sellest on aserbaidžaani suurima poeedi loomingu tundmiseks muidugi väga vähe. Samuti on tõlgitud üksikuid luuletusi R. Rza, Näbi Häzri ja S. Rüstami loomingust, jutustusi või romaanikatkendeid Mehdi Hüsseinilt, M. Ibrahimovilt, Ä. Mämmädhanlõlt, Mir Džälalilt ja H. Sejidbäililt (viimaselt ka ühevaatuslik näidend «Katsumus» «Meie Repertuaaris» 1962, nr. 9).

Pisut täielikumalt on meie perioodikas esindatud aserbaidžaani kirjanike keskmine ja noorem põlvkond: luuletajad Fikrät Godža, Fikrät Sadõg, Issa Ismajõlzadä, Älisa Nidžat, Äläkbär Salahzadä jt. (kõik L. Seppeli tõlkes), prosaistid Anar, Äilisli, Maksud Ibragimbekov (Ibrahimbäjov).[46]

Eraldi väärivad mainimist H. Älibäili ja I. Tapdõgi lasteluuletuste tõlked Heljo Männilt, Ly Seppelilt ja Andres Jaaksoolt.

Meie andmeil on eesti keelde tõlgitud 56 aserbaidžaani autori teoseid.

4

Nüüd artikleist, mis on aserbaidžaani kirjanduse kohta eesti trükisõnas ilmunud.

Juba 1945. a. avaldati Nõukogude Aserbaidžaani 25. aastapäeva puhul «Sirbis ja Vasaras» (12. V 1945, nr. 19) anonüümne artikkel «Azerbaidžani kirjandus». Selles antakse lühike ülevaade aserbaidžaani nõukogude kirjanduse saavutustest žanride kaupa (luule, novell, romaan, näitekirjandus, lastekirjandus). On nimetatud peaaegu kõiki tähtsamaid aserbaidžaani kirjanikke, ehkki lähemalt on iseloomustatud väheseid.

Mitmeid materjale aserbaidžaani kirjanduse ja kultuuri kohta avaldati ajakirjanduses 1950. a. oktoobris ja 1959. a. mais-juunis Moskvas toimunud aserbaidžaani kirjanduse ja kunsti dekaadide puhul.

1956. a. avaldas «Sirp ja Vasar» aserbaidžaani kultuuri kohta terve lehekülje.[47]

---

[43] A. Kaalep, Kiri Ly Seppelile. «Sirp ja Vasar» 14. IV 1972, nr. 15.

[44] V. Villandi, Ammendamatus on tõelise luule nimi. «Sirp ja Vasar» 14. VII 1972, nr. 28.

[45] Mõned huvitavad tähelepanekud Ly Seppeli tõlgete kohta on teinud Haljand Udam («Looming» 1972, nr. 4, lk. 689—691), kuid ammendavat analüüsi need siiski ei tähenda.

[46] Suuremat osa loetletud autoreist tutvustab valimik aserbaidžaani kirjandusest, mille on ajakirja «Noorus» (1967, nr. 11) jaoks koostanud jällegi L. Seppel. Selle juhatab sisse L. Seppeli lühike esseistlik kirjutis aserbaidžaani kirjandusest (lk. 61).

[47] Aserbaidžani õitsele puhkenud kultuur. «Sirp ja Vasar» 7. XI 1956, nr. 45.

See sisaldab ülevaatlikke artikleid aserbaidžaani kirjanduse (autoriks kirjanik Süleiman Rähimov), kujutava kunsti (M. Nädžäfov), muusika (K. Kärimov) ja teatri (NSV Liidu rahvanäitleja S. Ruhulla) kohta. S. Rähimovi artiklis heidetakse kõige üldisem pilk aserbaidžaani nõukogude kirjandusele žanriti; luuletajaist on kõige pikemalt juttu S. Vurgunist, teisi iseloomustatakse kahe-kolme fraasiga.

Järgmised ülevaated aserbaidžaani kirjanduse ja kunsti kohta ilmusid 1963. a. brošüüris «Aserbaidžaani NSV» (Eesti NSV Rahvaloomingu Keskmaja sarjas «Tutvustame vennasvabariike»). Peale üldise pilguheidu Aserbaidžaani NSV-le, tema ajaloole, majanduselule ja kultuurile leiduvad selles rubriigid «Kirjandusest» (lk. 19—33), «Muusikast» (lk. 34—41), «Arhitektuurist ja kujutavast kunstist» (lk. 42—58) ja «Soovitatavat repertuaari», kus avaldatakse mõned tõlked aserbaidžaani luulest ja lauludest, samuti ühe rahvatantsu kirjeldus. Kirjanduse ülevaade on üsna detailne, aga kuivalt, kirjeldavas faktograafilises laadis kirjutatud, nii et meenutab pigem entsüklopeedia-artiklit. Ta kujutab endast kompilatsiooni vene allikaist ja on praeguseks niihästi faktiesitusliku külje kui ka kirjanduskäsitluse poolest vananenud.

Nagu juba tähendatud, on kõige täielikum aserbaidžaani kirjanduse ülevaade ilmunud 1968. a. raamatus «Petetud tähed».

Hiljuti lugejate kätte jõudnud brošüüris «Vennasvabariik Aserbaidžaan» (Tallinn, 1977) leidub ka peatükk «Aserbaidžaan sõnas, muusikas, värvides» — «sünteesülevaade» vennasrahva kirjanduse ja kõigi kunstiliikide (muusika, teatri, kujutava kunsti, arhitektuuri, kino) arengust. Kõigi kunstiliikide ja kirjanduse kohta selletaolisi «komplekseid» ülevaateid kirjutada on üldse väga raske, nii et ei saa ütelda, et seegi peatükk oleks autoril hästi õnnestunud. Aserbaidžaani kirjandusse puutuv materjal on jäänud hajali ja ühte liitmata.

Artikleid üksikute aserbaidžaani kirjanike kohta on harilikult ilmunud nende juubelite puhul, samuti seoses Lenini või riikliku preemia kandidaadiks esitamisega või selle määramisega (R. Rza jt.). Vahel on avaldatud ka järelehüüdeid või surmateateid (S. Vurguni, M. Hüsseini jt. puhul).

Esimene aserbaidžaani klassiku tähtpäev, mis Eestis vastukaja leidis, oli Nizami 800. sünniaastapäev. Vastavad pidustused pidid toimuma juba 1941. a. ja siis ilmus eesti ajakirjanduses asjasse puutuvaid kirjutisi,[48] kuid sõja puhkemine ajas selle tähtpäeva tähistamise nurja. Pidulikud üritused toimusid alles 1947. a. Eesti ajakirjanduses ilmus Nizami kohta seitse suurt artiklit, mitme tema teose tõlkeid ja artikleid tähtpäevapidustuste kohta. Ilmunud artiklid sisaldasid enamasti kõige üldjoonelisema ülevaate suure poeedi elust ja loomingust, kusjuures rõhk asetati Nizami humanismile ja vabadusarmastusele, tema patriotismile. Nagu paljudele tähtpäeva-artikleile paraku iseloomulik, anti neis luuletajast siiski pisut idealiseeritud ja kaasajale, meie maailmakäsitusele «lähendatud» pilt, milles puudusid reaalsed vastuolud ja selle ajastu jäljed, millal ta elas.

Mõned 1947. a. eesti ajakirjanduses Nizami kohta ilmunud artiklid kuulusid tuntud aserbaidžaani autoreile,[49] teised olid vene allikate najal kompileeritud,[50] üks oli ka eesti autori sulest, kuid seegi tugines materjalile, mis vene keeles Nizami kohta ilmunud[51].

Rohkesti vastukajasid, sealhulgas ka rajoonilehtedes, ilmus 1973. a. Nässimi tähtpäeva puhul, mida kogu Nõukogude Liidus väga pidulikult tähistati, samuti Sämäd Vurguni juubeliks 1976. a.

Eesti ajakirjanduses on ilmunud tähtpäevakirjutisi ka M. F. Ahhundovi, Sabiri, Dž. Džabbarlõ, N. Närimanovi ja teiste aserbaidžaani klassikute kohta. Kõik nad on kokku seatud vene allikate najal ja kannavad enamasti puhtfaktograafilist ilmet — võtavad kokku peamised andmed kirjaniku elust ja loominguteest.

Üks väheseid erandeid on Ly Seppeli suurepärane essee Sämäd Vurguni kohta.[52] See on eesti poetessi väga siiras ja isikulähedane mõtisklus vanema aserbaidžaani kolleegi üle. Ühtlasi kõneleb essee ka Aserbaidžaanist, maast, mis on maailmale andnud Sämäd Vurguni, maast, mida ta ülistas, mida pidas oma emaks, oma suurimaks armastuseks. Kuid see on essee ka aserbaidžaani rahvast, kelle parimad iseloomujooned olid leidnud kehastust Sämäd Vurgunis. Ja peale kõige muu on see ka essee neist nähtamatuist sidemeist, mis ühendavad kaht teineteisest nii erinevat rahvast — eestlasi ja aserbaidžaanlasi. L. Seppel on oma esseele ka huvitava kompositsioonivormi leidnud: ta on sellesse liitnud S. Vurguni luuletuse «Aserbaidžaan» iseenda tõlkes ja essee üles ehitanud omalaadse kom-

---

[48] Vt. E. Sikar, Nizami 800-aastase juubeli ootel. Azerbaidzhani geniaalne poeet ja humanist. «Tartu Kommunist» 20. VI 1941, nr. 143.

[49] M. Ibragimov, Aserbaidžani rahva suur poeet. «Rahva Hääl» 23. IX 1947, nr. 223; S. Vurgun, Nizami ja nõukogude kirjandus. «Looming» 1947, nr. 12, lk. 1500—1508. Vt. samuti: Aserbaidžani suur poeet. S. Vurguni järgi. «Stalinlik Noorus» 1947, nr. 10, lk. 461—462.

[50] Suure aserbaidžani poeedi juubel. «Sirp ja Vasar» 20. IX 1947, nr. 38; Aserbaidžani suur poeet. (Nizami 800. sünnipäevaks.) S. Jevgenovi järgi. «Noorte Hääl» 24. IX 1947, nr. 224; Suur poeet ja humanist Nizami. «Õhtuleht» 25. IX 1947, nr. 225.

[51] J. Nurmvee [=J. Feldbach], Nizami — suur azerbaidžani poeet. «Postimees» 23. IX 1947, nr. 223.

[52] L. Seppel, Sinus kinni on ilupuu juur. «Noorus» 1972, nr. 8, lk. 13—16.

mentaarina selle juurde. L. Seppeli enda muljed Aserbaidžaanist kuuluvad orgaaniliselt publikatsiooni koosseisu, sealhulgas Sämäd Vurguni võrdlus Juhan Smuuliga. Seesugused esseed suudavad äratada lugejais tõsist huvi kauge autori isiksuse ja loomingu vastu. Et neid meie ajakirjanduses sagedamini ilmuks, seda jääb igati soovida.

Üksikuil juhtumeil võivad eestlased aserbaidžaani kirjandusega tutvuda teatrilavastuste kaudu. Neid lavastusi on olnud küll harva ja kahjuks pole neid saatnud täielik kordaminek.

Ainus aserbaidžaani näitekirjanik, kes eesti teatrites on huvi äratanud, on Rustam Ibragimbekov (Rüstäm Ibrahimbäjov). Tema näidendeid on viimaseil aastail kõigis vennasvabariikides menukalt lavastatud. Ilmekas lavapärases vormis ja huvitavate, taoti küll keerukate ja isegi vastuoluliste tegelaste kaudu käsitlevad nad meie tänapäeva elu aktuaalseid probleeme. 1974. a. lavastati R. Ibragimbekovi näidend «Lõvisarnane» Viljandi teatris «Ugala» (lavastaja Eesti NSV rahvakunstnik A. Sats, Muradi osas Arvo Raimo). Samal hooajal oli see näidend ka Eesti NSV Riikliku Vene Draamateatri repertuaaris (lavastaja V. Tšermenjov, Muradi osas R. Kovalevski). Kahjuks polnud lavastajad selle näidendi karakterite ja konfliktilahenduste omapära täielikult mõistnud, seepärast jäid lavastusedki neist võimalustest allapoole, mida autoritekst võimaldaks. 1975. a. mängiti R. Ibragimbekovi teist näidendit «Puudutus» (eesti variandis «Elu parim päev») Pärnu teatris (lavastaja Vello Rummo, Andrei osas Andres Ild).

(Järgneb)

A. H. Tammsaare ja V. I. Mikkoneni kirjavahetus

Anton Hansen-Tammsaare tähtpäeva eel ja ajal jõudsid Helsingist Eestisse veel kuus A. H. Tammsaare kirja, sedapuhku kirjutatud kirjandusteadlasele ja kirjastustöötajale V. I. Mikkonenile.

Et A. H. Tammsaare pidas V. I. Mikkoneniga kirjavahetust, oli teada 1964. a. maist. Siis näitas Käthe Hansen V. I. Mikkoneni kirju Eesti NSV Kultuuriministeeriumi poolt loodud Tammsaare käsikirjalise pärandi hindamise komisjonile. Ka rääkis K. Hansen vestlustes allakirjutanuga 1960.—1970-ndail aastail korduvalt, et Tammsaare olnud V. I. Mikkonenist väga heal arvamusel. 1971. a. detsembri lõpul loovutas K. Hansen V. I. Mikkoneni kirjad koos mitmete muude käsikirjaliste materjalidega E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumile (mikrofilm nendest on ka Kirjandusmuuseumis).

Läänemeresoome filoloogia sümpoosionil 1973. a. mais käsitles K. Sala Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis leiduvaid eesti kirjanike materjale. Sellega seoses tõstatas allakirjutanu küsimuse, et V. I. Mikkoneni ja teiste soome kultuuritegelaste valduses olevate A. H. Tammsaare jt. kirjade valguskoopiad tuleks saata Eestisse. K. Laitinen teatas tol korral, et V. I. Mikkonen veel elab, kuid on kirjanduslikust tegevusest loobunud. Kirjade saamisel lubas ta nende koopiad saata meie Kirjandusmuuseumile. Mingil põhjusel jäi see lubadus täitmata. 1977. a. novembris palus allakirjutanu filoloogiamagister Irja Harmasel selgitada A. H. Tammsaare poolt V. I. Mikkonenile saadetud kirjade saatust. I. Harmasel õnnestuski V. I. Mikkoneni tütre mag. A. Aikio abiga leida kuus A. H. Tammsaare kirja ning ta loovutas need Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivile. 12. jaanuaril 1978 saadeti I. Harmase palvel arhiivist nende ridade kirjutajale kõigi ülalmainitud kuue A. H. Tammsaare kirja valguskoopiad. Hiljem, Tammsaare pidustuste ajal, kingiti kirjade koopiad veel E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumile, samuti Helsingis Tammsaare sünniaastapäeva tähistamisest osavõtnuile (A. Hindile, H. Peebule ja P. Rummole).

Veli Ilmari Mikkonen sündis 2. juulil 1903 Pihtipudas, õppis kirjandust Helsingi ülikoolis ja tegutses 1930-ndate aastate algul ajalehe «Suomenmaa» toimetuses kirjandusarvustajana. 1934. aasta lõpul esitas ta Helsingi ülikoolile oma magistritöö A. H. Tammsaare epopöa «Tõde ja õigus» kohta. Alates 1936. aastast töötas V. I. Mikkonen toimetajana W. Söderströmi kirjastuses. Sõjajärgseil aastail oli ta tegev Soome Kennelliidus. V. I. Mikkonen suri Helsingis 25. septembril 1975.[1]

Üliõpilasena huvitus V. I. Mikkonen eesti kirjandusest ning õppis ära eesti keele. Kui 1932. a. ilmus E. Reijoneni tõlkes «Tõe ja õiguse» I osa, võrdles V. I. Mikkonen tõlget algupärandiga ja kirjutas väga tunnustava arvustuse pealkirjaga «Eesti suurromaan»[2]. Sissejuhatavalt nendib kriitik, et «Kõrboja peremees», mis kodumaal mitte just erilist tähelepanu pole äratanud, on soome arvustuses ja lugejaskonnas leidnud vaimustatud vastuvõttu. «Tõde ja õigus» meenutab V. I. Mikkoneni arvates pisut J. Galsworthy «Forsyte'ide saagat». Ta kirjutab: «Olgu kuidas on, igal juhul on Tammsaare selle romaaniga .... kinkinud eesti rahvale väärtuselt ja tähtsuselt samalaadse teose, nagu on meile «Seitse venda»: monumentaalse rahvaelu kujutuse, mis loodib sügavalt rahva hinge ja valgustab varjundirikkalt selle olemust ning kus kogu rahvas tunneb enda kohta olevat suureandelise kunstniku selgenägelikkuse ja kind-

[1] Biograafilised andmed I. Harmase kirjadest E. Tedrele 17. II ja 3. III 1978 ning P. Rummole 3. III 1978.

[2] V. I. M[i k k o n e n], Eestiläinen suurromaani. «Suomenmaa» 21. VIII 1932.

lusega väljendatud midagi olemuslikku.» V. I. Mikkonen hindab kõrgelt Tammsaare romaani stiili, milles on «piltlikkust, laetud jõudu, peene maitse kindlakäelisust». Lõppkokkuvõttes ütleb retsensent, et «soome lugeja leiab siit palju niisugust, mis oleks samahästi võinud sündida siinpoolgi Soome lahte».

«Tõe ja õiguse» I osa retsenseerimisega ärkas V. I. Mikkonenil nähtavasti huvi kogu A. H. Tammsaare loomingu, eriti aga epopöa järgmiste köidete vastu. Hiljem huvi süvenes ja tekkis kavatsus kirjutada «Tõe ja õiguse» kohta magistritöö.

1933. aasta mais on V. I. Mikkonen oma kavatsusest rääkinud Erkki Reijonenile ning saanud viimaselt laenuks eestikeelse «Tõe ja õiguse» II, III ja IV köite. Ühtlasi on E. Reijonen andnud talle tutvumiseks A. H. Tammsaare kirja 19. veebruarist 1933, milles autor esitab huvitava selgituse «Tõe ja õiguse» kohta (vt. KK 1978, nr. 1, lk. 55—56). Sealjuures on E. Reijonen seadnud tingimuseks, et kui uurimus tuleb avaldamisele, on vaja kirja tsiteerimiseks A. H. Tammsaarelt luba paluda.[3] V. I. Mikkoneni kavatsus oma uurimus trükis avaldada jäi realiseerimata. Küll selgub aga ühest Tammsaarele saadetud läkitusest, et 24. märtsil 1936 on magister V. I. Mikkonen ja V. Ridala esinenud Helsingis eesti kirjandust, eriti aga Tammsaare loomingut tutvustavate ettekannetega.[4]

Kui Käthe Hansen käis 1938. a. algul Helsingis, külastas ta ka V. I. Mikkoneni, kelle pool oli veel kaks Helsingi ülikooli õppejõudu, kes kõik olnud vaimustuses A. H. Tammsaare loomingust. V. I. Mikkonen viibinud ka vastuvõtul E. Heporauta kodus.[5] Tammsaare endaga kohtus V. I. Mikkonen 1935. a. Tallinnas. Riita Hanseni mälestuse kohaselt külastas V. I. Mikkonen Tammsaaret ka veel mõni aeg enne kirjaniku surma (tõenäoliselt 1939. a.).[6]

Kirjavahetuse algus pole säilinud (või on veel leidmata). Esimeses meile kasutada olevas kirjas 4. detsembrist 1934 kirjutab V. I. Mikkonen (kõik tema kirjad on soomekeelsed):

«Veel kord sõbralikult tänades saadud andmete ja juuresolevalt Teile tagasisaadetavate ajaleheväljalõigete laenamise eest, teatan, et minu uurimus Indrek Paasist on valminud ja esitatud Helsingi ülikoolile, kus selle vaatavad läbi Ajaloo-Keeleteaduskonna poolt määratud professorid V. Tarkiainen — kodumaine kirjandus, ja L. Kettunen — läänemeresoome keeled. Töö pikkus on kokku 112 lehekülge, viidetes mainitakse 62 teost ja artiklit. Kahes kohas on tsiteeritud Teie kirja mag. Reijonenile.

Kavatsen veel kirjutada pikema arvustava ülevaate romaanist «Tõde ja õigus» kas «Helsingin Sanomat'ele» või mõnele ajakirjale.[7] Olen kuulnud, et Teilt on sel sügisel ilmunud uus romaan.[8] Kindlasti on see huvipakkuv.»

Kiri jätkub postskriptumiga:

«Kui soovite pisut lähemalt kuulda saada minu uurimusest, siis olgu öeldud, et selles on peatükid: «Eessõna», «Sissejuhatus», «A. H. Tammsaare looming enne romaani «Tõde ja õigus»», «Romaani «Tõde ja õigus» saamislugu, kirjanduslikud eeskujud ja tõsieluline alus», «Indrek Paasi lapsepõlv», «Indrek Paasi kooliaastad», «Indrek Paas revolutsionäärina», «Indrek Paasi abielu ja resignatsioon», «Romaani «Tõde ja õigus» kompositsioon, karakteri- ja loodusekujutus, stiil ning vastuvõtt». Sissejuhatuses on lühike ülevaade eesti uuema kirjanduse arengujärkudest. Järgmises peatükis on kokkuvõte Teie loomingust. Olgu mainitud, et siin on püütud pisut vastu vaielda Aino Kaldale ja Tuglasele selles mõttes, et minu arvates ei ole siirdumine külanovellidelt «Pikkadele sammudele», «Noortele hingedele» jt. teostele nii järsk pööre, nagu Kallas ja Tuglas väidavad,[9] vaid et see on oma olemuselt eelmise perioodi

---

[3] E. Reijonen A. H. Tammsaarele 15. XI 1933. Koopia E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumis.

[4] E. Heporauta, V. Grünthal, V. I. Mikkonen jt. A. H. Tammsaarele 24. III 1936. E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseum.

[5] Käthe Hanseni suulised teated 29. III 1976 ja 6. IV 1978.

[6] Riita Hanseni suuline teade 6. IV 1978.

[7] See kavatsus jäi realiseerimata.

[8] «Elu ja armastus», mis ilmus oktoobris 1934.

[9] Vihje A. Kalda esseekogule «Nuori-Viro» (Helsingi, 1918) ja F. Tuglase esseele «A. H. Tammsaare» (Tartu, 1918).

orgaaniline jätk. Eriti olen kiitnud jutustust «Kõrboja peremees». Järgmises peatükis olen muuseas võrrelnud Teie ja Knut Hamsuni loomingut ja olen tulnud järeldusele, et Hamsuni mõju e i s a a sedastada. Seevastu Dostojevskiga Teid võrreldes olen jõudnud järeldusele, et mingisugust — võib-olla alateadlikku — mõju sellest suurest vene [kirjanikust] leidub romaani «Tõde ja õigus» ....»[10]

Tammsaare vastab sellele kirjale järgmiselt.

1. kiri

Tallinnas, 10. XII. 34.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Sain Teie kirja juba mõni päev tagasi, aga ei tahtnud enne vastata, kui oli võimalus muretsetud oma uut teost «Elu ja armastust» Teile näha saata. Kuidas ta Teile meeldib, ei tea, meil kodus on arvamused väga lahkuminevad, niipalju kui lehtedest mulle silma on puutunud. Teosel võivad ju omad puudused olla, aga mõned arvustajad kirjutavad nõnda, nagu polekski nad teda lugenud, vaid hoopis midagi muud.

See, mis Te mulle «Tõde ja õigusest» kirjutate, on huvitav ja väga meelitav. Tuleb ainult ära oodata, kas ka laiem publikum minu teose suhtes kord tuld võtab või olen ma ometi soomlastele vastuvõtmatu.

Parimate tervitustega

A. H a n s e n.

P. S. Kui Teie artikkel «T. ja õ-se» kohta kusagil ilmub, siis oleksin Teile väga tänulik, kui Te ta mulle näha saadaksite.

S a m a.

2. kiri

Tallinnas, 17. XII. 34.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Tänan õnnitelu eest ja lisan sellele, et mis puutub «Tõde ja õiguse» V tõlkimisse, siis oleks see muidugi hädaasi ja soome lugejal läheks teose mõttest ja ideestikust palju kaduma.[1] *Aga härra Reijonen arvas, et vaevalt ollakse Soomes praegu II, III ja IV jaost huvitatud,*[2] *nii et hea oleks, kui saaks ehk V jao välja anda, mis olevat tema arvates soome lugejale kõige arusaadavam ja vastuvõetavam. Mina isiklikult pole täiesti tema arvamusega nõus, aga mina oma arvamust väga ei usalda, sest et tunnen Soome olusid liig pealiskaudselt. Ühte arvan ma siiski, et II, III ja IV jagu, eriti kahte esimest peaks tublisti enne soomendamist lühendama. Aga et mul aega vähe, siis ei ole ma tahtnud seda tööd enne tegema hakata, kui pole selleks tarvilikku põhjust leidnud. Ja esiotsa ei ole nähtavasti soomendamist loota lühendatultki. Muidugi oleksin ma rõõmus, kui ma eksiksin.*

Tervitades

Koidula 12—4. *A. H a n s e n.*

1. Kirjas 13. XII 1934 tänab V. I. Mikkonen Tammsaaret «Elu ja armastuse» saatmise eest, õnnitleb teda riigivanema kirjandusauhinna saamise puhul, miliest on lugenud ajalehtedest, ning jätkab:

«Täna helistati mulle Werner Söderströmi O/ü-st. Käisin seal nõu pidamas «Tõe ja õiguse» asjus (ja juhtusin olema juures, kui kirjandusjuhataja kt. dr. M. Haavio saatis soome kirjastaja poolt Teile «Tõe ja õiguse» uue trüki poolnahkköites eksemplari ja õnnitluse Eesti esimesele *poeta laureatus*'ele). Mag. E. Reijonen on teinud ettepaneku V osa soomendamiseks, aga Soome Kirjanduse Edendamise Fond ei ole saanud — ü k s n e s p a r a j a s t i j u h t u n u d r a h a p u u d u s e t õ t t u — ettepanekut rahaliselt toetada. Kui soome keeles ilmuvad ainult I ja V osa, ei saa soome üldsus «Tõest ja õigusest» õiget ettekujutust: ta näeb selles vaid Vargamäe romaani, ja see suurejooneline ideetaust ning inimlik elusündmustik, mis tõstab teose eestilisest üldeuroopalikuks ja üldinimlikuks, jääb siis mõistmata. Loodan ja tahan uskuda, et varem või hiljem «Tõde ja õigus» tõlgitakse terveni või igatahes küllalt ulatuslikult soome keelde, sest teos minu arvates väärib seda.»

---

[10] Kirja pöördel olnud allkirja ja ilmselt ka aadressi äralõikamisega on osaliselt ära lõigatud postskriptumi lõpp (kolm viimast rida).

Edasi kurdab V. I. Mikkonen, et ta jõuluettevalmistuste tõttu on pidanud artikli «Tõe ja õiguse» üle edasi lükkama järgmise aasta algusesse, ning lubab siis tutvustada ka romaani «Elu ja armastus». Kummastki kavatsusest ei saanud siiski asja.

2. Vt. E. Reijonen A. H. Tammsaarele 16. II 1933. «Keel ja Kirjandus» 1978, nr. 1, lk. 56 (18. kiri, viide 3).

3. kiri

Tallinnas, 18. III. 35.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Sain Teie lahke kirja[1] *ja uurimuse katkendid, mida lugesin suure huviga. Küsimused, mida puudutate, on väga keerulised ja rasked. Näiteks mõjutamise küsimus. Kas üks kirjanik lahendab mingisugust psükoloogilist probleemi teatud viisil teise kirjaniku mõjualusena või teeb ta seda nõnda ainult sellepärast, et ta on hingeliselt sugulane teisega, kelle mõjualusena ta tundub? Kas tõusevad teatud probleemid teise kirjaniku mõjul või sellepärast, et kirjanik juba oma loomuselt näeb maailma ja inimesi samuti, nagu on näinud see teine kirjanik, kelle mõjualuseks esimest peetakse? Ja kas ei ole mõjutamise võimaluski selles, et kaks loomust on sugulased? Ja kui see sugulus on tõepoolest olemas, kuidas määritleda siis, mil määral on kirjanik ta ise ja mil määral teise mõjualusena? Minul endal on selles küsimuses isiklikke kogemusi. Kui ilmus «T. ja õigus» I, tuletati meele muu seas «Forsyte Saga't» ja Undseti «Kristin'it» ning anti «läbi lille» mõista, et siit tuleb otsida minu mõjutajaid.*[2] *Aga mina polnud siis veel lugenud ei ühte ega teist. Tõendada seda arvustajaile ei saanud ma ju millegagi, aga ometi oli see faktiliselt nõnda. «Kristin'it» lugesin alles kaks aastat peale «T. ja õ-se» I ilmumist ja «Forsyte'i» veel hiljem, kui tõlkisin «Valget Ahvi» ja pidin sellele eessõna kirjutama.*[3] *Aga siis tabas mind uus häda. Peale «Valge Ahvi» tõlkimist kirjutasin «T. ja õ.» IV, milles lasen seltskonnaprouasid hundiratast lüüa couéismiga*[4]*. Ja kohe hõiskasid meie inglise keele professorid: näete, Galsworthy mõju! Sest ka «Valges Ahvis» tegeletakse couéismiga. Tõepoolest aga oli lugu nõnda, et Coué teooria kasutamist barbaarse quasi-haritud seltskonna naeruvääristamiseks olin kavatsenud ammugi enne «V. Ahvi» ilmumist originaalis. Pealegi olin enne selle teose tõlkimist lugenud Stefan Zweigi esseid, milles antakse reljeefne läbilõige hinge salapärastest võimetest ja ebausust, mis nendega ühenduses. Seda raamatut lugedes võttis minu esialgne ähmane idee konkreetse kuju: ma nägin äkki naise inetuid, jämedaid jalgu, mis nõudsid niipalju südamevalu ja pisaraid. Nende jalgega ühendasin oma endise idee couéismist. Kust tulid need jämedad, inetud jalad? Ma ei tea. Aga ma arvan, need olid kuulsa kinotähe Lya de Putti jalad.*[5] *Selle naise nägu, eriti otsaesine ja silmade ehitus, oli minu arvates ideaalselt ilus ja tuletas mulle elavalt meelde Leonardo da Vinci maale, selle mehe maale, kelle küljes mina olin kogu hingega rippunud kümned aastad. Ja nähes selle ilusa naise inetuid jalge, oli minus ammugi tõusnud filosoofilis-psükoloogiline küsimus: kuidas võib inimene, kogu inimsugu olla õnnelik, kui loodus võib ühendada samas isikus nii vastandid orgaanid, nagu olid seda ühelt poolt Lya de Putti pea ja teiselt poolt tema jalad. Selles vastuolus tundsin ma seda naist nähes kogu inimsoo kurbloolust nii elavalt, et ma harva suutsin oma pisaraid tagasi hoida. Mis aga puutub «T. ja õiguse» IV jao lapsesse, kelle haigus ja surm seotakse ka couéismiga*[6]*, siis see lapsekuju oli mul juba ammugi. Juba enne «T. ja õigust» ilmus mul «Murrangus» novell «Kuiv nurk»*[7]*, mille teine jagu jäi käsikirjana seisma. Selle teise jao paigutasin ma «T. j. õ.» IV, sest ta sobis suurepäraselt barbaarse quasi-haritud naisilma hingeelu peegeldamiseks, mille kultuur seisab raha eest ostetud tühjas-tähjas ja usus kõigessé, mitte aga sellesse, mis tõelikult olemas või millel eluline väärtus. Nõnda oli lugu minu couéismiga. Aga see oli mänginud ja arenenud minu siseilmas. Ja kui ma «V. Ahvi» tõlkides leidsin, et siin oli juba couéismi kasutatud, kuigi vastandina sellele, mis mina olin kavatsenud (siin lohutusena, minul totruse ja arutu ebausu demonstreerimisena), siis oli mul valida: kas oma ideest ja juba kunstiliselt elavaina nähtud lapselaibast ja naise jämedaist jalgest loobuda või tõmmata endale süüdistus teise kirjaniku mõjustuses, peagu plagiaadis. Mina valisin viimase tee ja mul pole mingit võimalust tõendada, et minu couéism oli tekkinud täiesti iseseisvalt. Isegi kui ma «V. Ahvi» poleks tõlkinud, siis poleks ma ometi kellelegi saanud tõestada, et ma polnud teda lugenud, enne kui hakkasin kirjutama «T. ja õ» IV. Sellest niipalju.*

«Tõde ja õigus» V-nda tõlkimisega on Teil muidugi õigus, et enam seegi kui ei ühtigi. Aga lätlased tahavad kõik viis raamatut tõlkida ning välja anda.[8] *Esiotsa pole ma aga nendega veel lõpulikule kokkuleppele jõudnud, sest nemad soovivad teatud lühendamist, mis teeb küsimuse keeruliseks honorari suhtes.*

Samuti on Teil vististi õigus (vähemalt teatud määralgi), mis ütlete «Elu ja armastuse» suhtes arvustavalt. «Monimutkaisuus»[9] *on tõelikult olemas, pealegi teadlikult, sest minul oli püüd näidata, kui tühistest ja nagu rumalalt mänglevaist asjust järgnevad kõige keerulisemad ja saatuslikumad katastroofid, eriti siis, kui satuvad*

kokku kristalliselt selge ja kahepaikselt kõikuv, kes laseb alatasa loota ja sünnitab seega lõpmatuid unistusi, ning kes pudeneb sul lõpuks ometi käte vahelt just sellepärast, et ta on eetiline esteet. Raamatu nõrkuseks on see, et teda «polnud aega lühemalt kirjutada», nagu ütleb keegi prantslane, ja et aja nappuse tõttu polnud võimalik psükoloogilist kudet tarvilikult ühtlustada ja üksikute isikute osi nõutavalt tasakaalustada. Sellegi peale vaatamata peaks kogu teose kaal palju suurem olema, kui meil nii paljud arvavad. Aga väga paljud kas ei taha või ei suuda näha selle teose uudsust, eriti eesti kirjanduses ja sellepärast on arvustused nagu nad on. Pealegi, meil lokkab praegu suur positiivne-isamaalik suund ja mind ei peeta ei positiivseks ega isamaaliseks.

Tuhat tervit!

Koidula 12—4. *A. Hansen.*

1. See V. I. Mikkoneni kiri pole säilinud.

2. Ilmselt peab A. H. Tammsaare silmas K. A. Hindrey arvustust («Päevaleht» 1. ja 2. II 1927, nr. 31—32.).

3. Kirjaniku 50. sünnipäevaks kinkis ÜENÜTO kirjandustoimkond talle S. Undseti romaani kolmeköitelise saksakeelse tõlke («Kristin Lavranstochter» I—III). J. Galsworthy «Valge ahv» (1924) ilmus Tammsaare tõlkes 1928. a. («Eesti raamatute üldnimestiku» järgi tegelikult aprillis 1929).

4. Prantsuse apteekri Émile Coué (1857—1926) järgi nimetatud autosugestioonil põhinev ravimeetod, mille järgi enamik haigusi paraneb, kui ravialune igal hommikul ja õhtul kordab 20 korda lauset: «Iga päevaga läheb mul igas suhtes paremaks.» Eesti keeles on ilmunud É. Coué teos «Enesevalitsemine teadliku enesemõjutuse abil» (Tallinn, 1936).

5. Lya de Putti (1900—1931), ungari filmitäht ja tantsijanna, esinenud saksa ja ka USA filmides. Ta on kehastanud sageli vampi («Varietee», 1925; «India hauasammas», 1921), aga esinenud ka klassikalistes rollides («Othello», 1921; «Manon Lescaut», 1926). L. de Putti omapärasest nimest, kaunist näost ja jämedatest jalgadest on A. H. Tammsaare jutustanud ka oma tütrele (Riita Hanseni suuline teade 6. IV 1978). «Tõe ja õiguse» IV köites on juttu proua Itami inetutest jalgadest ja ühe kinodiiva ebaõnnestunud jalgadeoperatsioonist.

6. Vihje proua Itami lapse haigele kõhule. Pr. Itam ja ta sõbrannad kordasid sageli sõnu: «Buubi, kallis! Iga tund ma näen und, et kõht sul ikka, kuigi pikka, saab tervemaks.»

7. A. H. Tammsaare noveil «Kuiv nurk» ilmus ajakirjas «Murrang» 1921, nr. 2.

8. Läti keeles ilmus «Tõde ja õigus» E. Zälīte tõlkes neljas köites (II ja III osa koos) 1936. aastal (I köide tuli müügile tegelikult juba 1935. a. lõpul).

9. *monimutkaisuus* (soome k.) — keerukus, komplitseeritus.

4. kiri

Tallinnas, 8. XII. 35.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Sain täna Teie lahke kirja[1] *ja vastan kohe mõne reaga, sest mul oli parajasti käsil teine soome kiri — kiri härra Reijosele*[2].

«T. ja õ.» V-nda kohta olen kahte soome arvustust näinud: üks «Hels. Sanomat'es» ja teine «Ilta-Sanomat'es» (marraskuun 29 p:nä), üks L. Viljaselt, teine T. Vaaskivi'lt, kes paneb oma arvustuse pealkirjaks «Suuren teoksen sirpale». L. Viljanen on mulle nime järele tuttav, T. Vaaskivi'st ei tea ma midagi.

Mis puutub eesti arvustustesse «Ma armastasin sakslast» kohta, siis ka neist olen ainult kahte näinud. Neid on muidugi rohkem ilmunud, aga mina pole neid lugenud. Need kaks, mis ma lugesin, olid üsna nigelad: ei head ega halvad, ei kiitvad ega laitvad, vaid nõnda kirjutatud, nagu poleks kirjutaja loetud raamatust peaaegu midagi taibanud. Niipalju kui minu kõrvu kostab, meie kirjanikud olevat minu uue raamatu kohta väga eitaval seisukohal ja ähvardavad «mahategevate» arvustustega. Kas nad seda teevad või mis nad õieti arvavad, seda ma ei tea, sest pole kellegagi kokku puutunud ega mõtteid vahetanud. Lugejaskonnast ühed on vaimustatud kuni pisarateni, teised on hirmus kurjad. Kurjad on need, kes kuuluvad korporatsioonide ringkonda (värvimütslased), sest nemad arvavad, et mina olevat romaani meeskangelase (see on korpurant) liiga viletsana ja saamatuna, ilma igasuguse sisemise üdita, minata, selgroota, iseloomuta kujutanud. Peale selle heidetavat mulle ette, s. t. pannakse süüks, et mina oma raamatus ei olevat küllalt eestlane, rahvuslane, sest sakslased olevat kujutatud kui karakterid paremaina kui eestlased. Tõepoolest minu raamatu sisuline väärtus või mõte seisabki selles, et seletada, kui tühine, pealiskaudne, algupärata, uhkuseta, iseteadvuseta, ebarahvuslik on see meie õppiv noorsugu, kes

tormab korporatsioonidesse ja jäljendab seal ajast ja arust läinud saksa Burschentumi joomakombeid. See on meil rahvusliselt volus küsimus. Seda tõendab muu seas seegi, et meie vapside liikumise (soome lapua) keskkoht ja pesa on korporatsioonides. Just praegu sain teada, et täna kell 12 päeval pidi olema uus vapside riigipööre, enne seda on aga juhid kinni võetud, kes olid kogu maalt Tallinna kokku tulnud. Lähemalt loete muidugi ajalehist.

Mika Valtari triloogiast olen ma kuulnud, mitte lugenud. Muu seas nägin ma selle triloogia arvustust «Hels. S-tes» L. Viljase poolt ja M. Valtari vastust sellele arvustusele ning L. Viljase järelsõna. See kõik võttis mult tahte M. Valtari teost lugema hakata. Kõige enam mõjutas mind just M. Valtari vastus L. Viljasele.[3]

Kui ütlete, et suurem osa aega kulub Teil leivateenistusele, siis mõistan Teid nii hästi. Mina olen varsti kuuskümmend vana, aga ikka on mul alles valusamaks elukõsimuseks leib iseendale ja lastele. Mulle näib, et ma olen $^{9}/_{10}$ *oma elust pidanud kulutama leivale ja ainult* $^{1}/_{10}$ *sellele, mida pean maailmas kõige tähtsamaks. See on nii hirmus, et sellele ei tohi kunagi õieti mõelda, aga ta tungib nähtavasti läbi sõnade ja ridade, mis ma kirjutan.*

Oleksin väga rõõmus, kui tuleksite jällegi mind vaatama Tallinna sattudes. Elan endises korteris.

Südamlike tervitusiga
Teie A. Hansen.

1. Kirjas 5. XII 1935 kirjutab V. I. Mikkonen:

«Mul on rõõm ja au tänada Teid Teie uue teose «Ma armastasin sakslast» eest, mille mõni päev tagasi sain ja mille nüüd olen läbi lugenud. Ühtlasi avaldan veel tänu nende silmapilkude eest, mida sain Eestis käies veeta Teie kodus Teiega vesteldes.

«Tõe ja õiguse» viies osa on nüüd siis soome keeles ilmunud. Selle arvustustest olen näinud vaid «Helsingin Sanomat'es» olevat Lauri Viljaneni arvustust. Ta on praegusel hetkel meie päevalehtede juhtiv kirjanduskriitik. Oma arvustuse lõpus juhib ta tähelepanu asjaolule, et sellest suurejoonelisest romaanist on meie üldsuse kätte antud vaid maaelukujutus, seevastu kultuurielukujutus, millel oleks praegu meie kirjanduses eriline tähtsus, on jäetud tõlkimata. Isiklikult arvan minagi, et «Tõel ja õigusel» tervikuna tõlgitult võiks olla juba ainuüksi oma kujutusviisi poolest eriline tähtsus soome kirjandusele, sest me põeme praegu eriti kultuurielukujutuse, nii-öelda kultuuriringluse kujutamise puudust. Kõik, mis meil praegu vähegi tugevamat kirjutatakse, on kas maaelukujutus või ajalooline romaan. Tõsi küll, nooremast põlvkonnast Mika Waltari on üritanud anda teatava kultuuriajaloolise läbilõike Helsingist alates möödunud sajandist kuni vabadussõja-järgse ajani välja — triloogia kolmas ja viimane osa avaldati käesoleval sügisel —, aga see on hõre ja surnud kroonika; selles puudub sügavam elu ja kunstiline jõud.

Olen lõplikult kokku leppinud ajakirjaga «Suomalainen Suomi» A. H. Tammsaarest lühiuurimuse avaldamise asjus järgmise aasta algul. Sel sügisel on mul olnud väga kiire.

«Ma armastasin sakslast» on iseäranis huvitav teos. See on eriti keskendatud, ja ses suhtes on tal minu arvates eriline koht Teie viimase aja loomingus.

Teema on minu arvates nii lähedal Hamsuni «Viktoriale», et seda võiks pidada selle eesti variatsiooniks. Sellega ei taha ma milgi kombel viidata võimalikule Hamsuni mõjutusele — see on ülemaailmne või ütleksin isegi üldinimlik teema, millele Hamsun on andnud norraliku, väga romantilise kuju, Teie eestiliku, Turgenev veneliku jne. Mulle tundub, et see teema on Teile mingil moel väga lähedane — kas mitte Indreku ja Mauruse tütre vastakuti asetamine, «Kõrboja peremehe» peategelaste vahekord ei ole selle eri variandid; puhtakujulisemana ja täielikumana on see selles romaanis. Samuti köidab jätkuvalt mu tähelepanu too armastuse-surma kombinatsioon, millest me rääkisime, kui ma Eestis käisin. Armastuses on midagi purustavat, midagi vältimatult hukatusse viivat.

Teie uue romaani lehekülgedelt on mulle vastu hoovanud mingisugune vaoshoitud, aga ometigi raskemeelne igatsus; selles puuduvad täiesti heledad värvid ja elu rõõmsad hääled; juba romaani esimestelt lehekülgedelt langeb selle üle surma vari, mille juuresolekut on tunda kõikjal. Ma ei ole ühestki Teie varasemast teosest leidnud iroonia ja varjatud mure, kriitika ja nukra igatsuse kombinatsiooni nii mällusöövivana kui siin. Ja selles viisis, kuidas Te rakendate minavormi, on midagi prantsuse päevikromaanide elegantsusest selle sõna parimas tähenduses.

Ma pole teose meespeategelasest saanud just plastiliselt selget ettekujutust. See on ehk tingitud sellest, et need jooned, mille abil teda kujutatakse, on mingil moel spetsiifiliselt eestilikud. Mulle ongi kogu aeg tundunud, et teose tõeline peategelane on Erika ja et inimesena on ka autor ise tundnud tema vastu suuremat huvi kui teose minategelase vastu. Minu arvates selle teose suurim väärtus peitubki just Erika portrees, kus Te olete jälle joonistanud ühe kirjanduse kauneimaid naiskujusid — nii naiseliku, nii sügava, nii ehtsa, nii puhta ja tervikliku. Teost lõpetav kiri on suurepärane, ühtaegu naiivselt, teesklematult luuleline ja, tehnilisest küljest vaada-

tes, virtuooslikult teostatud. Lugesin seda kolm korda järjest. Tahaksin märkida üht detaili — mulle on meeldinud see elegantne viis, kuidas Te olete kujutanud vana parunit ja tema suhet oma pojatütrega — mulle tundub, et nende asetamine nii sümpaatsesse ja luulelisse valgusse praegusaja Eestis annab tunnistust erilisest julgusest, iseseisvusest ja vaimuvabadusest.»

2. A. H. Tammsaare E. Reijonenile 8. XII 1935. «Keel ja Kirjandus» 1978, nr. 3, lk. 169 (41. kiri, vt. ka viited 5 ja 6).

3. Mika Waltari Helsingi-triloogia («Mies ja haave», «Sielu ja liekki», «Palava nuoruus») ilmus aastail 1933—1935. L. Viljaneni arvustus («Mika Waltarin itsetilitys») triloogia viimase osa kohta on avaldatud ajalehes «Helsingin Sanomat» 27. X 1935, nr. 290. Sellele vastas M. Waltari õige teravas toonis «Avaliku kirjaga Lauri Viljanenile» («Helsingin Sanomat» 29. X 1935, nr. 292), kus ta heidab L. Viljanenile ette tema romaani liiga põgusat lugemist, norivat puuduste otsimist ja järelduste tegemist teose stiili kohta ainult nelja juhuslikult väljanopitud sõna põhjal. Samas on ära trükitud ka L. Viljaneni vastus («Vastaus edelliseen»), milles Viljanen möönab, et arvustaja väljendab ainult oma isiklikku arvamust, kuid loodab, et M. Waltari hakkab hiljem nägema oma teose kunstilisi puudujääke, millele ta arvustuses on tähelepanu juhtinud

5. kiri

Tallinn, 21. II. 39
Koidula 12—4.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Vabandan kõigest südamest, et Teid oma tühise asjaga tülitan. Aga ma ei oska kellegi teise poole abisaamiseks pöörduda. Minu häda on järgmine:

Kui minu «Tõde ja õigus» I ilmus Soomes, oli W. S. O. Y.[1] *nii lahke, et saatis mulle suure hulga arvustusi, mis olid ilmunud Soome lehtedes minu raamatu kohta. Need on mul kaotsi läinud. Nüüd oleks aga mõnda neist tarvis — kümmekond või veel vähem. Sest mõned Lääne-Euroopa kirjastajad, kes mõtlevad minu raamatut välja anda, nõuavad arvustusi tutvumiseks ja reklaamiks. Nad ei tarvitseks tervetena olla, vaid ainult katketena — need osad, mis sobivad reklaamiks, ühes tähendusega, kus ja millal arvustus ilmunud ja kes ta kirjutanud.*

Kui ehk W. S. O. Y-l leiduksid arvustused arhiivis, oleks asi võrdlemisi lihtne, vastasel korral ei tea ma tõesti mitte, kas üldse on võimalik mu palvet täita. Igatahes, kui asja korraldamine nõuaks kulusid, oleksin ma valmis nad tasuma, kui ma aga mõnedki arvustuskatked saaksin, mis sobiksid reklaamiks.

Lõpuks palun veel kord Teid, et kui Teil vähegi võimalik oleks, siis katsuge mind nii või teisiti lähemail päevil aidata. Äärmisel korral palun vähemalt teatada, et ma asjata ei ootaks.[2]

Austava tervitusega
Teie A. Hansen (Tammsaare)

1. S. o. *Werner Söderströmin Osakeyhtiö*, Soome suurim kirjastus, mis avaldas soome keeles A. H. Tammsaare «Kõrboja peremehe» (1929) ning «Tõe ja õiguse» I (1932) ning V köite (1935).

2. V. I. Mikkonen vastab Tammsaarele juba kahe päeva pärast, 23. II 1939:

«Läksin Teilt kirja saades kuidagi väga rõõmsaks, sellest hoolimata, et see oli kiri, mis käsitles ametliku iseloomuga asja. Elu on viinud minult palju, millega seostub meeldivaid mälestusi, ja Teie kiri, too korrektne, aga jõuline ja iseloomulik käekiri, mida nii hästi tunnen, tekitas minus sooja ja ergutava tunde tänasel hallil, vihma udutaval veebruaripäeval. — Tõttan kohe täitma Teie palvet (ma pole päris kindel, kas ma olen Teie soovist õigesti aru saanud) ja see ei ole mulle valmistanud mingit vaeva, vastupidi.

Ma ei ole pärast 1935. a. sügist Eestis olnud ja avameelselt tunnistades olen kaotanud sinna ühenduse. Sel ajal oli mul plaanis hoopis teistsugune elurada. WSOY abidirektor mag. Yrjö A. Jäntti (tegevdirektori poeg) on mu õpingukaaslane — ja nii sattusin kolm aastat tagasi siia. — Ja ikka veel olen võlgu kirjutise A. H. Tammsaarest. Kuna Soomes on selline komme, et kirjastustöötajad ei kirjuta tutvustusi kirjanikest, kelle teoseid nende firma kirjastab, piirdus minu osa Teie 60-aastaseks saamisel ainult andmete andmisega Teie loomingu kohta mõningaile soome kriitikuile, ennekõike Lauri Viljanenile, kes kirjutas Teist pikema käsitluse «Helsingin Sanomat'ele». Teades Teie vastumeelsust igasuguse avaliku tähelepanu suhtes, ei soovinud ma liituda ka ametlike õnnitlejatega».

Kirjas märgitud L. Viljaneni kirjutis («A. H. Tammsaare 60-vuotias») ilmus ajalehes «Helsingin Sanomat» 30. I 1938 (nr. 28). Selles on ilmselt kasutatud mõningaid V. I. Mikkoneni seisukohti (näit. Tammsaare romaani «Ma armastasin sakslast» võrdlus K. Hamsuni «Viktoriaga»).

6. kiri

Tallinn, 24. II. 39
Koidula 12—4.

V. a. härra V. I. Mikkonen!

Kirjutan, et Teid kõigest südamest tänada asjatoimetamise eest. Te tegite seda tõepoolest paremini, kui ma julgesin loota või kui ma isegi oleksin teinud. Isegi kaheallkirjalise tõenduse olete lisanud, et ärakiri õige.[1] *Kahjuks on mul raske seda tarvitada, sest ma pean teksti laskma tõlkida saksa keelde ja alles tõlkena saatma esiteks Hollandisse ja hiljem, võib olla, Norra, Rootsi, Taani, Ungari, Tšehhi, Poola ja U.S.A-sse, kus tuntakse minu teose vastu huvi ja on selles asjas minu poole pöördutud. Saksa tõlge on ta kõigile arusaadavaks teinud — selles peitub äkilise huvi seletus.*

Nüüd mõni sõna Teist ja iseendast. Kuulsin oma naiselt,[2] *et olete W. S. O Y. juures, sellepärast võtsin südame rindu ja kirjutasin Teile. Meie kõigi eluvanne on enamasti see, et peame eluülespidamiseks harilikult seda, mis meid ei huvita, ja ainult pisitillukese osa oma jõust ja ajast võime kulutada oma tõsisele eluülesandele. Mina olen juba üle kuuekümne, aga ikka veel pean suurema osa oma vähesest jõust raiskama tühjale-tähjale. Kolmekuningapäevast alates lamasin kuus nädalat ühtesoodu ristseliti maas, aga vaevalt olen jalul, kui juba askeldan kõige tühisemate asjadega. Jõuraasukestega on tehtud see töö, mida pean oma elutööks. Teie olete alles noor, paremad päevad ehk alles ees. Ehk on Teil ka parem tervis, kui minul, nii et jäksate paremini võidelda. Ja võitlus ehk ongi see, mis annab elus parima rahulduse. Minul vähemalt on eriliselt hea meel, kui mõtlen, missuguste raskustega on olnud tegemist, et kirjutada — aga ma kirjutasin siiski. Mitte küll nõnda, nagu ma oleksin tahtnud kirjutada, aga mis parata — tuleb leppida sellega, mis antud olustikus tehtud.*

Veel kord südamlik tänu Teile ja teistele, keda pidite minu pärast tülitama.

Austava tervitusega
Teie A. Hansen.

N. B. Märkus loodetavate tõlgete kohta palun hoida oma teada ja mitte avalikkusele edasi anda.

Sama.

1. Koos kirjaga 23. veebruarist 1939 saatis V. I. Mikkonen Tammsaarele väljavõtteid iseenda, L. Viljaneni, U. Seppäneni, V. Suomi, V. Kojo, E. Palola jt. arvustustest «Tõe ja õiguse» I osa soomekeelse tõlke kohta (väljavõtete õigsust on oma allkirjadega tõestanud filoloogiamagistrid Y. Jäntti ja Y. Karilas). Tammsaare on neid ise tõlkinud eesti keelde. Koos väljavõtetega läti arvustustest laskis ta need tõlkida saksa keelde ja saatis juba 27. II 1939 kirjastusagent J. Diederichile Hollandisse, aga võib-olla veel mujalegi. V. I. Mikkoneni saadetud väljavõtted ja nende tõlked, samuti E. Zälite saadetud väljavõtted läti arvustustest leiduvad E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumis.

2. Nagu sissejuhatuses öeldud, käis Käthe Hansen 1938. a. algul Soomes ja külastas seal ka V. I. Mikkoneni.

Koostanud ja kommenteerinud
E. TEDER

Lisand A. H. Tammsaare haridusloole

Eesti NSV RAKA-s leiti Riia õppekonna kuraatori fondist A. H. Tammsaare avaldus lõpueksamite õiendamiseks Tartu ülikoolis ja üks eksamiprotokoll. Uurijatele seni tundmatuks jäänud dokumentide järgi on võimalik täpsustada mõnd fakti kirjaniku eluloost.

Vormikohasele avaldusele on A. H. Tammsaare märkinud oma elukoha Tartus 1911. a. aprillis ja hiljem lisanud märkuse dokumentide tagasivõtmise ja eksamite katkestamise kohta. Tartu ülikooli juures asuva õigusteaduse eksamikomisjoni 1911. a. kevadsessiooni protokollist võib lugeda, et Anton Peetri p. Hansen on õiendanud 20. aprillil professor J. Passeki juures tsiviilõiguse eksami.

A. H. Tammsaare avaldus koos hiljem lisatud märkusega on järgmine.

Его Превосходительству
Господину Председателю Юридической Испытательной Комиссии
при Императорском Юрьевском Университете

прослушавшего курс юридических наук Антона Петровича Ганзен (Ханзен), избравшего местожительство в г. Юрьеве по Мельничной ул. в д. № 45,

прошение.

Имею честь просить Ваше Превосходительство допустить меня к испытаниям при Юридической Испытательной Комиссии Императорского Юрьевского Университета в весеннюю сессию 1911 года.

При сем прилагаю: 1) свидетельство о зачете восьми семестров, 2) свидетельство об отметках, 3) две фотографические карточки и 4) квитанцию казначейства о взносе 20 рублей.

5 апреля 1911 года *Антон Ганзен.*
г. Юрьев.

Выпускное свидетельство от 31 марта 1911 г. за № 156 и полукурсовое за № 245 получил обратно в виду невозможности, по болезни, продолжить испытания

1911 г. 25 апреля *Антон Ганзен.*

Tema Kõrgeaususele
Keiserliku Tartu Ülikooli juures olevale
Õigusteaduse Eksamikomisjoni Härra Esimehele.

Anton Peetri p. Hanseni, kes läbi kuulanud õigusteaduste kursuse ja valinud elukohaks Veski tänava nr. 45 Tartu linnas,

palve.

Mul on au paluda Teie Kõrgeausust lubada mind eksamitele Keiserliku Tartu Ülikooli Õigusteaduse Eksamikomisjonis 1911. aasta kevadsessioonil.

Siinjuures lisan: 1) tunnistuse kaheksa semestri arvestuse kohta, 2) tunnistuse hinnete kohta, 3) kaks fotot ja 4) kassakviitungi 20 rubla tasumise kohta.

5. aprillil 1911. aastal, *Anton Hansen.*
Tartu.

Lõputunnistuse nr. 156 31. märtsist 1911. a. ja semestriarvestused nr. 245 tagasi võtnud, sest eksamite jätkamine ei ole haiguse tõttu võimalik.

1911. a. 25. aprillil *Anton Hansen.*

Kirjaniku avaldus ja eksamiprotokoll leiti Tartu üliõpilaste matrikliraamatu («Album Academicum» II) koostamise käigus. Selles teatmikus tulevad avaldamisele elulooandmed kõigi Tartu üliõpilaste kohta ajavahemikus 1889—1918.

Tavaliselt otsitakse Tartu ülikoolis õppinute kohta materjali mahukast ja rikkalikust ülikooli fondist. Sealjuures on jäänud tähele panemata, et diplomi taotlemise kord õigusteaduskonnas erines XIX saj. lõpust alates teistes teaduskondades kehtinud korrast. Nimelt oli õigusteaduskond ainuke, kus rakendati Venemaa ülikoolide ühist põhikirja (kinnitatud 23. augustil 1884). See nägi ette lõpueksamite sooritamise Haridusministeeriumi poolt ülikoolide juurde määratud komisjonides. Sõltuvalt edukusest ja esitatud kirjalikest töödest saadeti protokollid ning ettepanekud vastava õppekonna kuraatorile. Viimase allkirjaga anti atestaadi taotlejale pärast nõutavate kursuste arvestamist esimese või teise järgu diplom; erandiks oli arstiteaduskond, kus anti välja kutset märkiv arstidiplom. Teistel erialadel jäi Tartus kuni 1918. aastani maksma 1863. a. põhikirjaga ettenähtud kord, mille kohaselt professoritest koosnev ülikooli nõukogu rektori eesistumisel andis eksamid sooritanud ja kirjalikud tööd esitanud üliõpilastele välja gradueeritud üliõpilase diplomi või määras talle kandidaadikraadi.

Diplomite vormistamise korrast tingituna ei ole õigusteaduskonna lõpetajate kõiki dokumente ülikooli fondis, neid tuleb otsida Riia õppekonna kuraatori fondist. Peale Tartu ülikooli kursuse läbiteinute on samas ka eksternina juristidiplomi taotlejate dokumendid, keda üliõpilastena matrikliraamatusse ei kantudki, nende hulgas ka naisi.

Malle Loit

Kirjandusaasta, kirjandusaeg, kirjandusruum

Ilukirjanduse aastaülevaated on meie kultuuritava. Ülevaadete elulisuse üks põhjusi võiks olla nende võimalikkus: üksainus arvustaja suudab artiklis või ettekandes hõlmata kõiki aasta jooksul avaldatud proosa- või luuleraamatuid. Peale selle on arvustaja ise enamasti kõigi kohalike aktuaalsete kirjandussuundumiste lähedal ning seepärast ollakse temaga oluliselt päri. Suuremat poleemikat ülevaadete puhul sündinud ei ole.

Kuid ega olegi niisugused arutelud kirjandus- või kultuurilooliste üldistuste fikseerimiseks, kirjanduskäigu sügavamaks uurimiseks päris paslikud. Ikka kurdetakse materjali suvaliste piiride ja juhuslikkuse üle. Olulisem on ehk aastaülevaate fakt ise. Selles peegeldub midagi kunagisest forsseeritud kultuuriarendamisest, kas või pideva enesekontrolli, operatiivbilansi vajadus. Ta on rohkem eneseusuks ja -kinnituseks, oluline oma olemasolus ja võimalikkuses, vähem järelduste suurejoonelisuses või revolutsioonilisuses. Nõnda tuleks ülevaateisse suhtuda ennekõike kui aktualiseeritud üldisesse kirjandusteadvusse, mida juba sellepärastki aktsepteeritakse. Ka tänavuste ülevaadete ja neile järgnenud arutelude puhul tekitasid elevust mitte niipalju uued ideed kui olemasolevate avameelne tunnistamine.

Proosaülevaates oli irriteerivam ajaviitekirjandust vaatlev osa. Mis siis, et ajaraiskajate nimekirja arutelul kord pikendada, kord lühendada soovitati — see ei muuda asja. Tähtis oli avalikult kõigutada arusaamist, nagu peaks kirjandus ilmtingimata hubaselt sisustatud kultuurilinnak olema: siin Kuusberg, seal Kaugver, kuskil Vahing jne. Mitmekesisus on kirjanduse puhul enamasti ilmloomulik ega vaja kinnitust. Seevastu nägusalt dislotseeruv ja ette andeks antud ei pruugi see mitmekesisus hoopiski olla. Ka lugejate erinevustele viitamine ei õigusta kirjanduspilti ülevaate- ja aruandekõnedes disainima, kirjanike n.-ö. tööjaotust sedastama ega kehva raamatut foonifunktsiooniga välja lunastama. M. Jõe sõaka hinnangu puhul vaid üks märkus — *ajaviitekirjandus* pole ehk päris õige sõna nõrgemate raamatute kohta tarvitada, ega nad ju ka nii põnevad või meelelahutuslikud ole kui traditsioonilised ajaviiteraamatud.

Aastaülevaated on paratamatult sünkroonilised vaatlused, nad loobuvad ajast ruumi kasuks. Ometigi tunnetab lugeja aja mõõdet rohkem, talle pole oluline kõike värsket kirjandust tunda. Ta loeb Metsanurka ja Saali kõrvu Krossiga, Oksa kõrvu Vahinguga, Smuuli vaheldumisi Kuusbergiga. Ta loeb sekka veel hoopis muud ja võõramat kirjandust, võib-olla ta avastab enda jaoks midagi, leiab ühendusi ja erinevusi, aga kinnitust ta kriitikalt ei saa. Arvustajate sulg ei näi tõusvat kas või loetletudki kõrvutusteks — vaid harva leidub mõni pelglik traageldus läbi ajakanga. Usun M. Jõge, et ju see paratamatugi on, kui kanga üks ots paratamatusse unustusse libisemas. Smuul polemiseeris kord «musta augu» teooriaga meie kirjandusloos. Kas ei peaks aga nüüd, kirjanduspärandi üha kättesaamatumaks jäädes ja ikka kosmogoonilist võrdlust kasutades hoopis Püha Vaimu meenutama? Kuid tõsi küll, äsja aidati Tammsaaret, ehk polegi kirjastajad nii mõjutamatud.

Kõike ei kannata küll ka kirjastajate süüks panna. Kui kirjanduspärand lugejaile raskesti kättesaadav on, ei tähenda see siiski, et kutseline kirjandusuurija ajas vabamalt liikuda ei võiks. Näiteks Tammsaare sünniaastapäeva puhul lausa üllatas, et peaaegu ainsatki ühendusjoont ei leitud temast meie tänaste kirjanikeni ulatuvat. Vastupidistki ei püüdnud keegi tõestada. Teame nüüd küll, et Tammsaare mõju Euroopas väikeseks jäi, aga oleks siis võinud ehk öelda, et võib-olla ta pole pärastisi eesti kirjanikkegi mõjutanud?! Nii ka tänapäeva kirjanduse käsitlustes pole meie oma kirjandusloost sarnasusi avastatud. Kui mõni nüüdisraamat tundubki gailitlik või richardrohulik — seda võrdlust ei sünni ometigi tõsiselt kuulutada. Üksnes K. Muru ülevaates on püütud luuleloos pidevust näha, proosa käsitlejad jäävad tänapäeva ja iseendasse kinni või ei pääse minevikust ja autorist välja.

Nii et hullem kui mittetrükkimine on kirjanduspärandi väljajäämine tänasest kirjanduslikust mõtteviisist, kirjandusloo aktiivsuse ja mõtte kadumine. Mulle näib, et muusika-, teatri- või ka kunstiuurijad on siin rohkem saavutanud. Ehk polegi mul õigus, ehk on see vaid mingi meelemoonduse viga ja kõik on sootuks vastupidi: on ikka vaja uut sohvat, ja kuni seda pole, tuleb lihtsalt oodata?

Tõepoolest, mullusest proosast võib

sellele kahtlusele kinnitust leida. L. Kivisaare tegelane ütleb end otsesõnu minevikust lahti, A. Beekmani «Sugupuu» on küll ajalooline romaan, kuid faktidest hoolimata ei paista sellest mitte niivõrd konkreetne ajalugu kui ajalugu üldse. On lihtsalt lava, millel lavastada sootuks mujalt pärit näidendit. Võiks ju «Kuradilille» ja «Sugupuud» võrrelda näiteks «Tõe ja õigusega», nende aine on enamvähem üks, kuid see oleks üsna iseäralik võrdlus.

Hoopis teistviisi lahutavad inimese ajast N. Baturin, T. Vint ja U. Mikelsaar. Nende inimene on kas ajatu inimene üldse või diskreetses ajalõigus ja ainult sellest hetkest sündinud probleemide inimene, n.-ö. nüüdisinimene. Asi ei olegi mineviku kujutamises, eelloo kirjeldamises, vaid jällegi mõtlemisviisis. Ajatu inimene, kitsalt nüüdis- või minevikuinimene (nagu näiteks A. Müüri «Linnuvere loos») on ennekõike indiviid, ühiskondlik tüüp, kes on nähtav, kirjeldatav ja huvitavgi, aga kellest ei kiirga isiksuslikku veetlust või ka vastikust. Sellisest indiviidist teatakse väga palju, tema karakterit, komplekse ja tüübiomadusi, tema sotsiaalset determineeritust ja ajaloolist kohta (näiteks V. Ilusa «Kinsli peremeestes»). Mu meelest on neis tegelastes liiga vähe seda, mida pole inimesest üleüldse teada, ning väga vähe seda, mida temast hallidest aegadest peale on teatud.

Tihti räägitakse nüüdisinimesest ja nüüdisprobleemidest, kuid mingil määral on inimese muutumine tänapäeva mõjulgi liialdus. Kummaline küll, aga väga kitsa ajalõiguga determineeritud inimene tundub pelga ajatu isikuna. Tema sõltuvus olevikust ja ümbruskonnast on nii suur, et temas endas ei olegi aega, see tähendab — ei ole ka püsivust, vastupanu- ja säilimisvõimet. Üsna loomulik siis, et selline olevikuinimene heitleb oma aja probleemidega ja peab neile alati alla vanduma, moonduma, muutuma, väga palju muutuma. Ja alles aja minevikuks saades leitakse, et inimene ei muutunudki nii väga, et Russow ja Laikmaa on endiselt inimestenagi, mitte üksnes ajastu produktidena mõistetavad.

Võib-olla just inimliku püsivuse nimel on oluline harjuda kultuuripidevalt mõtlema, on vajalik kirjutada kas või naiivsevõitu ja romantilisest Pommerist, Laikmaast, Russow'st, Paadelaiu rahvast, emast, kellega ei osata midagi peale hakata. Tõsi, püsivust ei pruugi küll püsigavate võtetega kujutada. Küllap võiks seegi ainevaldkond hoopis värskema kunstisõna kaudu lugejani jõuda, seda enam et ajaloolisi romaane ja dokumentaalkirjandust meelsamini loetakse kui moodsaid novelle.

Iga järjekordne kirjandusaasta on püsimise või nihkumise üksus. Kõigepealt paneb ta mõtlema kirjandusajale, pidevusele või rebenemisele, põhjustele ja juhustele. Aga enne veel, kui lõpetame arutluse oleva hetke üle, on hetk minevikku libisenud ja meie arutlus ise millegi objektiks saanud. Kirjandusaeg kivistub kiiresti, mõnd poolkogematagi astutud jälge ei saa tagantjärele tasaseks õiendada. Võib-olla lihtsamini saab olematust hiljem olnuks rääkida (halval juhul) või nähtamatut nähtavaks muuta (heal juhul). Sest tõesti on kirjandusaeg ühtne ja pidev, isegi siis, kui sõnad seda ei aktualiseeri, artiklid ja arvustused ei näita, ilmuvate trükiste loend ei kinnita. Kuid see väide ei ole hooplemiseks või rahustuseks lausutud: kultuurisidus mõtteviis ei pea hädavaevu nähtav ega üksnes aimatav olema — jäägu etteheide arvustusele siin ikkagi jõusse.

Tunamulluse proosa ülevaates tegi M. Unt katse ühendada meie kirjandusaastat kirjandusruumiga, aga eks ta ehmunud isegi oma tavatust teost ja piirdunud paari allusiooniga. Siiski oli see väga õigustatud tegu ning kahju, et sellest õppust pole võetud. Jah, me tunneme tänast maailma kirjandusruumi vähe, pelgame seal omal käel üldse mingeid ühendusjooni tõmmata ning jätame selle julgustüki targu teadjameeste hooleks. Vaid söakamad tõlkijad ja kirjanikud (A. Kaalep, O. Ojamaa, J. Kaplinski, J. Talvet) küünivad kirjandusruumi ja ka kirjandusaja kokkukuuluvust näitama, L. Mere reisid läbi kultuuride ja ajastute tekitavad oma tavatu julgusega aga niisama tavatut elevust. Nii et on ju tee ja isegi eeskujud kirjandusmõtte avardamiseks. Muidugi ei piisa siin julgusest ja teadmisi peab igatahes olema, ent miks mitte kasutada rohkem sedagi, mida teame. Eriti nüüdisprobleemidele viitavad raamatud peaksime kirjandusruumi asetama, sest sealtkaudu ulatuvad ehk needki kirjandusaastast kirjandusaega. Ajatut inimest mõõdab tsivilisatsiooniaeg. M. Unti, A. Valtonit ja V. Vahingut ei saagi ilma selle ruumita, immanentselt mõista. Teame ju, et lugejaskond on nende autorite taipamisega kimpus, kuid arvustustes ei ürita me ka lugejat aidata. Seda tuleks ometigi teha. Arvustaja võib ju ise jänni jääda, öeldakse. Küllap jääbki, kui ta eneseharimisest lugu ei pea. Tõsi küll, viimasel ajal ei toeta ««Loomingu» Raamatukogugi» teadmistahtelist lugejat eriti palju, aktuaalselt kindlasti mitte, kuid see pole tõsiselt võetav vabandus kirjandusliku mõtteruumi loovutamiseks, liiati siis, kui kirjandusteoseis avarus olemas on.

Nii võikski lõpetada: mulluseis raamatuis endis oli rohkem kirjandusaega ja -pidevust, kui välja ütlesime, oli rohkem kirjandusruumi, kui söandasime näha. Oli ka täiesti vastupidist orientatsiooni — hea, et sellest siiski räägiti. Mis aga kunstisõna värskusesse puutub, siis olen päri M. Jõega — kirjanduse argipäev oli.

ANDRES LANGEMETS

KONKREETSELT JA PÕHIMÕTTELISELT «HÕBEDAKETRAJATEST»

Enn Vetemaa. Hõbedaketrajad. Romaan. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 156 lk. Hind 60 kop.

«Hõbedaketrajad» on raamat, mis oleks ehk võinud tekitada väikese avaliku poleemika, kui meil niisugune asi moes oleks. Kuluaarides kõneldakse ja vaieldakse küll, ning Vetemaa raamatust on nii ja teisiti arvatud. Igatahes on teoses mõndagi irriteerivat ja sugugi mitte ainult neile, kes ennast prototüüpideks oletavad või konkreetseid elusituatsioone arvavad ära tundvat. Ka niisugused tagamaad paistavad raamatul olevat. Tõsisemaid küsimusi näib tekitavat ja ongi kriitikas tekitanud kirjaniku suhe ainega, tema lähenemisnurk ja -laad, tema üldine hoiak elu ja inimeste suhtes.

Meie kirjandus on väike, kuid sealjuures tahaksime kangesti, et ta oleks suur, tegeleks tõsiste, kogu inimkonda huvitavate probleemidega, oleks kunstiliselt esileküündiv. Et oleks rohkem Tammsaaresid. Vist sellest seisukohast tundub kriitikale ajaviitekirjandus või sellele lähedane, igasugune kergemas, kergemeelses, aga näiteks ka pilav-parodeerivas laadis kirjapandu mõnikord peaaegu et patustamisena. M. Traadi «Türgi ubade» suhtes tuli kuuldavale üpris kahtlevaid hääli, otsekui häbenedes minnakse mööda H. Laipaiga kriminaaljuttudest, mis omas laadis pole sugugi halvad. Vetemaa tuletab «Hõbedaketrajates» meelde reageeringuid oma «Kalevipoja»-travestiale. Küllap selliseid näiteid võiks tuua rohkemgi, aga mitte liiga palju, sest koomilise kategooria alla mahtuvad kirjandusnähtused, sinna osaliseltki kuuluvad pikemad ja kaalukamad teosed on meil suur haruldus, erakordne sündmus. Traditsioonide puudumine või vähesus niihästi loojate endi kui ka kriitika poolel võib olla ebakõlade ja möödavaatamiste üks põhjusi.

E. Vetemaa «Hõbedaketrajate» kohta tohib öelda, et see on läbini irooniline romaan, kus autor elu ja inimesi aina niiviisi pöörab, et nad naeruväärsetena, veidratena, väliselt või sisemiselt inetutena, tühistena ja kergetena paistavad. See on kirjaniku kindel hoiak. «Hõbedaketrajates» pole peale karu ja taidleja Sokumetsa ühtegi teist tegelast, keda autor ilma irooniata, ilma heatahtliku või kurja pilketa kujutaks. Vetemaa raamatu tegelased on nähtud karikaturisti pilguga, kusjuures tegemist pole mitte ainult sõbralike šaržidega.

Võrdlus karikatuuriga tekkis ilmselt seetõttu, et Vetemaa teose tüübistik on väliselt nähtav. Tegelaste välimust on detailselt kujutatud, samal ajal lisatakse neile nn. sisemine karakteristika. «Hõbedaketrajate» kirju ja mitmekesine seltskond on elavaks iseloomustatud, isegi episoodides omanäoline ja meeldejääv. Kohati groteski viidud olukordade ja tegelaste puhul on tunda tõelist loomislusti, vaimukust, asjakohast õelust ja teravust. See paneb kaasa elama.

Kõige kaalukama osa «Hõbedaketrajatest» annab kunstikontseptsioonide poleemiline esitus, mis keskendub Madis Kartuli režissööritöö ümber. Sügavuti-laiuti siin neid probleeme ei analüüsita. Seda poleks ka põhjust nõuda, sest teose laad on teine. Küll aga teravdatakse romaanis üksikuid jooni, olukordi, hoiakuid, kunstisituatsiooni muutlikkust. Sellisena on romaan huvitav ja märki tabav, pakub ainet edasi- ja järelemõtlemiseks. Üks tugevamaid ja groteskseemaid episoode on kunstinõukogu koosolek kinostuudios. See on nii eluline, et ihukarvad tõusevad püsti. Vetemaa sulega naeruväärseks tehtud seltskond on tegelikus elus reaalne jõud, mis nii mõndagi korda saata suudab. Kartuleid pole alati võtta, eks ole ta selleski raamatus haruldane eksemplar. Ja Kartulil veab ka üsna kogemata kombel ainult tänu sellele, et j u h u s l i k u l t klapib Paavel Vara algeline kunstimõistmine tema omaga. Sel korral! Missugust osa Paavel Vara mõnes teises olukorras etendada võib, seda pole raske kujutleda.

Madis Kartulis on nähtud romaani positiivse programmi esitajat. Seda ta ju ongi, kui silmas pidada filmi mõtestamist ja omaenese kunstikontseptsiooni loomist sellises olukorras. Ainult et kas tasub nii väga uskuda Madis Kartuli kontseptsioone? Ehk on needki ainult üks etapp meie arusaamises rahvuslikust kunstist, rahva ajaloost ja Rummu Jürist, keda siin võib mõista kui kunstisituatsiooni muutlikkuse sümbolit. Küllap saaks Kartuligi seisukohti pea peale pöörata ja teda üldse mitte nii tõsiselt võtta. Ehk on

ka Vetemaa selleks võimaluseks mõningaid otsi lahti jätnud? Krobelise välimuse ja oletatava ilusa sisu stamp pole ehk päris üheplaaniline, niisamuti nagu Paavel Vara lihtsus ja primitiivsus. Mõlemad on siiski karikatuurid, ehkki märksa sõbralikumas laadis paberile pandud kui Karl-Eero Raja ja mitmed teised «hõbedaketrajad».

Hea välimus, iseäranis moekad ihukatted ja kenad kombed koos head maitset demonstreerivate joogimarkidega näikse Vetemaa pilku küll kõvasti köitnud olevat. Enamasti vaatab ta seesuguste inimeste sisse üsna kriitiliselt. On see stampvastandamine või paistab siit mingi sügavam seos? M. Muti arvates on tegemist ülepakkumisega. Tõsi küll, põhimõtteliselt ei tohiks ilus riietus ja peened kombed kedagi halvemaks teha. Kui need aga juba silma hakkavad, on ehk lugu natuke teisem. Mõelgem veidi konkreetsemalt, kuidas näiteks ekstravagantseid moeesemeid hangitakse. Missuguse hasardi ja hinnaga, kui suure ajakulu, mäherduste mahhinatsioonide ja enesealandamisega sellised asjad kätte saadakse, selle kujutlemiseks tuleb vist vaesel võhikul fantaasiast puudu. Niisiis võib väline külg olla oluline iseloomustaja ja nähtus kui niisugune väärib tänapäeval igatahes täiesti pilamist. Muidugi ei ole sellega Madis Kartuli väljaveninud dressipüksid ideaaliks ülendatud, ent mõjuvad üleslöödud keigarite seltskonnas ometi sümpaatiat tekitavalt.

«Hõbedaketrajate» hulka kuulub küllalt palju ruumi võtva tegelasena pürotehnik Mati, kelle eest autor on juba kriitikas vitsu saanud. Mati nii suureplaanilist esitamist romaani kui terviku seisukohalt on tõesti raske põhjendada. Seejuures ei saa öelda, et Mati oleks probleemitu või tühine tegelaskuju. Mati võiks olla isegi omaette jutustuse või romaani peategelane, autori tahtsi kas koomiline või koguni traagiline. «Hõbedaketrajad» pole Mati romaan, pürotehnik on siin võõrkeha, kogu tema lugu on segane ja seosetu. Autor isegi ei näi päris täpselt teadvat, kuidas Matisse suhtuda. Iroonia ja pilkelisus annavad kohati maad traagilistele varjunditele, tekib tunnete virvarr. Või on asi selles, et patoloogia (nagu ka bioloogiline vanadus) on karikeerimisobjektina üpris delikaatne nähtus. Igatahes on filmimisstseeni Mati haiguse ja alaväärsuskompleksi demonstreerimiseks ebamugav lugeda, sellest ei oska lõpuks midagi järeldada. On see mõeldud filmirahva kollektiivseks karikeerimiseks? Kogu seltskonda eesotsas Madis Kartuliga võiks lausa riivatuks ja sadistlikuks pidada. Mis Matisse endasse puutub, siis tema suhtes episood midagi uut ei anna, küll aga on ilus pürotehnik osavasti ära kasutatud erootilise kõdi tekitamiseks. Niisugust taotlust näib romaanis mujalgi olevat. Midagi hakkab vastu selleski, kuidas Vetemaa kujutab filmi massistseenidesse tahtjaid maainimesi («...küllap pesi mõni kanatalitaja käed rokast puhtaks....»), ikka litside ja pordumajadega elevust tekitades.

Otsi kokku tõmbama hakates ei saa lahti vastukäivatest tunnetest. Ühelt poolt on «Hõbedaketrajad» huvitav ja vaimukas, seejuures silmapaistva kujundlikkusega kirjutatud raamat. Omas laadis võib teost küllalt kaalukaks pidada. Tabavalt on karikeeritud mitmesugustes variatsioonides esinevaid ja üldlevinud nähtusi kunstielus ja kunsti hindamisel.

Paraku on objektiiv olulistelt probleemidelt kohati ära libisenud ja liiga kauaks peatuma jäänud patoloogiale ja instinktidele, mis pealegi enamasti omaette huvialaks saavad. Vaevalt võiks keegi väita, et seda laadi naljad ja vaimutsemine koomiline žanri olemusse kuuluvad. Pigemini kõnelevad need mõõdutunde ja sihikuselguse kadumisest. Põhimõtteliselt aga peaks Vetemaa laad, tema karikeeriv hoiak õigustatud olema ja mõistmist leidma kui üks, meil seni vähe kasutatud võimalus elu ja inimeste kujutamiseks.

Reet Krusten

UINUVA, VIRGUVA VÕLUS

Asta Põldmäe. Mitmekesi maateral. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 120 lk. Hind 30 kop.

Asta Põldmäelt möödunud aastal ilmunud debüütraamatus «Me» on igapäevast elu ja asjademaailma nähtud ühtaegu lapse ja filosoofi pilgu läbi. Kõige tavalisemad toimingud ja meid ümbritsevad esemed saavad selles õhukeses vihikus uue elu ja otsekui mingi salatähenduse. Me-maailma asukas on kahtlemata väga sisukas ja sügav inimene, kuid vaadeldes inimese suhet asjadega, on autor täiesti kunstikavatsuslikult jätnud välja tema hingeelu otsese kujutamise.

Seevastu elavad psüühilisi murranguid ja mitmesuguseid hingeelulisi raskusi üle Asta Põldmäe uue raamatu «Mitmekesi maateral» tegelased. Ka selles teoses on

me-maailma kummalist ja ootamatut asjade tunnetust, aga on midagi veel. On lapse ülitundliku, mõnikord oma muresid üsna veidralt võimendava siseelu kujutamist selle murelikel hetkil, on vaevu aimatavaid eelkõlasid, millele nagu ei oskagi nime anda. Enamik kõnealuse raamatu jutte kujutab helinaid ja vastukajasid noores inimeses just sellel ebamäärasel piirialal, kus ta puutub kokku talle mõistmatuga, arusaamatuga, tundmatuga. Autor on väga pretsiisselt ja tundlikult eritlenud seda seletamatut ja kummalist, mida tunnetab tema tegelane mitmesuguste lapse jaoks imeliste, kuid suure inimese jaoks oma salapärasuse ja võlu kaotanud nähtustega kokku puutudes.

Norija kriitik võiks ju leida, et «Mitmekesi maateral» on mõnevõrra ebaühtlasem autori esimesena ilmunud, kuid hiljem kirjutatud teosest. «Me» oli erakordselt stiilselt läbiviidud õnnelik kunstiline leid, mida niisugusel kujul ei ole võimalik enam korrata. «Mitmekesi maateral» on terviklikkuse seisukohalt tavalisem jutukogu, mis koosneb 1970-ndate aastate esimesel poolel (1970—1975) kirjapandud ja neil aastail ka ajakirjanduses avaldatud lugudest: mitut laadi päris-lastejuttudest ühelt poolt ja väga headest ning tõsistest novellidest teiselt poolt. Viimastes on palju ühist, kattuvat «Me» tegelaste maailmanägemisega, aga, nagu öeldud, on ka midagi sootuks rohkemat. Õnnestumisi on Asta Põldmäel mõlemas laadis, tema raamat meeldib arvatavasti kõigile — lastele fantaasiakülluse ning laste elu hea tundmise ja mõistmise tõttu, seevastu täiskasvanud naudivad autori nõtket sõnakasutust ja peent psühholoogilist eritlust.

Raamatu esimese poole pealkiri iseloomustab tabavalt ja poeetiliselt neid suhteliselt traditsioonilisema lähenemisega ja põhiliselt nooremale eale mõeldud lastejutte, mis on siia koondatud. Siin on fantaasiamängulised lood part Jaagupist ja isa-ema muutumisest väikesteks, päris kenasti kirjapandud, kuid võrdlemisi tavalised lastejutud, sest seda laadi ja veel sootuks pöörasem fantaseerimine on viimaste aastate lastekirjanduses muutunud omamoodi moeasjaks. On «Regatisuvi», tõsine ja tore poistelugu, mille puhul paneb otse imestama, et selle on kirjutanud naine. «Regatisuve» väike ja kohusetundlik Pupsik tuletab oma ennastsalgavuse ja kangelaslikkusega meelde üht teist tublit väikest poissi lastekirjanduse klassikast — «Pál-tänava poiste» Nemecsekki nimelt. «Märt Mõru erakonsultatsioon esimest korda kooliminejatele» ja «Kõik suured õed» annavad tunnistust kirjaniku huumorimeelest, kusjuures neist kahest eelistan esimese toredat koomikat. Teise konflikt on natuke liiga banaalne ja suhtumine vanainimeselikult õpetlik.

Kuid Asta Põldmäe raamatut tuleb eriti kõrgelt hinnata siiski tema teise poole juttude pärast, «Uinunud sõnade» pärast. Esimesest osast võiks selle tsükliga meeleoluliselt ja probleemidelt olla seotud ka «Minia». Selles novellis põrkavad laste ja täiskasvanute maailm hoopis põhimõtteliselt ning valusamalt kokku kui näiteks humoorikas «Kõigis suurtes õdedes», kus midagi traagilist ja ülesaamatut ju ei ole. Ka avalugu «Metsmesilane» tundub ületavat tavalise lastejutu raamid.

Nimetatud kahes ja kõigis raamatu teise osa novellides (need on vaieldamatult novellid, kuigi me ei ole harjunud seda žanrimääratlust lastekirjanduse kohta kasutama) on erakordselt hästi tabatud veel pooleldi uinuva, ent siiski tasapisi virguva teadvuse selgusele jõudmist inimestes ning asjades, äratundmise võlu ja valu. Tundub, et nii hästi ei ole seda ainet seni kujutanud ükski eesti kirjanik.

Lapse jaoks on kogu maailm üksainus avastus, täis päratult huvitavaid ja salapäraseid helisid, lõhnu, liikumisi, värve, kujundeid, mõisteid, mida ta valimatult endasse kogub, ise kaugeltki kõike lõpuni mõistmata. See hämarolek, asjade aimamine, omamoodi tõlgendamine ja kustumatu tahtmine selgusele jõuda selles, mis on talle arusaamatu, on inimese kujunemises erakordselt oluline. Tollest inimese psüühika seisukohalt väga dünaamilisest ja komplitseeritud, tema edasise arengu suhtes eriti tõhusaid jälgi jätvast piirialast on kirjutatud enamik Asta Põldmäe kõnealuse raamatu novelle: «Metsmesilane», «Linnupiim», «Klaveriõpetaja», «Mihhail», «Eelkõlad» ja muidugi «Uinunud sõnad».

Eriti kõnekas ja läbitunnetatut elavalt meeldetuletav on arvatavasti kõigile kunagi lugemishaigetele lastele viimati nimetatu, täpne ja psühholoogiliselt paikapidav kirjeldus sellest, kuidas kirjasõna hakkab väikese inimese teadvuses helama ja elama, kuidas raamatute maailm muutub lõpuks tõelisemaks pärismaailmast.

Asta Põldmäe «Mitmekesi maateral» on tõhus ja kunstiliselt kaalukas panus kogu eesti proosasse, mitte ainult lastekirjandusse. Allakirjutanu igatahes peab põialt, et novellipreemia määrajad sellest raamatust mitte mööda ei vaataks.

Mall Jõgi

KREUTZWALDI «KALEVIPOJAST» ESPERANTOS

Fr. R. Kreutzwald. Kalevipoeg. Estona popola eposo. (Fragmentoj.) Tõlkinud Hilda Dresen. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 91 lk. Hind 60 kop.

Eesti nõukogude luule hiljutine esperantokeelne valimik Hilda Dreseni vahenduses («Estona soveta poezio», 1977) oli lisaks muule vist märgiks ka selle kohta, et meie kriitika ei jõua sugugi järele esperantokeelseile tõlkeile, mida «Eesti Raamat» viimastel aastatel aina ladusamalt on kirjastanud. Arvustamata on nii L. Prometi «Lamav tiiger» («Kuŝanta tigro», 1971), E. Krusteni «Okupatsioon» («Okupacio», 1972), F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg» (1975) kui ka A. H. Tammsaare «Kõrboja peremees» («La mastro de Kõrboja», 1976). Lootuses, et alljärgnev selle tühiku täitmise katse meie esperantiste senisest sagedamale sõnavõtule ergutab, alustaksin teosest, mida oleme harjunud oma kirjanduse sümboolseks alussambaks pidama.

«Kalevipoega» on tõlgitud mitmesse keelde (täielikud tõlked saksa, vene, soome, ungari, leedu ja läti keeles), ent ta levik ja tuntus on ilmselt piiratumad, kui tavatseme oletada. Kõige suurema geograafilise hõlmavusega kultuurkeeltes (inglise ja hispaania keeles) «Kalevipoega» ei ole, vahendused prantsuse ja itaalia keeles on õige kaugel sellest, et meie eepost rahuldavalt esindada. Saksa keeles, millesse «Kalevipoeg» tõlgiti küll juba 1861. a., pärineb teine ja siiani viimane tõlge aastast 1900, seega vaevalt sellel enam lugejaid leidub. Niisugusel taustal saab eriti selgeks esperantokeelse tõlke tähtsus. Esperantot osatakse mingil määral maailma kõigis piirkondades, iseäranis väikerahvaste hulgas, kes inglise keele kõrval on näinud esperantos peamist kanalit oma kirjanduskultuuri ühendamiseks maailmakultuuri «magistraalse» protsessiga. Kuid esperantot kasutavad ka Hommikumaa suured rahvused (jaapanlased, vietnamlased) ning selle tundjaid leidub küllalt palju inglise ja hispaania keelt kõnelejate hulgas. Igasugune transkulturatsioon on hajus nähtus; isegi kui suuname oma kirjandusteose mingi kindla rahvuse tarbeks, ei või me kunagi veendunud olla, et teosel sellepärast veel mõju on või et ta selle rahvuse teadvusse püsijälje jätab. Nii on esperantokeelsedki tõlked õieti nagu tuulde pillutud terad ja me ei tea, kus või millal või mis rahvuse hulgas mõni neist idanema hakkab. Ometi ei ole nende külv oma tähenduselt tühisem inimese mis tahes kultuuriaktsioonist.

«Kalevipoja» tõlke autor Hilda Dresen on meie teenekaim luule vahendaja esperanto keelde ja ka üks õige väheseid, kes seda kunsti valdab. Tema vahenduses on esperantos eri raamatuina varem ilmunud Marie Underi «Valitud luuletused» («Elektitaj versaĵoj», 1929) ja Johannes Barbaruse «Horisondid» («Horizontoj», 1931), lisaks ulatuslik valimik eesti luulet antoloogias «Estona antologio» I (1932) ning väga suur hulk meie poeesiat (ka sõjajärgsest perioodist) rahvusvahelistes esperantoväljaannetes.

«Kalevipoeg» on Hilda Dresenil, nagu nähtub ka raamatu mahust, osaline tõlge. Kogu eepose tõlkimine olnuks mõistagi liiga suur kohustus inimesele, kes seni peaaegu ainsana seda tööd on teinud. Pealegi võib vaielda selle üle, kas «Kalevipoja» terviktõlkel üldse oleks mingit eelist oskuslikult valitud osalise tõlke või siis ka proosatõlke ees (mida selletaoliste eepiliste lugulaulude puhul rahvusvahelises tõlkepraktikas sageli kasutatakse). Küll on aga selge, et osaline tõlge eeldab teatavat valikuprintsiipi, kas süžeelisest või probleemsest või mingist muust tervikutundest lähtuvat, ning et ideaalis peaksid hüvituse leidma ka teose need osad, mis jäävad tõlkimata. «Kalevipoja» esperantokeelne väljaanne näib olevat jäänud teispoole süžeelise terviku taotlust: algteose umbes 19 000 värsist vahendab raamat mitte rohkem kui 2000; V, VII, XII—XVI ja XVIII—XIX laul on välja jäetud ning tõlgitutest on mõnigi katkend (näit. VI, VIII ja XX laulust) üpris lühike.

Mis on tõlgitud? Raamatu avavad kaheksa värssi «Soovitusest» (1—8). Järgneb sissejuhatus (1—12, 54—92, 116—127, 166—214), kus laulik kõneleb hämarusse vajunud mälestustest ning sellest, mis annab talle lauluks luuleainet; tõlgitud on ka lauliku arutlus seitsmest kalmukünkast — eesti rahva minevikust. I laulu (126—358) esindab terviklik episood Salme meheleminekust tähele, II laulu (350—447) Linda lein, kalmukivide kogumine ning Ülemiste järve tekkelugu. III laul (435—540, 747—851) algab Kalevi poegade laulmisega, järgneb kirjeldus Kalevipojast isa kalmul, kahekõne surnud isaga, igatsus ema järele. Kalevipoja seiklus saarepiigaga ja tolle hukkumine täiendavad kangelase nooruse ja kujunemise pilti IV laulus (125—390, 456—488). VI laulu fragment tamme raiumisest (846—890) on lühike, niisama napiks jääb lõik VIII laulust (36—88), kus laulik veel kord kõneleb oma teose ainestikust. Küllalt ulatuslikud osad (1—128, 659—676, 769—924) IX laulust jutustavad Kalevipoja taplusest huntidega, õise võõra ennustusest, mis kuulutab kangelasele tema roimaga kaasnevat ka-

ristust, ning sõjakulleri sõidust koos tolle monoloogiga sõja olemuse üle. X laul (889—974) esitab loo Ilmaneitsi sõrmusest, XI laul (1—67, 188—211, 738—970) laudade toomisest ja läbi Peipsi minekust, kõneldakse laudade otstarbest ning lõpuks lisandub veel väikemehe pajatus oma seiklustest hiidude juures. Suurema süžeelise vahe järel on XVII laulust (755—851) tõlgitud murueide tütarde õpetussõnad Kalevipojale tolle ja ta kaaslaste une ajal ning finaalsest, XX laulust (536—551, 1004—1054) Kalevipoja kõne Olevipojale, milles kostab õnneaja lõppemise aimus. Viimane katkend näitab kangelast põrguvalvurina, sisendades ometi lootust, et ta tuleb oma rahva juurde tagasi.

Kujutlegem nüüd võimalikku assimilatsiooni lugejas. Nii sissejuhatuse kui ka hilisema põhjal mõistab ta, et tegemist on rahvusega, kes selle teose varal püüab virgutada oma eneseteadvust, ammutada kuldsest muinasajast tuge ja kinnitust oma vabadusaateile olevikus. Eepose kangelane on selle rahva iseolemise ja eluvõime sümbol, tema hüperboliseeritus omandab selgepiirilise funktsionaalse tähenduse. Ta ei ole mitte ainult füüsilise olendina potentne (taplus huntidega, Peipsi ületamine), võimeline oma eksistentsi kindlustama ja seda kurja ning vaenujõudude eest kaitsma, vaid sellele lisandub veel moraalne mõõde, eetiline kujund (ehitamine, töö), mis avaldub kangelase küpses elujärgus. Rahva ja ühiskonna traagiline seisund, millest laul õieti välja on kasvanud, motiveerub tõlgitud katkendeis küllaldase selgusega. Selle tingimuseks on ühelt poolt noore Kalevipoja (tema rahva või ka igasuguse noore rahva) süü, see eksitus (siin: saarepiiga hukutamine), milleta poleks võimalik kogemus ja eetilise valikuvõime omandamine — seega eksitus, mis on paratamatus, ent sellegipoolest toob kaasa karistuse; teiselt poolt inimolemise relatiivsus välismaailma suhtes, inimese võimetus olematust lõplikult ratsionaalselt seletada, surma ja kurja ületada — siinpoolse ja teispoolse püsiv vastuolu (ema otsing, Kalevipoja kõne hauas viibiva isaga). Võitlus kurja vastu, süü kahetsus ning täieliku vastutuse omaksvõtt, ühiskondlik teadlikkus, mis allutab isikliku huvi (seda sümboliseerib teatav frigiidsus Kalevipoja tunnetes: ta ei armasta naist, armastab ainult ema), tagab aga lunastuse lootuse. Isiklikust ja intiimsest loobumine rahva huvide nimel (milles on muidugi osa Kreutzwaldi valgustuslik-ratsionalistlikul eluvaatel) on seega rohkem ohverduse kui süü tähenduses: lunastus kaalub üles karistuse. Ühtlasi on seesugune käsitus aga ka «Kalevipoja» rahvuseeposeks olemise tingimus. «Kangelane tiigrinahas», kus intiimsuhted domineerivad ühiskondlike üle, on vähem rahva- või rahvuseepos kui «Sassuuni Davith» ja seisab hoopis lähemal rüütliromaanile. Romaanipärased elemendid varjutavad laiemat rahvustunnet ja ka algset rahvalikkust «Nibelungide laulus», milles ei ole nii terviklikku ühiskondlikku teadlikkust kui «Rolandi laulus» või «Laulus minu Cidist». Niisamasuguse rõhunihke avastaksime uuemal ajal Kreutzwaldi «Kalevipoja» ja Pumpursi «Lāčplēsise» (1888) vahel: Kreutzwaldi kontseptsioon suundub täielikumalt rahvusliku ühtsuse ja iseseisvuse ideaali väljendusele, mistõttu romaanipärased romantilised suhted tegelaste vahel, mis on küllalt tuntavad läti eeposes, jäävad «Kalevipojas» tagaplaanile.

Kindlasti uskudes, et «Kalevipoja» ideelis-funktsionaalse olemuse põhijooned esperantokeelses tõlkes avanevad, võiksime saadud kujutlust mõttes siiski veel täiendada, eriti sellega, mis rõhutaks, et tegu ei ole mis tahes rahvuseeposega, rahvuseeposega üldse, vaid eesti rahvusliku kangelaslauluga. Tõlgitud fragmentides leidub küll üsna hulganisti seoseid lokaalse tegelikkusega (legendid ühe või teise paiga tekkest), kuid neid saanuks lisada, esile tuues veelgi rohkem n.-ö. eestilikke loomujooni kangelases ja teistes tegelastes. I laulus on Salme meheleminek tähele tõesti terviklikum ja ekspressiivsem, ka rahvaloomingulisem kui järgnev Kalevi kosjaskäik, ent seevastu seostunuks viimane tihedamalt Kalevipoja kui protagonisti sünnilooga. Ja kes teab, vahest olnuks Kalevis, kes «rahapunga raksatab» (vrd. tähega, kes Salmele kosja tulles raksatab pelgalt oma raudkandu), ka midagi põliseestilikust praktilisest meelest, kainest asjalikkusest või ka sellest kodanlikust vaimust, millega Kreutzwaldi valgustuslikkusel nagu üldse Euroopa valgustusel (romantilistegi ideaalide korral) kunagi lähedus ei puudunud. Kalevipoja äkkviha, mida Kreutzwald mitmel korral toonitab, on samuti tüüpiline põhjamaine loomujoon. Selle näiteks võinuks olla katkend Kalevipoja tehingust Soome sepaga, pealegi on see episood väga tähtis süü ja karistuse vahekorra selgituseks teoses. Vajalik olnuks Kalevipoja ängistuse näitamine VII laulus, sest kahetsus (nagu ka töö, mida jõulisimalt kujutab künniepisood VIII laulus) on kangelase hilisema sisemise kasvu üks põhitingimusi. Kahelda võib veel, kas möödaminek XII laulust oli õige: on ju selles Kalevipoja üks värvikamaid seiklusi, lauavõitlus, milles ilmnevad nii tema jõud, arukus kui ka kaastunne nõrkade ja kaitsetute vastu. Niisama oluline on Kalevipoja vahekord allmaailmaga, teispoolse reaalsusega, tema võitlus sarvikuga (kurjaga): ainult seeläbi vabaneb ta lõplikult oma süüst ja pärib lootuse lunastuseks. Mõlemad põrguskäigud on praegu raamatukesest välja jäänud. Üks Kreutzwaldi teeneid on, et kohandades küll algmaterjali valgus-

tuslikule põhiideele, säilitas ta oma teoses siiski väga palju algrahvalikust primitiivsest elutundest, mis vanimates pärimustes ja lauludes valitses. Sellega saab ta eelise näiteks Longfellow' ees, kes kujundas oma «Laulu Haiavatast» (1855) valgustusliku «hea looduse» vaimus, jättes indiaanlased nende ürgsest loodustajust ja telluursetest kirgedest ilma. Nii on «Haiavata» valdavalt tunderikas kodanlik idüll, eemal tegelikust indiaanlikust realiteedist, Kreutzwaldi «Kalevipojas» selliseid ilmseid lihtsustusi aga pole. Põhjamaise — kui mitte eestiliku — telluursuse vasteks on Kreutzwaldil teatavad osad Peipsi ja Ilmjärve läbimisest, aga samuti episood Raudoja nõianeitsiga: ürgpõhja jämereaalne seksuaalsus (täiesti erinev lõunarahvaste peenendatud erootikast) on siin selgesti tajutav. Seda elutunnet pidanuks ehk rohkem sulandama ka esperantokeelsesse tõlkesse.

Eraldi küsimus on vahenduse esteetiline ja poeetiline külg. Suur osa valitud tõlkekatkendeist vastab originaali lüürilistele osadele (tähe kosjaskäik, vendade laul, Kalevipoeg isa kalmul, Kalevipoja kõnelus Olevipojaga jm.). Seesugune esteetilise dominandi määrang näib olevat õige: oli ju Kreutzwaldi lähteaine — rahvaluule — eelkõige lüüriline, ning lüüriline oli ka Kreutzwaldi enese anne (need osad «Kalevipojas», mis on autori puhtaim omalooming, kalduvad ikkagi lüürikasse). Eepiline arendus on autoril ebaühtlane ja dramaatilised episoodid (sõjad jms.) kipuvad hajevile jääma, neis ei ole küllalt kontsentreeritud pingestust. Lüürilised osad teoses on seevastu need, milles Kreutzwald kui poeet avab end täies suuruses, olles oma laulikurolli kõrgusel nii rahvalaulu vahendajana kui ka uue laulu loojana. Rahvaluule parallelismidele tuginedes loob ta teoses ridamisi suurepäraseid poeetilisi kujundeid, metafoore, tõstes «Kalevipoja» ekspressiivsusastmelt kaugele ettepoole nendest eepostest («Haiavata», «Lāčplēsis»), mis oma ajalooliselt asendilt kõrvutust võimaldaksid (võrdlus «Kalevalaga» on liialdatud ja õigustuseta ambitsioon!). Tuglase kunagine arvamus, nagu oleksid eesti rahvalaulu (ja selle järel ka Kreutzwaldi) alliteratsioonist ajendatud võrdlused ja metafoorid mõttelt sisulagedad või absurdsed ning nagu takistaks rahvalaulu vorm ise oma konservatiivsusega aine originaalsust või poeediisiku väljendust, ei ole päriselt küündiv: teame nii eesti rahvaluule kui ka teiste rahvaste luuleloomingu põhjal (näit. hispaania romansid), et kollektiivne töötlus (kuigi ebateadlik ja juhuslik nagu individuaalse poeedigi intuitsioon) on loonud poeetilisi imesid, mille ees taandub ka täiuslikem kunstluule; teiselt poolt ei ole traditsiooniline vorm (näit. romanss García Lorcal) luulegeeniusi kunagi takistanud oma individuaalsust avaldamast.

Sellepärast võinuks «Kalevipoja» lüürilist osa esperantokeelses tõlkes ehk veel laiendadagi, hõlmates sellesse näiteks täiendavaid katkendeid VII laulust või ka XII laulu vaeslapseloo. Ent samas mööngem, et lüürika vahendamine teise keelde on raskeim ülesanne, mis tõlkijale osaks võib saada. Kui jutustavas poeemis leksikaalsed ja vormilised nüansid harva pääsevad oluliselt mõjuma, siis lüürikas küll. Et neid raskusi selgitada, vaadelgem Hilda Dreseni tõlget episoodist, mis jäädvustab Kalevipoega isa kalmul (III laul, 747—851).

Kalevite kallim poega
Astub isa haua peale,
Istub kalmukünka peale
Kurba südant kergitama.

Isa hauasta küsima:
«Kes see liigub peale liiva,
Kes see astub peale haua?
Sõmer kukub silma peale,
Kruusa langeb kulmudelle.»

Poega mõistab, kostab vastu:
«Noorem poega, poisikene,
See'p see liigub peale liiva,
See'p see astub peale haua,
Istub mure muljutusel
Kadund isa kalmukünkal.
Tõuse üles, taadikene!
Ärka üles, isakene!
Tule teeda näitamaie,
kuhu eite kadunekse!»

Isa kostab mätta alta,
Taati kalmusta kõneleb,
Mulla alta tõstab hääle:
«Ei või tõusta, poega noori,
Ei või tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
Kivi raske peale keha;
Kulmu katvad kullerkupud,
Silmi katvad sinililled,
Punalilled palgeida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
Ohud õrnad õpetagu,
Taevatähed andku tarkust!»

La plej kara fil' de Kalev
Al la patra tombo paŝas,
Al altaĵo sin apogas
Por konsoli koron sian.

Patra voĉ' el tombo vokas:
«Kiu sur la sablo staras,
Sur la tombo peze paŝas?
Sablo sur la frunton falas,
Gruzo sur okulojn gutas.»

Li ekaŭdas, ame diras:
«La plej juna fil' fidela,
Li nun sur la sablo staras,
Sur la tombo peze paŝas,
Sidas en sufer' sincera
Sur la patra tombo paca.
Ho, leviĝu, patro kara!
Ho, vekiĝu, paĉjo mia!
Vi konsilu, kie trovi
La perditan panjon karan!»

Patro jene ekparolas,
De sub ter' tremvoĉe diras,
El la tombo tiel vokas:
«Nek leviĝi, nek vekiĝi
Povas mi, fileto juna.
Rokon oni sur min rulis,
Pezaŝ tono korpon premas,
Kovras frunton floroj flavaj,
Bluaj brilas sur okuloj,
Sangeruĝaj sur la vangoj.
Ventoj al vi vojon montru,
Vin aero ame gvidu,
Steloj saĝon liveradu!»

Esimene erinevus, mida märkame juba originaali ja tõlke meloodiat kuulates, tuleneb sellest, et esperantos on värss alati neljajalaline trohheus, kuid regivärsilises rahvalaulus ja ka «Kalevipojas» on see tunduvalt varieeritum — tänu puhttrohheilise värsi vaheldumisele värssidega, milles on koos trohheused ja daktülid. Esperantos oleks ka niisugune värsistruktuur mõeldav, kuid n.-ö. daktülilised sõnad (nagu eesti keeles verbi ja ka nimisõna arvukad vormid) sellele keelele siiski omased ei ole (rõhk on kõigis sõnades eelviimasel silbil) ning daktülite kombineerimine mitmesuguste ees-, abi- või asesõnade varal jätaks kohmaka mulje. Täielikku kõlalist homorütmiat esperantokeelse tõlke ja algteose vahel niisiis ei ole, kuid on küllaldane lähedus (lõpuks kirjutas ka Kreutzwald üsna pikki osi «Kalevipojast» puhtas trohheilises värsis). Lisagem, et tõlgetest annab «Kalevipoja» kõlarütmi kõige sarnasemalt — arusaadavail põhjusil — edasi soomekeelne vahendus, kõigis teistes on aga jäädud kas neljajalalise trohheuse juurde (saksa, tšehhi, vene, ungari, läti tõlgetes) või siis kasutatud mõnd tulemkeelele loomuomast vormi, mis paraku nii regivärsilisest kui ka trohheilisest kujust erineb (leedu, itaalia tõlge).

Siis veel teine möödapääsmatus: kõikvõimalikud arhailised vormid (*hauasta, näitamaie, kadunekse* jm.), nii olulised meie rahvaluules, tasanduvad tõlkes vältimatult, mistõttu suur hulk varjundeid läheb kaduma. Vanades kultuurkeeltes saaks neid ehk mõneti korvata algelise stiiliga, kuid esperantos, mis on noor tehiskeel, see muidugi tulemusi ei anna.

Ent need on ka ainsad paratamatused, mida Hilda Dresen tõlkijana tunnistab. Ülejäänus on kõikjal kohal tema poeedimeel, mis korrastab tõlkemaastikke vastavuses «Kalevipoja» eestikeelse luulega. Nii on ta suutnud oivaliselt edasi anda alliteratsiooni ja assonantsi, mis on regivärsi ja «Kalevipoja» mõjusaim poeetiline vahend, ja seda kogu tõlke ulatuses (ülaltoodud katkendis juba alates esimestest värssidest: *kara — Kalev, patra — paŝas, al — altaĵo, konsoli — koron, voĉ' — vokas* jne.). Kuid algriim ei ole veel kõik: tõlkes nagu originaaliski toestab seda järgsilpidegi vokaalne kokkukõla. See on esperantos kui peamiselt romaani keelte najal loodud keeles üsna loomulikult saavutatav (näit. *kara — Kalev, al — la — patra — paŝas, al — altaĵo — apogas, por — konsoli — koron* jne.). Tänu rohkele assoneeruvale elemendile tundub esperanto värss kõlavat nõtkemalt ja originaalilähedasemalt kui näiteks saksakeelne tõlge, kuigi nii ühes kui ka teises on kasutatud trohheilist mõõtu.

Samasugust truudust algteosele võime tõdeda ka seal, kus vahenduse objektiks ei ole mitte üksnes meloodia ja kõlavarjundid, vaid vahetud tähenduslikud üksused — kujundid. Meie näites võib ainult kahes kohas küsida, kas kujund pole osalt lõdvenenud («por konsoli koron sian» *pro* «kurba südant kergitama» ja «sidas en sufer' sincera» *pro* «istub mure muljutusel»). Esimesel juhul on «südant kergitama» vististi kujukam kui «lohutama» ja ka sõna «kurb» olnuks ehk hea säilitada; teisel puhul paistab tõlkekadu selgemini: «en sufer' sincera» (siiras kannatuses) ei asenda kuidagi ekspressiivset ühendit «mure muljutusel». Õnnestumisi leidub Dresenil aga palju rohkem. Täiesti võrdselt originaali tundega vahenduvad isa lüürilised vastukõned: otse imetleda tuleb, kuidas on äkki tõlkesse, milles kujund püsib täpsena, nii loomulikult sattunud kohased alliteratsioonid («sablo sur la frunton falas», «gruzo sur okulojn gutas», «kovras frunton floroj flavaj», «bluaj brilas sur okuloj») või kuidas kujuneb värsisisene meloodiline kooskõla («nek leviĝi, nek vekiĝi») või vajalikus kohas omadus- ja nimisõna inversioon («floroj flavaj»). Hilda Dreseni tõlge on eeskujulik.

Hädavajaliku täienduse Dreseni tõlgetele moodustab raamatukeses Eduard Laugaste eessõna. Selles antakse igati pädev ülevaade «Kalevipoja» sotsiaalsest ja kirjandusloolisest tagapõhjast, teose lättemateriaalidest, samuti «Kalevipoja» retseptsioonist ja tõlgetest. Eriti tähtis on lühikokkuvõte laulude süžeestikust. See võinuks tõlgete fragmentaarsust arvestades täielikumgi olla, iseäranis nende laulude kohta, mis on jäänud tõlkimata. Veelgi õigem olnuks ehk lühiümberjutustuse paigutamine süžeelistesse tühikutesse värsstõlgete vahel, mis hõlbustanuks teose kui terviku jälgimist. Võib-olla oleks lugeja soovinud eessõnast leida veel selgitusi «Kalevipoja» poeetika ja selle kohta, kuidas see nähtub esperantokeelses tõlkes. Ja vahest oodanuks ta teose paigutust eepilise traditsiooni laiemasse konteksti, kõrvutamist nende kangelaslauludega, mis rahvusvaheliselt juba tuttavamad. Kuid mõeldes tõlke väiksele mahule on see soov küllap liialdatud: kui kunagi terve «Kalevipoeg» esperanto keelde tõlgitakse — siis küll mitte.

Oskar Kallise illustratsioonide analüüs ei kuulu enam käesoleva vaatluse

raamidesse. Kuid nad sobivad, mahuvad tõlke õhukesse kaantevahesse pareminigi kui Kristjan Raud oma võimsa, kuid külluslikku ruumi nõudleva sarjaga. Ka Kallise piltidele oleme tänulikud, et meilt avarasse esperantomaailma on suundunud nägus tõlkeraamat, vääriline esindama seal «Kalevipoega» ja meie kirjandust.

Jüri Talvet

UUT KAKSKEELSE LEKSIKOGRAAFIA KOHTA

В. П. Берков. Вопросы двуязычной лексикографии. (Словник.) Издательство Ленинградского университета. Ленинград, 1973. 192 lk. Hind rbl. 1.— В. П. Берков. Слово в двуязычном словаре. «Валгус», Таллин, 1977. 140 lk. Hind rbl. 1.32

Kultuurkeelte kirjavaras on eriline koht sõnastikel. Suurte akadeemiliste sõnaraamatute vajalikkuses ja tähtsuses ei kahtle keegi. Nende olemasolu või puudumist peetakse rahvuskultuuri rikkuse või vaesuse tundemärgiks. Meie kakskeelsed sõnaraamatud on siiani valminud entusiastide tööviljana. Tänapäev on aga meie ette seadnud nõude hakata tegelema tõlkesõnaraamatute koostamisega uuel tasemel, järjekindlalt teaduslikele printsiipidele tuginedes. Teisiti pole see enam mõeldav.

V. Berkov on teinud esimese katse kakskeelse leksikograafia paljusid keerulisi probleeme teoreetiliselt üldistada. Uurimus on ilmunud kahes osas: esimene osa «Kakskeelse leksikograafia probleeme. (Märksõnastik)» Leningradis juba 1973. a., teine «Sõna kakskeelses sõnaraamatus» 1977. a. sügisel Tallinnas.

Esimeses osas on tähelepanu keskpunktis suure tõlkesõnaraamatu märksõnastik ja sellega seotud probleemid, teine osa käsitleb sõnaartiklit. Autori eesmärk ei ole pakkuda põhjalikku praktilise töö juhendit, vaid vaadelda teoreetilisi probleeme, millega kakskeelne leksikograafia kokku puutub, ja anda neile probleemidele optimaalne, tänapäeva keeleteaduse tasemele vastav lahendus. Paljut on autoril endal olnud võimalik kontrollida praktilises sõnaraamatutöös.

Mitte kõik uurimuses tõstatatud probleemid ei ole leidnud võrdselt põhjalikku käsitlust. Kui küsimust on eelnevates töödes juba vaadeldud või ta vajab veel omaette üksikasjalikku uurimist, on temal peatutud õige põgusalt. Kui aga probleem, olgu ka kõige tähtsusetum, on seni leksikograafide tähelepanuorbiidist välja jäänud, on seda nimetatud töös üksikasjalikult käsitletud (näit. võõrsõnad).

Nagu autor eessõnas märgib, moodustavad teose esimene ja teine osa ühtse terviku pealkirjaga «Kakskeelse leksikograafia teooria probleeme». Loomulikult ei leia me siit vastust kõikidele tõlkeleksikograafias kerkivatele küsimustele. Siiski on see esimene kokkuvõtlik teos, kus ühiste kaante vahele on koondatud oluline osa sellest, mida sõnaraamatu koostaja peaks leksikograafiast teadma.

Teose esimese osa sissejuhatuses antakse ülevaade leksikograafia arengust üldse. Sellele järgneb märksõnastiku analüüs, mis võtab enda alla õige mitu peatükki. Kohe alguses esitatakse raamatu põhitees: märksõnastik on olulisimaid sõnaraamatu mahtu määravaid tegureid, märksõnastiku otstarbekus määrab kogu sõnastiku väärtuse. Üldkeele sõnaraamatut koostavale leksikograafile on nimetatud probleem üks tõsisemaid, sest objektiivseid kriteeriume märksõnade valimiseks seni pole. Olemasolevad sagedussõnaraamatud tagavad vaid 70%-lise täpsuse, see ei ole aga üldkeele sõnaraamatu märksõna valikuks piisav. Sõna kasutatavuse üle saab seega otsustada ainult subjektiivsest tundest lähtudes. Eriti käib see terminivaliku kohta, kus leksikograaf lähtub üldkasutatavuse laialivalguvast mõistest. V. Berkov on seisukohal, et suure kakskeelse sõnaraamatu märksõnastik peaks sisaldama lähtekeelt ideaalselt valdava inimese sõnavara. Sellise sõnavara kokkuseadmiseks tuleks ette näha kõikvõimalikke suhtlussituatsioone, millesse ideaalne keelevaldaja võib sattuda. Peaks koostama temaatiliselt järjestatud sõnade loetelud ja neid küsitluse teel kontrollima. See on muidugi töömahukas ja aeganõudev eksperiment, kuid tulemused huvitaksid peale keeleteadlaste veel ka sotsiolooge, pedagooge ja filosoofe.

Sama kriteeriumi võiks kasutada ka vananenud sõnade (historismide ja arhaismide), murde- ja eksootiliste sõnade valikul. Mainitud probleemid tulenevad kõik lähtekeelest, kuid märksõnastiku koostamisel on tarvis silmas pidada ka tulemkeelt, eelkõige toponüümide ja antroponüümide, aga ka ühesõnaliste teosepealkirjade, ajalehtede-ajakirjade, organisatsioonide, parteide vms. nimetuste valikul. Märksõna valik oleneb ka mõiste tähtsusest tulemkeelt kõnelevas ühiskonnas.

Kahes järgmises peatükis vaadeldakse, millist sõnavormi valida märksõnaks, kas

morfeem ja ebaregulaarne tuletis end märksõnana õigustavad. Ebaregulaarne sõnavorm võetakse märksõnastikku selleks, et aidata sõnaraamatu kasutajal leida sõna algvormi. Seepärast peab kakskeelse sõnaraamatu märksõnastik sisaldama supletiivvorme (näit. vn *человек — люди*) ja muutuva tüvega sõnavorme (vn *лён — льна*).

Töö teises osas sõnaartikliga seotud probleeme käsitledes peatub autor sõna foneetilisel ja grammatilisel karakteristikal, vastendamisel ning märgenditel.

Mittefonemaatilise kirjapildiga keelte puhul tuleb anda sõna hääldamise kohta võimalikult täielik informatsioon. Näiliselt laheneks asi lihtsalt: kõik reeglipärane jäetakse sõnaraamatust välja, hääldusjuhistega varustatakse vaid erandlikud vormid. Kogu raskus seisneb aga selles, et piir reegli ja erandi vahel on üsna tinglik, erandeil on omakorda erandid jne. Praktiliselt tähendab see, et sõnaraamatu koostaja peab arvestama sõnaraamatu kasutaja teadmisi ja sellest lähtudes lahendama küsimuse, kas sõna tuleb transkribeerida või mitte. Seepärast teeb autor ettepaneku transkribeerida kõik märksõnad, välja arvatud juhtumid, kus sõnas igale tähele vastab tema põhihääldus. Ka transkribeerimise võimalusi on kaks. Esiteks võib ära märkida vaid fonoloogia seisukohalt relevantsed momendid, tähistades ühesuguselt ühe foneemi kõiki allofoone, olenemata sellest, kui palju nad häälduses üksteisest erinevad. See on fonemaatiline transkriptsioon. Teine võimalus on foneetiline transkriptsioon, mis järgib täpselt igasuguseid hääldusfinesse. Lugeja vajab ühtaegu lihtsat ja sisukat transkriptsiooni, seetõttu ei ole mõeldav rakendada ainult üht või ainult teist võimalust. Osa foneetilist informatsiooni antakse lugejale ka vastava ülevaate näol sõnaraamatu eessõnas. Millist foneetilist informatsiooni tasub sõnaartiklis esitada, selle määrab sõnaraamatu kasutaja artikulatsioonikogemus.

Sõna grammatilises kirjes eristatakse paradigmaatilist ja süntagmaatilist iseloomustust. Esimene on selline informatsioon, millele tuginedes on võimalik moodustada sõnast mis tahes vormi. On selge, et grammatiline kirje ei saa hõlmata tervet paradigmat. Ülejäänu peab kuuluma grammatilisse ülevaatesse.

Süntagmaatiline iseloomustus näitab kätte sõna rektsiooni ja valentsi. Rektsiooni tuleks sõnaraamatus näidata juhtumeil, kui see on lähte- ja tulemkeeles erinev.

Siiani on põhjalikumalt läbi töötamata probleem, kuidas esitada tõlkesõnaraamatus sõnaühendeid ja grammatilisi konstruktsioone. Leksikograafi huvitavad eelkõige kinnisühendid, mis ka tavaliselt sõnaraamatutes fikseeritakse. Kuid need mallid, mille leksikaalseks täitmiseks on mitmeid võimalusi, jäävad pahatihti nii grammatikute kui leksikograafide tähelepanuorbiidist välja. Nagu märgib V. Berkov, on kakskeelsetes sõnaraamatutes siiani lubamatult vähe tähelepanu pööratud grammatiliste konstruktsioonide vastetele. Kui grammatilises konstruktsioonis on raske leida nn. põhisõna, siis peaksid niisugused juhtumid olema fikseeritud grammatilises ülevaates.

Ideaalne vaste peab sisaldama kogu seda ja ainult seda informatsiooni, mida sisaldab lähtekeele sõna. Praktikas on aga seda nõuet raske järgida, tõlgitavale sõnale pole üsna sageli võimalik leida adekvaatset vastet. Vastete rohkus, s. t. sünonüümika, ei tee sõnaraamatut ei rikkamaks ega teaduslikumaks. Sõnaraamat peab andma täpse informatsiooni lähtekeele sõna kohta, liigne sünonüümika aga teeb sõna mõiste laialivalguvaks.

Vastete valikul tuleb sõnaraamatu koostajal arvestada, et tõlgitava sõna ja vaste grammatilised, stiililised, sageduslikud, areaalilised, assotsiatiivsed jt. parameetrid langeksid ühte. Kui nad kokku ei lange, siis kasutatakse vastavaid märgendeid, sel juhul jääb vaste leidmine sõnaraamatu kasutaja ülesandeks.

V. Berkov märgib, et liiga paljud sõnad on varustatud terminimärgendiga. Terminimärgend ei aita lugejat, kui sõna jääb seletuseta. Lugeja on sunnitud ikkagi vastust otsima teisest allikast ja seepärast peab V. Berkov otstarbekaks kasutada terminimärgendeid ainult polüseemiliste sõnade puhul kui üht tähenduste eristamise vahendit.

Ja veel üks V. Berkovi mõte. Kakskeelse sõnaraamatu ülesanne on tagada teksti mõtestatud tõlge. Et seda ülesannet täita, peab sõnaraamat andma kasutajale teadmisi ka vastavat keelt kõneleva rahva kultuurist ja elust-olust.

Asta Õim

Henno Meriste 60

19. selle kuu päeval on oma elutee 60. verstapostini jõudnud teenekas ajakirjanik, keele- ja kirjamees Henno Meriste.

Juubilar on sündinud Tallinnas, kus ta pärast õppimist Prantsuse Lütseumis ja Riigi Kunsttööstuskoolis (graafika ja trükindus) töötas aastail 1936—1939 litograafiakäitises, millele järgnes sõjaväeteenistus.

Ajakirjandusmail on Henno Meriste tegev olnud 1944. aasta sügisest. 1944. a. oli ta «Ohtulehe» tehniline toimetaja ja vastutav sekretär, seejärel lühemat aega, 1945—1946, «Noorte Hääle» vastutav sekretär. Uus ajajärk H. Meriste elus algab 1954. aastal. Sealtmaalt kuni tänini, seega oma veerandsada aastat on ta olnud ajakirjanduselu eesliinil, töötades Eesti Telegraafiagentuuris tõlktoimetajana. Kui 1958. a. mais hakkas tegutsema ENSV Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsioon, sai otsekui endastmõistetavalt selle esimeheks keeleerk ja toimekas Henno Meriste, kes sellel kohal on püsinud sektsiooni senise tegevuse kõik kakskümmend aastat.

ETA töö on oma iseloomult operatiivne ja pingeline, iga päev üha uut pakkuv. Siin töötades on Henno Meristel tulnud tõlkida tuhandeid lehekülgi kõige värskemat informatsiooni ja muud ajalehematerjali kõiksugustelt aladelt, kohaliku tähtsusega uudistest kuni kõige kaalukamate maailmasündmusteni, pisisõnumeist kuni kõige tähtsamate riiklike ja poliitiliste dokumentideni, kaasa arvatud NSV Liidu uus põhiseadus.

Mõndagi on H. Meriste jõudnud tõlkida ka väljaspool oma põhitööd teadeteagentuuris. Tema kui tõlkija ampluaa on olnud lai nii ainealuti kui ka žanriliselt, ta on tõlkinud ilukirjandust, publitsistikat, tarbetekste, poliitilisi dokumente, seadusandlikke akte, informatsiooni jne.

Pikaajaline aktiivne tõlketegevus nii kutsetööna kui ka kõrvalharrastusena on teritanud Henno Meriste pilku keeleseikade ning eesti ja vene keele erinevuste nägemisel. Elu on toonud aina uusi keele- ja tõlkeprobleeme, pannud mõtlema selle üle, kuidas meie ajakirjanduskeel võimalikult paremini täidaks oma vastutusrikkaid ülesandeid. Tervelt kaks aastakümmet on keeleärksate põhiliseks kooskäimiskohaks olnud Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsiooni koosolekud, mille organiseerija ja hing kogu aeg on olnud sektsiooni esimees H. Meriste. Palju on siin ära tehtud keeleliste päevaküsimuste sõelumisel ja selgitamisel, uute ja ajakohasemate keelendite leidmisel ning evitamisel, ajakirjandus- ja kirjastustöötajate keelepädevuse suurendamisel. Et meie ajakirjanduse üldine keeletase praegu on midagi muud kui paarkümmend aastat tagasi, selles on vaieldamatult suurimad teened Henno Meristel. Meriste ise on olnud sektsiooni koosolekutel kõige virgem esinema ja üks aktiivsemaid keeleküsimuste käsitlejaid ka ajakirjanduses. Alates 1958. aastast on talt ilmunud rohkel hulgal keelekirjutisi. Ta on kirjutanud artikleid ka tõlkeprobleemidest, 1975 üllitanud U. Liivakuga kahasse raamatu «Kuidas seda tõlkida». 1963. a. detsembrist kuni praeguseni on H. Meriste «Sirbi ja Vasara» keeleveergude toimetaja.

Henno Meristelt pärinevad uudissõnad *pääsla* e. *läbila*, *kuukulgur*, *(tööstus)heitmed*, *turvavöö*, tema algatusel on ajakirjandusse ja mujalegi jõudnud keelendid *tippnõupidamine*, *jõupoliitika*, *massihävitusrelv*, *pingelõdvendus*, *mängufilm*, *tööhõive*, *«Ajakirjanduslevi»*, *kantseliit*, *avakosmos* jpt., käibesse tagasi toodud sõnad *kaubamaja*, *vanaraud*, *oskustööline*, *masinafehas* jt.

H. Meriste on aastaid kaasa löönud Emakeele Seltsi keeletoimkonnas ja kuulunud VÕK-i mõlemasse koosseisu.

Peale muu on H. Meriste tegutsenud karikaturistina ja põljetonistina (1966 põljetonide ja humoreskide kogu «Kahvatu mees ehk mees ilma kahvata»), tänu temale on trükiveergudele pääsenud Toomas Havi, Vidrik Vussermann jt. Lühidalt, mees mitme palgega.

Juubilari mitmekülgne tegevus kultuurielus, eriti aga tegevajakirjanikuna ja keelehoolde alal on leidnud väärilist hindamist: 1975. aastal anti talle Eesti NSV teenelise kultuuritegelase nimetus.

Et Henno Meriste tarmukas tegevus meie keeleelu mõjustamisel ning hea ajakirjanduskeele kultiveerimisel on olnud tõhus ja viljakas, see on paljudele tunda ja teada. Eriti hinna-

tav ning omaette saavutus on aga tema viimaste aastakümnete mitmeharulise keeleharimistöö pidevus: ligemale veerandsada pingelist tööaastat ETA-s, kakskümmend tegevustihedat aastat Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsiooni juhina, ja lisaks veel ühtejärge viisteist toimekat aastat «Sirbi ja Vasara» keeleveergude kokkuseadjana ja toimetajana — sellisest koormast jätkuks mitmele mehele.

Rein Kull

Leedu klassikaväljaandeid

Kristijonas Donelaitise, «Aastaaegade» autori omapärast ja kirjandusloolisel erakordset loomingut on mõne katkendiga tutvustanud ka eesti tõlkijad. Leedus ilmus mullu kogu klassiku pärandi (valmid, «Aastaajad», saksakeelsed värsid, kirjad, arhiivimaterjalid) esmakordne teaduslik väljaanne pealkirjaga «Raštai» («Teosed»). Väljaandjaks on Leedu NSV TA KKI, toimetuskolleegiumi esimeheks K. Korsakas, liikmeiks tuntuimad Donelaitise uurijad K. Doveika, L. Gineitis, J. Kabelka ja K. Ulvydas. 600-leheküljeline kaunis raamat hõlmab peale autoriteksti (see on kahekordne: vanas ja uues kirjaviisis või saksa keeles ja leedu tõlkes) L. Gineitise põhjaliku sissejuhatuse, K. Ulvydase selgituse keelelise redigeerimise põhimõtteist koos sõnastikuga (umb. 600 sõna selgitused), tekstikriitilisi ja sisulisi kommentaare, K. Doveika kirjelduse arhiivimaterjalide kohta ja kommentaare nende juurde. Raamat on illustreeritud fotodega autograafidest, Donelaitise teoste varaste väljaannete ning tähtsamate tõlgete esilehtedest, samuti mõne vana pildiga Tolminkiemise kirikust, kus Donelaitis oli pastoriks. Erilist tähelepanu väärib palgelehel esitatud foto uuest Donelaitise skulptuurportreest, mis on valmistatud Tolminkiemises väljakaevatud kirjaniku põrmu järgi ja väga erineb senistest fantaasiaportreedest, milledest meiegi üht ENE vahendusel tunneme (Leedu entsüklopeedia Donelaitise portreed muide ei sisaldagi).

Donelaitise pärandi ilmumise kõrval väärib märkimist teinegi mullune väljaanne: see on XVI sajandi Vilniuse humanisti Nicolaus Hussovianuse ladinakeelne poeem «De statura, feritate ac venatione bisontis carmen» («Laul tarva välimusest, metsikusest ja küttimisest») koos paralleelse leedu tõlkega klassikaliselt filoloogilt Benediktas Kazlauskaselt, kes on kirjutanud ka sissejuhatuse ja kommentaarid. Veidi üle tuhande värsi pikkune eleegilistes distihhonides teos pakub huvi niihästi sisuliselt kui kultuuriloolisteseoste tõttu. Antiikluule traditsioon pidi tollases Leedus tõesti elav olema: esimene uus keel, milles püüti kultiveerida heksameetrit, oli nimelt leedu keel, ja juba XVI sajandi lõpul, seega poolteist aastasada enne Donelaitistki. Vilniuse humanistide ladinakeelne luule oli rikkalik ja mitmekesine, uusi väljaandeid koos tõlgetega võib tõenäoliselt oodata veelgi, seda enam et materjaliga agaralt tegeleb Vilniuse ülikooli klassikalise filoloogia kateeder. Ehk tohiks loota, et kunagi mõni meie filoloog niisamuti käsile võtab Tallinna barokkhumanistide ladinakeelse luule, millest me seni peale selle olemasolu fakti ju midagi ei tea...

Emakeele Seltsis

Emakeele Seltsi aastakoosolek tuli kokku Tartus 19. II 1978. Ettekandega «Kaudne kõneviis lõunaeesti murretes» esines seltsi esimees A. Kask. Kuigi kirjakeele kaudse kõneviisi *vat*-lõpp pärineb just lõunaeesti murdest, on seal tarvitusel mitmeid teisigi kaudse kõneviisi vorme (näit. *ta olna* 'olevat' jt.), mis on kaugel kirjakeelest. Neid nähtusi ei ole meie keeleteaduslikus kirjanduses kuigivõrd käsitletud.

Koosoleku ametlikus osas kuulati ära aruanded, võeti vastu uusi liikmeid ja toimusid valimised. Juhatuse aruande seltsi 58. tegevusaasta kohta esitas H. Ahven, revisjonikomisjoni aruande komisjoni esimees K. Mihkla.

1977. aastal oli seltsis oluline organisatsiooniline muudatus: seltsi juurde loodi poeetilise lingvistika ja stilistika sektsioon (asutamiskoosolek 4. XII 1977). Uldiselt kulges seltsi tegevus küllaltki traditsioonilises laadis. Seltsi koosolekute-konverentside-keelepäevade osas oli kesksel kohal «J. V. Veski päev», järjekorras juba kümnes. Seekord olid päevakorras eesti kirjakeele ajaloo probleemid.

Seltsi üld- ja ettekandekoosolekuid peeti aasta jooksul 11 kokku 20 ettekandega: Tartus 6 koosolekut 11 ettekandega, osavõtjaid keskmiselt 38, Tallinnas 5 koosolekut 9 ettekandega, osavõtjaid keskmiselt 44—45. Rahvaluulesektsioon pidas koosolekuid rohkem kui kunagi varem — 12, neist 10 Tartus, 2 esmakordselt Tallinnas. Ettekandeid esitati kokku 26, osavõtjate arv keskmiselt 48—49. Lingvistilise poeetika ja stilistika sektsioonis toimus asutamiskoosolek kolme ettekandega.

Keele- ja rahvaluulepäevi korraldati 1977. aastal kaks: 21. IV 1977 oli Sonda 8-kl. kooli keelepäev, (osavõtjaid umbes 200), 6. V 1977 Obinitsa rahvaluulepäev (osavõtjaid umbes 150).

Uudseks üritiuseks oli Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühingu ja ES-i koostöös juunisiuulis korraldatud eesti keele ja kirjanduse seminar noortele väliseestlastele. Seltsi kaasorganiseerimisel peeti seminaril 11 ettekannet eesti keele ja rahvaluule alal.

Septembris võeti ettekannetega osa Pärnu rajooni

emakeeleõpetajate nõupidamisest.

1977. aastal esitas 59 isikut seltsi üritustel või seltsi organiseerimisel mujal kokku 76 ettekannet. Esinejate edetabelit juhtis viie ettekandega P. Ariste, järgmisi kohti jagasid kolme ettekandega P. Hagu, I. Rüütel, H. Saari ja Ü. Tedre.

Trükist ilmunud väljaandeid on nimetada viis: P. Ariste «Vadja muistendeid», «Emakeele Seltsi aastaraamat» 22, 1976, V. Palli koostatud «Juhend kohanimede kogumiseks», M. Musta toimetatud «Juhend murdekeele märkimiseks» ning H. Rätsepa «Eesti keele lihtlause struktuur» (seltsi toimetiste sarjas). Trükis on aastaraamatu 23., 1977. a. kõide.

Murdetoimkonna töös oli rõõmustav hästi kordaläinud keeleainestiku kogumise võistlus, tulemusrikkaim viimase 20 aasta jooksul (üle 7300 sedeli rohkem kui senisel kõige edukamal võistlusel).

Jõudumööda jätkus seltsis kultuuriloolisteмälestuste talletamine (helilindistused, ülestähendused) seltsi vanematelt liikmetelt. Kavatseti küll rohkem, kui jõuti. Ositi on memuaare avaldatud ja avaldamisel seltsi väljaannetes.

Üldkoosolek võttis vastu 15 uut tegevliiget: Tartust Luule Epner, Külvi Pruuli, Virve Raag, Richard Ritsing, Anne Tael, Jüri Talvet, Peeter Torop ja Rein Veidemann; Tallinnast Einar Kraut, Peep Nemvalts, Sirje Olesk ja Jaan Sarv; Pärnust Heidi Aedma ja Rein Aedma ning Nõost Anu Zirk. Aastakoosoleku seisuga oli Emakeele Seltsil 311 tegev- ja 5 auliiget.

Seltsi juhatusse valiti tagasi Arnold Kask (esimees), Huno Rätsep (abiesimees), Eeva Ahven (abiesimees), Paula Palmeos, Henn Saari ja Ülo Tedre, uuena Jaak Põldmäe. Revisjonikomisjoni valiti Karl Mihkla (esimees), Ellen Uuspõld ja Ain Kaalep.

Heino Ahven

Rahvaluulesektsioonis

Käesoleva aasta veebruaris-märtsis möödus 90 aastat J. Hurda rahvaluulekogumise suurüleskutse «Paar palvid» avaldamisest. Rahvaluulesektsiooni koosolekul 23. veebruaril vaatles R. Viidalepp sellega seoses J. Hurda hiigeltööd rahvaluulekogumise organiseerimisel ning mõningaid võimalikke eeskujusid.

Üks varasemaid selletaolisi oli Vene Geograafia Seltsi etnograafilis-antropoloogiline küsimustik 1842. aastast. Juba täiesti rahvaluulelisele materjalile oli suunatud W. Mannhardti (1831—1880) küsimuskava 1866. aastast. Selle abil kogus Mannhardt andmeid oma tööks «Urkundenbuch der Volksüberlieferungen». Mannhardti küsimustikku levitati ÖES-i kaudu ka Eestis. Seltsi ülesandel vastas Mannhardti küsimusteie F. R. Kreutzwald (vt. SbGEG 1866, lk. 12—17). Mannhardti küsimuskavaga tutvus ka vene folklorist, entusiastlik materjalikoguja P. Šein (1826—1900), kes koostas selle eeskujul oma kogumisüleskutse-instruktsiooni. Nii Mannhardt kui ka Šein panid peamiselt rõhku usundi- ja kombeloolisele ainestikule. Esineja näitas veenvalt, et Hurt tõenäoliselt tundis neid varasemaid üleskutseid («palveid») ja võis neist mõnel määral eeskuju võtta.

Ettekandes «Põhja-euraasia rahvaste kujutelmad hingedest» tutvustas M. Kõiva 1958. a. Stokholmis ilmunud I. Paulsoni teost «Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker».

Koosolekuga 30. märtsil mälestati 9. veebruaril s. a. manalasse varisenud suurt vadja laulikut ja jutustajat, viimast vadja šamaani Oudekki Figurovat.

O. Figurova eluloost ja temalt kogutud ainestikust andis ülevaate P. Ariste (vt. lk. 348 jj.). I. Rüütli ettekanne oli Oudekki Figurova viisidest. Lisaks tekstidele on O. Figurovat 12 aasta jooksul ka helilindistatud. Ettekande materjal pärines kaheksalt ekspeditsioonilt aastaist 1965—1976. Kokku on temalt talletatud 59 lauluvarianti 21 regivärsitüübist. Kõige rohkem on pulmalaule (9 tüüpi 26 variandiga), järgnevad jutustavad laulud (7 tüüpi 23 variandiga), muid laule on vähem. Vahekord väljendab üldiselt hästi vadja rahvalaulu liikide omavahelist suhet (O. Figurovalt pole fikseeritud üksnes itke). Oma kokkupuudetest Oudekki Figurovaga rääkis I. Tõnurist. Vadja rahvalaule esitasid ansamblid «Leegajus» ja «Hellero».

Vadjakeelses lõppsõnas kutsus P. Ariste koosolijaid järgmisel suvel Vadjamaale. Seejärel mindi Etnograafiamuuseumi vaatama viimaseid filmikaadreid Oudekki Figurovast, filmitud «Tallinnfilmi» filmigrupi poolt 1977. a. mais.

Koosolekut korrati 25. aprillil Tallinnas.

V. Pino, M. Joalaid

Keelepäev Kehras

A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäevale pühendatud järjekordne keelepäev toimus 9. III 1978 Kehra Keskkoolis. See oli kooli teine ja Harju rajooni seitsmes keelepäev, millest peale kohaliku koolipere võttis osa külalisi kõikidest rajooni koolidest ja mujaltki, kokku umbes 250 inimest.

Päevakohase avasõna ütles Heino Ahven. Järgnevalt astus ette Eevi Ross, kes rääkis A. H. Tammsaare sõnastuse maalähedusest. «Onomatopoeetiline sõnavara A. H. Tammsaare romaani «Tõde ja õigus» I osas» oli XI klassi õpilase Hannes Voolma ettekande teema. Õpilase haigestumise tõttu luges õpetaja Aino Kukk ette osi H. Voolma samateemalisest emakeeleolümpiaadi tööst.

IX kl. õpilane Külli Männik esitas referaadi oma kooli õpilaste eesnimedest. Koos Toomas Ojasooga oli ta registreerinud 291 erinevat eesnime, neist 160 tüdruku- ja 131 poisinime.

Esinemissageduse poolest olid esikohal *Tiina* ja *Anne* ning *Urmas* ja *Toomas*. Nimesid *Aare* ja *Ave* on pandud nii poistele kui ka tüdrukutele.

«Meie asutuste tarbekeelest» kõneles XI kl. õpilane Vahur Mägi, kes tõi näiteid sõnastuse ebatäpsuse, kokku- ja lahkukirjutamisvigade jm. keelekomistuste kohta. Teemal «Nii oligi kirjutatud...» võtsid sõna kaks abiturienti. Laurits Leedjärv oli analüüsinud mulluseid keskkooli ja vähesel määral ka VIII kl. lõpukirjandeid. Tähelepanu oli koondatud stiili- ja interpunktsioonivigadele. Kõige rohkem märgiti sõnastuse ebatäpsust, sõnade kordust, vale järjekorda ja ühildumisvigu. Margit Kuusik oli läbi lugenud umbes 50 VIII kl. lõpukirjandit ning konstateeris samuti, et õpilased sõnastavad oma mõtted väga ebatäpselt ja ebaloogiliselt.

Ükssama sõna võib olla ühes seoses hästi tõsist ja ametlikku nägu, teises ühenduses piltlik ja väga värvikas. Kasutaja hoolitseda on, et sõnale ei sugeneks igav, viril ega pentsik nägu, vaid et see oleks alati väljenduslik, lahke, mõnus, õige ja inimlik. Need olid Elli Riikoja ettekande «Sõna nägu» juhtmõtted.

Järgnevalt anti üle preemiad rajooni emakeeleolümpiaadi parimate tööde autoreile.

Pärast keelepäeva lõppsõna, mille ütles õpetaja Aino Kukk, istuti bussidesse ja sõideti Kaunissaarde, kus Tammsaare elas «Kõrboja peremehe» kirjutamise ajal. Keelepäeva meeldejäävaks lõpetuseks kujunes kompositsioon «A. H. Tammsaare ja Vargamäe Indrek».

H. Kaal

Üleliiduline kompuuterlingvistika seminar Otepääl

27. II — 4. III 1978 toimus Otepääl üleliidulises kompuuterlingvistikaprojektis «Dialoog» osalejate järjekordne seminar. «Dialoog» on NSVL TA tehisintellekti teadusliku nõukogu poolt organiseeritud projekt, mille eesmärgiks on koordineerida töid, mis tehakse Nõukogude Liidus elektronarvutiga loomulikus keeles suhtlemise võimaldamiseks ning tekstide sisulise mõistmise modelleerimiseks. Need on probleemid, mille lahendamine eeldab lingvistide ja matemaatikute töö ühendamist. Selle projektiga on hõlmatud kollektiivid Moskvast, Leningradist, Novosibirskist, Kiievist, Odessast; Eestist kuuluvad sellesse ENSV TA Küberneetika Instituudi teadurite E. Tõugu ja G. Jakobsoni poolt juhendatavad tööd (nemad olid ka seminari organiseerijad) ning (käesolevast aastast alates) TRÜ õigus- ja majandusinformatsiooni probleemirühma töö.

Seminaril oli arutusel kaks üldist probleemi: esiteks keele formaalse mudeli väljatöötamine ja teiseks informatsiooni töötlemine semantilise esituse tasemel. Nelja tööpäeva jooksul kuulati ettekandeid keelt mõistvate süsteemide üldisest ehitusest, teksti semantilise esituse formaalsetest ja sisulistest aspektidest, entsüklopeedilise informatsiooni («maailmamudeli») osast teksti mõistmisel, samuti mitmete juba loodud süsteemide kirjeldusi.

Üks raskemaid probleeme teksti mõistmise modelleerimisel on vajadus modelleerida inimese võimet tuletada tekstist järeldusi. Seejuures mitte ainult tavalise formaalse loogika mõttes tõeseid järeldusi (*Jüri tappis Jaani* → *Jaan on surnud*), vaid ka «ootuspäraseid» järeldusi, mis tuginevad inimese arusaamisele sellest, kuidas «asjad harilikult on», ja mille aluseks on inimese praktiline kogemus. Seda probleemi käsitles oma ettekandes üks tehisintellektialaste uuringute pioneere meie maal D. Pospelov. Kuidas mõistetakse lauseid, kus esinevad sellised sõnad nagu *hiljuti*, *varsti*, *harva*, *sageli*, *alati* jt.? On näiteks selge, et lausetes «Siin sajab sageli vihma» ja «Siin on sageli maavärinaid» tähendab *sageli* absoluutse sageduse mõttes enamikule inimestele võrdlemisi erinevaid suurusi. Nagu näitas D. Pospelov, eeldab vaadeldavate sõnade kasutamine, et inimestel on olemas isiklik kogemus selle kohta, missugune on ühe või teise nähtuse (vihm, maavärin) normaalne, tüüpiline esinemissagedus. Sõnu nagu *sageli*, *harva* jt. võib vaadelda kui operaatoreid, mis võimaldavad tuletada teatest, et nähtus esineb kusagil mingites konkreetsetes tingimustes sageli (harva), selle nähtuse ligilähedase esinemissageduse, ja vastupidi: kui on antud nähtuse absoluutne sagedus (kolm korda kuus, kaks korda aastas jne.), võib siit järeldada, kas nähtus on sagedane või harv.

J. Padutševa vaatles nimisõnafraaside semantilisi tüüpe nende denotatiivsest aspektist lähtudes. Ta näitas, et sellelt seisukohalt võib eristada vähemalt nelja nimisõnade ja nimisõnafraaside kasutustüüpi: 1) eksistentsiaalne kasutus, näit. «Too mees, kes mu kohvri varastas, peab küll kleptomaan olema»; nimisõnafraas *too mees* osutab ainult, et eksisteerib mees, kes varastas kohvri; 2) üldistav kasutus, näit. «Arst peab haige vastu lahke olema» (= *iga arst*); 3) «etaloni» fikseeriv kasutus, näit. «Ta on suuteline karust jagu saama»; karu all ei mõelda mitte mis tahes karu, vaid «tüüpilist karu», «etalonkaru»; 4) distributiivne kasutus, näit. «Iga inimene soovib, et temast lugu peetaks»; ehkki asesõna *temast* viitab tagasi nimisõnafraasile *iga inimene*, ei saa seda lihtsalt asendada mainitud fraasiga: «Iga inimene soovib, et igast inimesest lugu peetaks» on hoopis teise tähendusega.

J. Apresjan käsitles üksikasjalikult lauseanalüüsi erinevail tasandeil (morfoloogiline, pindsüntaktiline, süvasüntaktiline, semanti-

line) kasutatavaid formaalseid kirjeldusvahendeid. Probleem on seotud J. Apresjani juhtimisel loodava prantsuse-vene masintõlkesüsteemiga, ent ettekanne valgustas ka küsimuse laiemaid üldlingvistilisi aspekte.

Teise väljatöötamisel oleva masintõlkesüsteemi, inglise-vene tõlkesüsteemi raames kasutatava semantilise analüüsi mõningaid külgi vaatles L. Šaljapina. Teiste probleemide hulgas käsitles L. Šaljapina ka küsimust, kuidas väljendite formaalses semantilises esituses kajastada nende kommunikatiivset aspekti — aspekti, mille poolest erinevad näiteks väljendid *laps mängib*, *lapse mängimine*, *mängiv laps*, *mäng*, *mida laps mängib*, jne.

Seminaril kirjeldatud süsteemidest, mis on suutelised loomulikus keeles esitatud küsimustele sisulisi vastuseid andma (ja selles ulatuses keele mõistmist demonstreerima), võib nimetada kolme.

Teoreetilises mõttes huvipakkuvaim on neist NSVL TA Arvutuskeskuses loodud süsteem DILOS. Seda ning selle edasise arendamise plaane tutvustas süsteemi lingvistilise varustuse üks autoreid G. Senin. DILOS on piiratud temaatika ulatuses suuteline arendama dialoogi süsteemi kasutajaga, eelkõige vastama küsimustele (ühe konkreetse rakendusalana nimetati lennukipiletite tellimise automatiseeritud süsteemi, kus DILOS-e ülesandeks oleks tagada suhtlemine kliendiga loomulikus keeles). DILOS-es kasutatakse teksti tähenduse kirjeldamiseks erilist formaalset keelt (nn. φ-keelt), väljatöötamisel on vahendid kogemusliku informatsiooni (maailmamudeli) esitamiseks ja selle kasutamiseks teksti analüüsimisel.

J. Popov kirjeldas majandusalaste tekstide töötlemise süsteemi POET (Программа обработки экономических текстов), mille lingvistiline varustus on välja töötatud koos Moskva Riikliku Ülikooli keeleteadlastega. Süsteem sisaldab morfoloogiilise, süntaktilise ja semantilise analüüsi ning sünteesi programme, on suuteline mõneks kõige lihtsamat tüüpi järelduseks. Seda ei ole vähe, kui silmas pidada, et POET ei ole mõeldud eksperimentaalseks «mängusüsteemiks», vaid ette on nähtud tema juurutamine praktilise süsteemina.

A. Preobraženski tutvustas süsteemi, mille loomine on käsil Moskva Tehnofüüsika Instituudi küberneetikakateedris. Lausete sisu kirjeldamisel kasutatakse siin Fillmore'i käändegrammatika tüüpi esitusviisi, süsteemi teadmised antakse dünaamiliste ja staatiliste «stsenaariumidena».

Kokkuvõttena tuleb süsteemide — nii siin kirjeldatute kui ka teiste seminaril kõne all olnute — kohta tunnistada, et nende keelelised võimed on veel võrdlemisi algelised. Nende sõnavara ei ulatu üle paarisaja sõna (näiteks on eelkirjeldatud süsteemi POET sõnastikus praegu umbes 200 sõna, samal ajal aga, nagu tunnistas J. Popov, oleks vaja süsteemi praktiliseks rakendamiseks suurendada sõnastikku 10 000 sõnani). Süntaktilises analüüsis tullakse üldiselt toime vaid lihtlausetega, milles pole infiniitkonstruktsioone ega asesõnu. See, mida nimetatakse lause semantiliseks esituseks, on faktiliselt süvasüntaktiline esitus, kus sõnad on seotud «semantiseeritud» süntaktiliste seostega (agent, instrument jne.), sõnade semantilist struktuuri arvestatakse minimaalselt. Need märkused pole mõeldud mitte kritiseerivate, vaid konstateerivatena. Keeleliselt täiuslikumate süsteemide loomine on veel väga keeruline.

A. Helemäe, H. Õim

«Sakala» 100. aastapäev

Eesti esimese poliitilise ajalehe, C. R. Jakobsoni «Sakala» ilmumahakkamise 100. aastapäeva puhul toimus 24. märtsil Viljandis TA Ajaloo Instituudi, Viljandi Koduloomuuseumi ja C. R. Jakobsoni Talumuuseumi ühisettevõttel teaduslik konverents.

E. Janseni avaettekanne käsitles üldistavalt «Sakalat» oma aja ühiskondlikus elus ja kultuuripildis. J. Peegel vaatles «Sakalat» mõnest ajakirjandusaspektist — ajalehe väljendus- ja käsitluslaadi, žanre, suhteid lugejatega ja tema mõju. R. Põldmäe andis ülevaate Jakobsoni ajalehes avaldatud luulest, selle autoritest, ideestikust ning tasemest. M. Kahu tutvustas Jakobsoni ajal «Sakala» toimetusse kuulunud isikuid ja mõningaid toimetustöösse ning kaastöölistesse puutuvaid küsimusi. Vändra Keskkooli ajalooringi esindaja ettekande kaudu kuuldi tulemustest, mida seal on õpetaja H. Parvelo juhendamisel kollektiivselt saavutatud «Sakala» Vändra kirjasaatjate uurimisel; pikemalt oli juttu M. Tõnissonist ja J. Eglonist.

Jakobsoni osa eesti põllumehe kutsehariduse edendamisel, tema sellekohaseid progressiivseid algatusi seltsides, kodutalus ja «Sakala Lisalehes» käsitles J. Kuum. A. Metsa kõneles üksikasjalikult sellest, kuidas Jakobson aitas Lilli Suburgil kujuneda rahvusliku liikumise tegelaseks. J. Järve «Virulast», Jakobsoni ideede jätkajat 1880-ndail aastail, ja nende kahe ajalehe sisu sarnaseid ning erinevaid momente vaatles E. Weinrauch. Kirjanduspärandi probleeme eesti nõukogude kriitikas aastail 1954—1958 analüüsis M. Kalda, kes lõpetas intrigeeriva sooviga näha kord ka C. R. Jakobsoni dokumentaalkirjanduse kangelasena. Lõpuks tutvustas J. Holsting C. R. Jakobsoni Talumuuseumi minevikku, olevikku ja tulevikku. Muuseumi lähemates plaanides on uue ekspositsiooni ettevalmistamine, fondide lõplik arvelevõtmine ja kunagise Jakobsoni talu hoonete ning majapidamise taastamine.

Konverentsi lõpul võtsid

veel sõna Viljandi C. R. Jakobsoni nim. I Keskkooli õpilased ja Viljandi rajooniajalehe «Tee Kommunismile» toimetaja J. Tetsmann.

Rohkearvulisel kuulajaskonnal oli võimalus tutvuda ka samas ülespandud näitusega. Esinejaid ja korraldajaid autasustati nägusa juubelimedaliga. Pärast konverentsi lõppu esinesid Viljandi Kultuurharidustöö Kooli õpetajad ning õpilased elava ajalehega «Sakala» teemadel. Esitati veel kaks stseeni Jakobsoni «Arthurist ja Annast» ning näidati sajanditaguse Viljandi vaateid.

M. Kahu

VÄLISMAALT

«Südames Hispaania» — «Südames Tšiili»

Suureks rahvusvaheliseks kirjandussündmuseks on saanud Pablo Neruda postuumsed mälestused «Tunnistan, et olen elanud» («Confieso que he vivido», 1974), mis juba ilmumisaastal mitmesse keelde tõlgiti. Teos hõlmab kirjaniku biograafia lapsepõlvest kuni elu lõpuni («Ma kirjutan neid rutakaid ridu oma mälestuste juurde kolm päeva pärast noid masendavaid sündmusi, mis viisid surma mu suure teekaaslase president Allende,» loeme viimasest peatükist); küllaldast tähelepanu on poeet pööranud ka oma loomingule. Muu hulgas kirjutab ta oma kuulsa kogu «Südames Hispaania» («España en el corazón», 1937) esitrükist: paberi selle jaoks valmistasid Hispaania vabariigi rindesõdurid, kes raamatu ka ise ladusid ning trükkisid.

1975. aastal ilmus Barcelonas neljakeelne luulekogumik, mille pealkirjaks on vastavalt «Südames Tšiili» («Chile en el corazón / Xile al cor / Chile no corazón / Txile bihotzean»), alapealkirjaks «Pühendus Pablo Nerudale», koostajaiks poetessid Aurora de Albornoz ja Elena Andrés, autoreiks 77 hispaania, 30 katalaani, 10 galeegi[1] ja 2 baski poeeti. Kõik tekstid (nende seas ka mõned proosas) on esitrükid, kõik autorid on Hispaania omad (Ladina-Ameerika poeete pole), katalaani-, galeegi- ja baskikeelseile luuletusile on lisatud hispaaniakeelne proosatõlge. See on muide esimene luuleraamat, mis ühendab kõik neli Hispaania keelt. Nimetagem mõningaid olulisi autoreid (vanuse järjekorras, nagu on esitatud nende tekstid raamatuski): hispaaniakeelsed Jorge Guillén, José Bergamín, äsjane Nobeli laureaat Vicente Aleixandre, Rafael Alberti, Joaquín Casalduero, Gabriel Celaya, Concha Zardoya, Blas de Otero, Manuel Durán, José Agustín Goytisolo, Jesús López Pacheco, katalaanikeelsed J. V. Foix, Pere Quart, Tomàs Garcés, meil hiljuti tõlkekoguga tutvustatud Salvador Espriu, galeegikeelsed Luis Seoane, Celso Emilio Ferreiro, baskikeelsed Mikel Lasa ja Fray Victoriano Gandiaga. Raamat vahendab äärmiselt kirevat poeetilist maailmapilti, andes ühtlasi esindusliku läbilõike praegusest Hispaania luulest, sest sellest ürituses ei ole kõrvale jäänud peaaegu ükski nimekam poeet, kõigil on olnud midagi öelda Pablo Neruda mälestuseks ja Tšiili traagiliste sündmuste puhul.

Olgu siinkohal tsiteeritud hispaania luule seeniorilt Jorge Guillénilt, esimeselt raamatus esinevalt poeedilt tema luuletuse tõlkimatu esimene rida, mis sisaldab iseloomuliku viite Allende nime tähendusele, ühtlasi elavate kohustusele mälestada suuri lahkunuid: «La vida poco importa sin allende» («Elu on vähe väärt ilma sealpoolsuseta»).

[1] Hispaania keele mõjul on selle rahva ja keele nime meil kirjutatud ka häälikuühendiga *lj*; lähtuda võiks siiski galeegi keelest endast.

Toimetusele saabunud kirjandus

«Sananjalka» 19 (1977): E. Kangasmaa-Minn, Verbien piiloderivaatiosta; F. Karlsson, Eräistä morfologian teorian ajankohtaisista ongelmista; K. Häkkinen, Tilastotietoja suomen kielen äännerakenteesta; A. Nenola-Kallio, Inkerin itkuvirsien ja kalevalamittaisen runouden suhteista; L. Valkama, Alkion ja Koskenniemen kirjeenvaihtoa.

Välisperioodika koondnimestik 1976—1977. Marksism-leninism. Filosoofia. Ajalugu. Poliitika. Õigus. Sport. Pedagoogika. Keele- ja kirjandusteadus. Ilukirjandus. Kunst. Eesti NSV Kultuuriministeerium, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu. Tallinn, 1977.

СОДЕРЖАНИЕ

М. Мягер. Взаимоотношения героев, проблем и приемов изображения в прозе Яана Кросса 321
В. Адамс. Эго-период в истории русского футуризма 329
У. Мереете, М. Саарепера. Языковая ассимиляция. Этюды по языковой демографии II 336
Я. Альтман. Нейрофизиологические механизмы опознания звуковых образов 342
П. Аристе. Оудекки Фигурова 348
С. Исаков. Из истории эстонско-азербайджанских литературных связей 351

ПУБЛИКАЦИИ И МАТЕРИАЛЫ

Э. Тедер. Переписка А. Х. Таммсааре с В. И. Микконеном . . 359
М. Лойт. Документ из студенческого периода А. Х. Таммсааре . 366

НА ТЕМЫ ДНЯ

А. Лангеметс. Литературный год, литературное время, литературное пространство 368

СРЕДИ КНИГ

Р. Крустен. Более конкретно и по-существу о романе «Серебропряхи» (Энн Ветемаа. Серебропряхи. Таллин, 1977) 370
М. Йыги. В обоянии дремоты и пробуждения (Аста Пылдмяэ. Мы — на земном шаре. Таллин, 1978) 371
Ю. Талвет. «Калевипоэг» в переводе на эсперанто [Fr. R. Kreutzwald. Kalevipoeg. Estona popula eposo. (Fragmentoj.) Tallinn, 1975] 373
А. Ыйм. Новые труды о двуязычной лексикографии (В. П. Берков. Вопросы двуязычной лексикографии. Ленинград, 1973; В. П. Берков. Слово о двуязычном словаре. Таллин, 1977) . . 377

ОБОЗРЕНИЕ 379

INHALTSVERZEICHNIS

M. Mäger. Verhältnisse der Helden, Probleme und Darstellungsarten in der Prosa von Jaan Kross 321
V. Adams. Der Ego-Abschnitt in der Geschichte des russischen Futurismus 329
U. Mereste, M. Saarepera. Sprachliche Assimilation. Sprachdemographische Studien II 336
J. Altman. Neurophysiologische Mechanismen der Wahrnehmung von Tongestalten 342
P. Ariste. Oudekki Figurowa 348
S. Issakow. Aus der Geschichte der estnisch-aserbaidshanischen Literaturbeziehungen 351

PUBLIKATIONEN UND MATERIALIEN

E. Teder. Der Briefwechsel zwischen A. H. Tammsaare und V. I. Mikkonen 359
M. Loit. Ein Beitrag zur Geschichte des Bildungsgangs von A. H. Tammsaare 366

IM BLICKPUNKT

A. Langemets. Literaturjahr, Literaturzeit, Literaturraum . . . 368

REZENSIONEN

R. Krusten. Konkret und grundsätzlich über «Die Silberspinner» (Enn Vetemaa. Die Silberspinner. Tallinn, 1977) 370
M. Jõgi. Im Banne des Halbschlafes und Erwachens (Asta Põldmäe. Zusammen auf der Erdkugel. Tallinn, 1978) 371
J. Talvet. «Kalevipoeg» in Esperanto [Fr. R. Kreutzwald. Kalevipoeg. Estona popola eposo. (Fragmentoj.) Tallinn, 1975] . . . 373
A. Õim. Ein Beitrag zur zweisprachigen Lexikographie (В. П. Берков. Вопросы двуязычной лексикографии. Ленинград, 1973; В. П. Берков. Слово в двуязычном словаре. Таллин, 1977) . . 377

RUNDSCHAU 379

30 kop. 78167

TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

F = fond; **KK** = «Keel ja Kirjandus»; **KKI** = Keele ja Kirjanduse Instituut; **KM KO** = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond; **l.** = leht; **M** = mapp; **nim.** = nimistu, **SbGEG** = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft; **s.-ü.** = säilitusüksus; **VÕK** = vabariiklik õigekeelsuskomisjon.

Keeled: **lad** = ladina; **vn** = vene.

„KEEL ja KIRJANDUS“ JUULIS:

● Ellen Niidu luule ● Hebel Jannseni juttude allikana ● Tõlkevõistluse kommentaare ● ÕS 1976 (ringküsitlus) ● Keeleüksuste infostruktuurist ● Eesti kirjanduse tutvustamisest Aserbaidžaanis ● Gyula Ortutay mälestuseks

Kas olete tellinud „KEELE ja KIRJANDUSE“ 1978. a. teiseks pooleks? Kui ei, siis tehke seda juba täna!